

บทที่ 2

ประวัติความเป็นมาพระสยามเทวาธิราช¹

ยามสยามสบเหตุร้าย	เรื่องใด
พลันเหตุนั้นนิราไป	ปลาตสร้าง
ธ ทรงวินิจจัย	เทพพิทักษ์
จึงโปรดเกล้าสฤษฏ์สร้าง	เทพไว้บูชา
สยามเทวาธิราชนี้	นามประทาน
เป็นที่เคารพสักการ	ดิลเกล้า
เทวรูปประดิษฐาน	พิมานรัตน์
คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ค้ำ	คู่บ้านคู่เมือง

(โคลงสี่สุภาพ จากหนังสือชื่อ ของดีร้อยสิ่งมีเมืองไทย, 2537:93)

2.1 กำเนิดแห่งพระสยามเทวาธิราช : วัฒนธรรมความเชื่อถือผีของสังคมไทยดั้งเดิม

พระสยามเทวาธิราช หรือเรียกกันสั้น ๆ ว่าพระสยามนี้เชื่อกันว่าเป็นเทพที่ให้ความคุ้มครองแก่ประเทศไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว แต่เพิ่งจะสร้างเป็นองค์ขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง (นวรรตน์ เลขะกุล, 2525:282) ซึ่งก็สอดคล้องกับความเห็นของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ เช่นกันว่า

“.....ขณะเดียวกับที่จารึกหลักที่ 1 ในสมัยสุโขทัยมิได้เอ่ยถึงอิทธิพลข้อนี้ (อิทธิพลของลัทธิพราหมณ์และมหายาน)แต่กลับเอ่ยถึงศาสนาผีเพราะศาสนาพุทธดั้งเดิมไม่ปฏิเสธศาสนาผี ซึ่งเป็นลักษณะเด่นและด้อยของพุทธศาสนา ลองอ่านข้อความต่อไปนี้ในจารึกดูก็ได้

“เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้มีภูฎิพิหารปู่ครุอยู่”ซึ่งหมายความว่า มีวัด มีวิหาร หรือเขตพุทธาวาสซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปมีภูฎิหรือเขตสังฆาวาสซึ่งพระภิกษุอยู่

“มีสิริตภงส์² มีป่าพรวัว ป่าลาง มีปาม่วง ป่าขาม มีน้ำโคก”
หมายความว่า มีระบบนิเวศวิทยาดีมาก

“มีพระขงจื๊อ³ เทพดาในเข้านั้น เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ชุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้วไหว้ดีพลีถูก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผีไหว้ไม่ดี พลีไม่ถูก ผีในเข้านับคุ้มบ่เกรง เมืองนี้หาย”

หมายความว่า เมืองสุโขทัยนี้มีผีอยู่ประจำเมือง หากคนไหว้ไม่ดี พลีไม่ถูก ก็จะทำให้ลำบาก อิทธิพลของผียังไม่หมดไป และแสดงด้วยว่าคนไทยเดิมนับถือผีโดยเชื่อว่า มีผีตนหนึ่งซึ่งเป็นใหญ่ที่สุด

เมื่อมานับถือพราหมณ์แล้วสังคมไทยก็เพิ่มจากนับถือผีมานับถือเทวดาขึ้นอีกอย่างหนึ่งด้วย

ตรงนี้อาจจะขอให้สังเกตว่าเมื่อเวลาผ่านมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์แรกที่พยายามจะกลับไปหารากฐานอารยธรรมไทยดั้งเดิม

และเรื่องผีชะงูนี้ก็ป็นต้นเหตุให้พระองค์ท่านนำมาสร้างเป็นพระสยามเทวาริราชขึ้น....”(ส. ศิวรักษ์, 2531:33)

คนในสมัยก่อนนั้นเรียกเทวดาว่า ผี ถ้าเป็นเทวดาใหญ่ ๆ ที่มีฤทธิ์อำนาจยิ่งใหญ่ก็จะเรียกว่าผีฟ้า เช่นผีแถน หรือผีฟ้า เป็นต้น เทวดากับผีในสมัยก่อนจึงเป็นประเภทเดียวกัน (พลุหลวง , 2540: 7) เกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระสยามเทวาริราชนี้ อาจารย์คึกฤทธิ์ ปราโมชได้แสดงความเห็นไว้ในเรื่องพระราชพิธีบรมราชาภิเษก⁴ว่าคติความเชื่อเรื่องพระสยามเทวาริราชก็คือวัฒนธรรมการนับถือผีของสังคมไทยแต่ดั้งเดิมนั่นเอง

“.....สำหรับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้นอาจจะแบ่งออกได้เป็น 2 หรือ 3 พิธีคือ

1. พิธีพราหมณ์เพราะพราหมณ์เป็นต้นคิด ต้นคิดในเรื่องพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
2. พิธีสงฆ์เพราะเหตุว่าคนไทยนั้นนับถือพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่การที่นำลัทธิพราหมณ์มาใช้ นั้น ใช้เพื่อวัตถุประสงค์บางอย่าง เป็นต้นว่าก่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้เพราะเหตุว่าในพระพุทธศาสนาไม่มีพิธีพราหมณ์เช่นนั้นต้องอาศัยลัทธิพราหมณ์เข้ามาช่วย เมื่อคนไทยยังนับถือพุทธศาสนาอยู่เป็นส่วนใหญ่ก็จำเป็นต้องใส่พิธีสงฆ์เข้าไปในพิธีซึ่งถือว่าศักดิ์สิทธิ์ทุกชนิด

3. พิธีผี เป็นต้นว่า การเซ่นสังเวยพระสยามเทวาธิราช การสังเวยเทพารักษ์ต่าง ๆ พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง เหล่านี้จะเรียกว่าเกี่ยวกับศาสนาใดก็ได้ เพราะ เทวดาเหล่านี้ก็ไม่มีในศาสนาพราหมณ์ ในศาสนาพุทธก็ไม่มี เห็นจะเป็นความเชื่อของคนไทยโดยเฉพาะที่นับถือผีมาตั้งแต่โบราณ ดังนั้นพิธีที่ 3 นี้จึงต้องเรียกว่า พิธีผี.....” (คึกฤทธิ์ ปราโมช 2542: 4-18)

นอกจากนี้จิตรกร ตั้งเกษมสุข (2515: 184) ได้ให้ความเห็นสอดคล้องกับความเห็นของ อาจารย์คึกฤทธิ์ ปราโมชดังกล่าวมาแล้วว่า พระสยามเทวาธิราชก็คือผี ดังนั้นคติความเชื่อถือพระสยามเทวาธิราชจึงมีพัฒนาการมาจากคติความเชื่อถือผีนั่นเอง ผีในความหมายนี้เป็นความหมายอย่างกว้าง ๆ ซึ่งหมายถึง “ที่พึ่งทางใจ” ส่วนบำเพ็ญ ฌ. อุบล (2532 : 134) มองว่าการนับถือพระสยามเทวาธิราชก็คือการนับถือผีเชื่อหรือผีบรรพบุรุษอย่างหนึ่งซึ่งคล้ายกับคติความเชื่อที่ทางอีสานเรียกว่าผีมหัศจรรย์หลักเมือง ซึ่งเป็นผีหรือดวงวิญญาณของเจ้านายที่เคยเป็นเจ้าเป็นใหญ่ปกครองเมืองมาแต่เดิม ผู้ที่เป็นลูกเป็นหลานยังคงเคารพนับถืออยู่ก็ได้อัญเชิญให้วิญญาณนั้นมาช่วยคุ้มครองปกป้องรักษาบ้านเมืองให้อยู่ร่มเย็นเป็นสุข ส.พลายน้อย (2509: 244-245) อธิบายว่า ผีมหัศจรรย์ก็คือผีเจ้าเมืองที่เป็นผู้สร้างเมืองคนแรก เมื่อตายไปแล้วเขาก็เชิญให้มาอยู่ในหอที่ปลูกไว้ ผีมหัศจรรย์มีอยู่เฉพาะในเมืองแห่งเดียวเท่านั้นไม่มีตามบ้านนอกแบบผีปอบเพราะถือว่าเป็นผีประเภทสูงศักดิ์ ส่วนสุนทรีย์ โคมินและสนิท สัมครกร (2530:11) อธิบายว่าผีเมืองเป็นผีที่ปกป้องรักษาเมืองหรือเป็นผีประจำเมือง ภาคเหนือเรียกผีเมืองว่าอะฮักเมือง(อารักษ์เมือง)หรือเจนนเมือง ส่วนภาคอีสานเรียกผีเมืองว่าผีมหัศจรรย์หลักเมือง หรือหลักเมือง หรือผีอาฮักและภาคกลางเรียกผีเมืองว่าหลักเมือง พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง ความเชื่อเรื่องผีเมืองยังคงมีอยู่อย่างแพร่หลายและพบในคนไทยทุกกลุ่มชาติพันธุ์ตั้งแต่สิบสองปันนา และความเชื่อดังกล่าวนี้มีลักษณะผสมผสานระหว่างคติพื้นบ้านกับคติพราหมณ์ ดังนั้นทุกบ้านทุกเมืองจึงมีหอมเหล้าซึ่งทางไทยเรียกว่า พระเทพบิดร หรือ พระเชษฐบิดรมีความหมายคล้ายบุพการี หรือ forefather ในภาษาอังกฤษ รวมความแล้วแปลว่า วัฒนธรรมหรือลัทธิการนับถือผีบรรพบุรุษ (ม.ร.ว. เทวาธิราช ป.มาลากุลและธรรมทาสพานิช อ่างในสิงหปุระ ,2514: 27) บำเพ็ญ ฌ. อุบล ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า การนับถือผีมหัศจรรย์ซึ่งเป็นการนับถือผีบรรพบุรุษอย่างหนึ่งนี้จึงเป็นโอกาสที่ลูกหลานที่ไปอยู่ต่างถิ่นจะได้กลับมาพบกันเพื่อแสดงความเคารพบรรพบุรุษร่วมกันปีละครั้ง ซึ่งธรรมเนียมอันนี้มีมาแต่โบราณก่อนที่จะมีการนับถือพุทธศาสนา ผู้ที่นับถือผีมหัศจรรย์จะต้องจัดให้มีพิธีเลี้ยงหอยปีละครั้ง โดยถือเอาวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 6 เป็นต้นไปจนถึงสิ้นเดือนเจ็ดจึงหมดเขตเลี้ยงหอย การเลี้ยงหอยนี้ก็เพื่อขอพรให้วิญญาณของผีมหัศจรรย์องค์นั้น ๆ เสด็จลงมาคุ้มครองดูแลลูกหลานในบ้านเมืองนั่นเอง ซึ่งก็เป็นเช่นเดียวกับที่ทางราช

สำนักได้จัดให้มีพระราชพิธีบวงสรวงพระสยามเทวาธิราชขึ้นเป็นประจำทุกปีปีละครั้ง โดยถือเอาวันขึ้นหนึ่งค่ำเดือนห้าซึ่งเป็นวันขึ้นปีใหม่ของจันทรคติ แต่เดิมของไทยเป็นวันประกอบพระราชพิธีบวงสรวง ฉัตรทิพย์ นาถสุภาได้ให้ความเห็นว่าผีวิรบุรุษ ผีนักรบหรือคนสำคัญของท้องถิ่นหรือผีเจ้าเมือง (ผีมหาลักษ์) นี้สะท้อนลักษณะสังคมไทยที่เคยผ่านการเปลี่ยนจากชุมชนหมู่บ้านอิสระมาเป็นรัฐแบบเจ้าฟ้า (principalities) ขนาดเล็ก มีวิรบุรุษ มีนักรบ มีเจ้าครองเมืองพื้นเมือง ชาวบ้านได้เหมารวมยึดเอาผีของวิรบุรุษหรือนักรบหรือเจ้าครองเมืองพื้นเมืองเหล่านี้มาเป็นผีของตน คือเอามาเป็นผีของชาวบ้านเพื่อให้ช่วยคุ้มครองและช่วยเหลืออีกชั้นหนึ่ง เหนือผีเจ้าเมืองแบบรัฐเจ้าฟ้าหรือผีของประเทศไทยนั้นไม่มี มีแต่ผีของชนเผ่าไทย (ซึ่งไม่ใช่ของไทย) คือแกนหรือผีฟ้าอยู่บนฟ้าเป็นผู้ให้กำเนิดชนเผ่าไทยส่วนการเชื่อผีบรรพบุรุษแสดงว่าความเชื่อเดิมในระดับหมู่บ้าน คือความเชื่อในสายโลหิตเครือญาติผูกพันผู้มีชีวิตอยู่ และผู้มีชีวิตต่อกับบรรพบุรุษผู้ล่วงลับในความคิดของชาวบ้านไทยให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติ แสดงว่าหมู่บ้านมีร่องรอยเป็นระบบเครือญาติขยายหรือชาติวงศ์ ชาวบ้านหมู่บ้านเดียวกันถือผีบรรพบุรุษร่วมกันเป็นผีของหมู่บ้าน เกิดจากภายในหมู่บ้านเองก็เกิดขึ้นสิ่งแปลกปลอมจากภายนอก เมื่อผีคือสิ่งที่ชาวบ้านสร้างขึ้นก็หมายความว่าชาวบ้านให้ความสำคัญกับการรักษาเขตชุมชนครอบครัวเครือญาติ และชุมชนหมู่บ้านและชาวบ้านเชื่อว่าสมาชิกของชุมชนหมู่บ้านจะมีความผูกพันกันเองอย่างเหนียวแน่น เนื่องจากมีบรรพบุรุษต้นตระกูลร่วมกัน นอกจากนี้ชาวบ้านยังต้องปฏิบัติตามคำสอนของบรรพบุรุษและประเพณีโบราณอย่างเคร่งครัดมิฉะนั้นจะทำให้ผีบรรพบุรุษโกรธและไม่ช่วยเหลือป้องกันภัยอันตรายจากภายนอกหมู่บ้านและอาจลงโทษได้

จากที่กล่าวมาทั้งหมดพอสรุปได้ว่า คติความเชื่อเรื่องพระสยามเทวาธิราชอาจมีพัฒนาการมาจากคติความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษและผีเมืองตามลำดับ ซึ่งไม่ใช่ผีบรรพบุรุษของชาวบ้านโดยทั่ว ๆ ไปแต่เป็นผี หรือวิญญาณของเจ้าเมืองที่เป็นผู้สร้างเมืองและเคยครองเมืองมาแต่เดิม โดยได้เชิญเชิญให้มาช่วยปกป้องรักษาคุ้มครองเมืองให้สงบร่มเย็นเป็นสุข แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าพระสยามเทวาธิราชไม่มีเมืองประจำหรือไม่ได้ประจำเมืองใดเมืองหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันอำนาจหน้าที่ของพระสยามเทวาธิราชก็ไม่ใช่เพียงแคผีเมืองที่รักษาเมืองใดเมืองหนึ่งเท่านั้นแต่เป็นผีที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภาเรียกว่า "ผีของประเทศไทย" ซึ่งเป็นผีที่ทำหน้าที่ปกป้องรักษาประเทศชาติ ดังนั้นพระสยามเทวาธิราชจึงมีสถานภาพและบทบาทกว้างกว่าผีที่เคยมีมาในประวัติศาสตร์ว่าเราไม่ว่าจะเป็นผีบรรพบุรุษ ผีมหาลักษ์หลักเมือง หรือผีรักษาเมือง

2.2 พระสยามเทวาธิราช : จากเทวดารักษาเขตแดนสู่เทพารักษ์ประจำรัฐสยาม

พระสยามเทวาธิราชนั้นเชื่อกันว่าเป็นพระนามของรูปสมมติเทพดาพระองค์หนึ่ง⁵(จุลทัศน์ พยาฆรานนท์,2531 : 5) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น ด้วยพระองค์ทรงมีความเชื่อในเรื่องเกี่ยวกับเทวดารักษาที่ให้ความคุ้มครองพระองค์ คุ้มครองประเทศไทย และพระราชวงศ์จักรี (พลุลวง,2540 : 14) เช่นในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ราชทูต และเจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดีอุปทูตไทยประจำกรุงลอนดอนมา ณ วันอังคารเดือน 10 ขึ้น 13 ค่ำ เรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต้องอุบัติเหตุพระราชรถคว่ำ พระราชหัตถเลขาฉบับนี้เริ่มต้นโดยเล่าว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขับรถม้าด้วยพระองค์เอง ไม่มีสารพัดและเสด็จออกจากพระบรมมหาราชวังพร้อมด้วยพระเจ้าลูกเธอและพระเจ้าลูกยาเธอรวม 4 พระองค์คือเจ้าฟ้าหญิงยิ่งเยาวลักษณ์ เจ้าฟ้าหญิงทักษิณฯ เจ้าฟ้าหญิงโสมาวดีและเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์⁶โดยพระองค์ทรงเล่าว่าทรงขับรถม้าออกไปเพื่อทอดพระเนตรชมนาชมสวนที่ท้องสนามหลวงดูแลกิจการโรงงานนอก หลังจากนั้นก็แวะตรวจป่ามป็นอินทรีงสรรคิถึงพลบค่ำจึงเสด็จกลับ แต่ในระหว่างทางที่เสด็จกลับก็ทรงต้องอุบัติเหตุพระราชรถคว่ำพร้อมด้วยพระเจ้าลูกเธอและพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง 4 พระองค์ แต่ “เดชะบุญ คุณเทวดาช่วย” ทำให้พระองค์พร้อมด้วยพระเจ้าลูกเธอและพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง 4 พระองค์มิได้ทรงเป็นอันตรายมากจนถึงแก่พระชนม์ชีพ เป็นแต่บาดเจ็บและบาดเจ็บสาหัสในบางพระองค์เท่านั้นเมื่อทรงพักฟื้นพระวรกายแล้วก็ทรงหายเป็นปกติดังเดิม

ภายหลังจากที่ทรงต้องอุบัติเหตุพระราชรถคว่ำแล้ว พระองค์ทรงพิจารณาว่าเพราะ “คุณเทวดาช่วย” นี้เองที่ทำให้พระองค์พร้อมพระราชโอรสและพระราชธิดาทรงรอดพ้นจากภยันตรายมาได้ ดังความในพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า

“.....ตัวข้านี้คนรักเท่าผืนหนังคนชังเท่าผืนเสื่อก็ดี ถึงจะไม่สู้มีใครรักก็คงมีคนรักบ้าง เหมือนท่านผู้อื่นลงบางที่ว่าคนรักมากแล้วก็มีคนชังบ้างเหมือนกันฉันใดเมื่อจะว่าในการที่ไม่เป็นวิสัยมนุษย์แล้วถึงผีसाงเทวดาที่ชังข้าก็จะมีรักข้าก็จะมีกรรมัง ถ้าใครมีบุญแล้วก็จะไม่มีแต่บุญไปทีเดียวจะมีบาปบ้าง ใครชดาราชีวิตแล้วก็จะมีที่ร้ายบ้างตัวข้าถึงจะมีบาปมากก็จะมีบุญบ้าง ชดาไม่ตีแล้วก็จะมีที่ตีบ้างจึงได้เป็นเจ้าของดิน อยู่ให้คนนั่งแข่งนอนแข่งมาหลายปีจนคนที่แข่งตายไปก่อนก็จะมี หัวล้านไปก่อนก็จะมี จะว่ามีเหตุทั้งนี้เพราะบุญท่านผู้อื่นทับ ผีसाงเทวดาที่ยังรักข้าอยู่ก็ช่วยข้าม้าจึงไม่วิ่งไป รถจึงไม่

ได้ทับซ้ำแลถูกซ้ำให้เป็นอันตรายฤาเจ็บมากจนเสียราชการ ข้า
จึงขอปใจเทวดาที่ช่วยข้าหนักหนา ได้ตั้งการสังเวทแลทำบุญ
บูชามีละคอนฉลอง เหตุนี้บังเกิดมีก็มิเป็นอันตรายอะไรแก่ข้า
นัก ข้าคิดว่าชรอยเทวดาจะบันดาลพอให้เป็นเหตุให้ได้เห็นใจ
คนต่าง ๆ ใครจะซื้อตรงฤาลอกแลกคิดลิก ๆ ดัน ๆ อย่างไม่
ได้รู้จักครั้งนี้ ให้เห็นใจชาว ใจดำ ใจฉลาด ใจกล้าต่าง ๆ ข้า
ขอปใจเทวดาอารักษ์หนักหนาทีเดียว.....” (พระราชหัตถเลขาใน
พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อ่างในมหา
มกุฏราชวิทยาลัย, 2521; วิบูล วิจิตรวาทการ, 2541:182-192)

นอกจากนี้ความเชื่อในเรื่องเกี่ยวกับอำนาจของผีบางเทวดาของพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังปรากฏในประกาศเรื่องกระแสพระราชดำริสในการทรงแจกพระราชทรัพย์
ส่วนพระองค์ (ประกาศฉบับที่ 229) ในหนังสือประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2411 ดัง
ความตอนหนึ่งว่า

“.....แต่มาเสียใจนักหนาด้วยเหตุการณ์ที่เป็นมา แต่หลัง
หลายครั้งข้าชากมาจนครั้งนี้ ดูเหมือนความคิดความชอบใจของผีบาง
เทวดา หรือ เเคราะห์หรือกรรมอะไร ๆ ที่เป็นอังกฤษเขาเรียกว่า
สเปอเรนซี (Superagency?-ผู้เขียน) แปลว่าผู้ทำงานบนคือมิใช่
วิสัยที่มนุษย์จะทำได้นั้นมาทำแก่ข้าพเจ้าให้สมคิดคนทั้งปวง เป็นอัน
มากไปเสียหมด ไม่ให้สมคิดท่านผู้หลักผู้ใหญ่เป็นเหตุให้คนทั้งปวง
เป็นอันมากจะลักว่าข้าพเจ้าล้มหลังหยาบๆ เหมือนอย่างคำตลาดว่า
กันว่าสมน้ำหน้าที่เจอเจอมาเอาของที่ไม่ควรแก้ตัวนั้นไป.....”

และอีกตอนหนึ่งในกระแสพระราชดำริฉบับเดียวกันความว่า

“...แลการที่เป็นทั้งนี้ก็มิใช่มนุษย์ทำเลย เป็นแต่ดูเหมือนตาม
ใจมนุษย์เป็นอันมาก ไม่ตามใจท่านผู้หลักผู้ใหญ่ในบ้านในเมือง ถึง
กระนั้นยังจะต้องขอปใจแก่ผีบางเทวดาแลเคราะห์กรรมอื่น ๆ ซึ่งเป็น
เหตุข้างบนพันวิสัยมนุษย์ที่จะทำอยู่ที่บันดาลให้ตัวข้าพเจ้าอยู่สบายดี
ไม่ป่วยไข้อะไรนักเหมือนอย่างแต่ก่อน ทนทานการงานทั้งกลางวัน
กลางคืน ไม่เป็นดังคนเป็นอันมาก หมายแลตายแลตก อนึ่ง บันดาล

ให้ข้าพเจ้าได้มีทรัพย์สินสมบัติบริบูรณ์พอเลี้ยงบุตรภรรยาทำบุญให้ทาน
ได้มาก ไม่ยากไม่จนไม่ต้องเป็นหนี้เป็นสินรุง ๆ รัง ๆ และมีทรัพย์สินสมบัติ
เหลืออยู่มากหลายพันชั่งมานานแล้ว แลให้ได้มีของต่าง ๆ ซึ่งแต่ก่อน
ไม่เคยมีเป็นหลายสิ่งถึงลูกข้างเผือกได้มาปีเดียวล้มเสียข้างหนึ่ง ได้
มากกลางทางล้มเสียข้างหนึ่ง ก็ยังมีข้างเผือกอื่นมาขึ้นอยู่ในบ้านใน
เมืองเป็นเกียรติยศได้ แลชอบใจผีสงเวทดาเคราะห์กรรมอีกอย่าง
หนึ่งซึ่งไม่บันดาลให้ข้าพเจ้าให้ทำให้พูดให้ประพุดติการที่ท่านผู้หลักผู้
ใหญ่จะสำคัญและติเตียนได้ว่าผิด ๆ ไปเชื่อน ๆ ไป....." (จากหนังสือ
งานพระราชทานเพลิงศพพระมหาโพธิวงศาจารย์, 2511: 63-68)

ความในพระราชหัตถเลขาตั้งกล่าวมาทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความเชื่อใน "เทพารักษ์" ที่ให้ความคุ้มครองพระองค์และพระราชวงศ์
เทพารักษ์พระองค์นี้ปรากฏพระนามในพระราชหัตถเลขาเรื่องพระราชทานไปเขาคอก พ.ศ.2404
ว่า "พระสยามเทวาธิราช" ในฐานะ "เทวดารักษาเศวตฉัตร" ซึ่งหมายถึงเทพารักษ์ผู้คุ้มครองรักษา
องค์พระมหากษัตริย์ เพราะฉัตรเป็นสัญลักษณ์อันหมายถึงพระมหากษัตริย์ (คึกฤทธิ์ ปราโมช,
2539 (เล่ม 1)) ตั้งความในพระราชหัตถเลขาฉบับดังกล่าวตอนหนึ่งว่า

“.....ฉันก็บนเทวดารักษาเศวตฉัตร ชื่อพระสยาม
เทวาธิราช กับพระรามเทพ พระบรมกฤษแสนางแปดกรสำหรับพระ
ที่นั่งมาแต่ก่อน ตั้งสงพลีเข้าเฝ้าพระยาบำเรอภักดีเข้าไปลอบถาม
บุตรก็ออกความจริงให้ในวันนั้นเอง ครั้นชำระก็ได้ความต่อไปจนจะสิ้น
ที่จริงอยู่แล้ว มันติดต่อไปอีกก็หลายราย แต่เข้าถึงบ้างไม่ถึงบ้างเพ
แต่เล็กน้อยบุตรหญิงเจ้าพระยามหาสิริธรรม ก็ถูกด้วยคนหนึ่งต้องชด
แลสภาพว่ารักอ้ายเขียนด้วยการชำระครั้งนี้ก็ได้โดยขึ้นตาทั้งนั้น ไม่
ได้เขียนติดต่อยุคถือใครเลยทีเดียวเปนอัศจรรย์อยู่ จึงเห็นว่าน้ำ
พระพุทธรูปของพระสงฆ์เจ้าความรู้วิชาเปนเทพเปนหมอนั้น ถึงจะ
ศักดิ์สิทธิ์เมื่อมาไหลทวนไหล สู้น้ำพระพิพัฒน์สัตยาของแผ่นดิน ยังสู้
น้ำพระพิพัฒน์สัตยาไม่ได้ ผีสงเวทพรายกุมารที่หมอไว้ใช้สอย เปนแต่ผี
เล็กน้อย สู้พระสยามเทวาธิราชไม่ได้ เหมือนบุตรพระยาราชภักดี บุตร
พระยาบำเรอภักดีสู้เจ้าแผ่นดินไม่ได้ อีแม่สีอนั้นได้ยินว่าเปนพี่น้องหนู

ดูย
 ปุก | แต่ไม่ชอบกันดอก....” (พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระราชทานไปเขาคอกในเอกสาร
 ไมโครฟิล์มที่ ร.4.1ก/8 เรื่องพระราชหัตถเลขาและประกาศต่าง ๆ ใน
 รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1223- จ.ศ. 1242 (ร.ศ. 80 – ร.ศ. 99) หน้า 74-8)

การรบกับในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นประเทศไทยได้เริ่มมีการติดต่อกับประเทศตะวันตก เกิดการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศอย่างกว้างขวางโดยรัชกาลที่ 4 ได้ทรงเปิดสัมพันธทางการทูตกับประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกา เป็นต้นและในขณะเดียวกันมหาอำนาจในทวีปยุโรปเช่น อังกฤษ และฝรั่งเศสก็กำลังแผ่ขยายอำนาจมาทางตะวันออก โดยได้พากันเข้าครอบครองดินแดนส่วนอื่น ๆ ต่อไปอีก (กริสโวลด์, 2508: 1-2) ซึ่งเป็นผลมาจากความก้าวหน้าของการปฏิวัติอุตสาหกรรม ทำให้ประเทศมหาอำนาจตะวันตกเหล่านี้ โดยเฉพาะอังกฤษต้องการแสวงหาแหล่งวัตถุดิบ หรือแหล่งทรัพยากรธรรมชาติเพื่อป้อนประเทศแม่และในเวลาเดียวกันก็ต้องการแสวงหาตลาดระบายสินค้าอุตสาหกรรม หรือลูกค้าในผลผลิตทางอุตสาหกรรมของตนเองด้วย (สรรพสิริ วิริยศิริ, 2540: 47) ในรัชสมัยของพระองค์นั้น ประเทศเพื่อนบ้านต่าง ๆ ของไทยไม่ว่าจะเป็นพม่า มลายู ญวน เป็นต้น ต้องตกเป็นอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจตะวันตก หรือถูกประเทศมหาอำนาจตะวันตกเข้ามาครอบครองดินแดน (ประยูรธ สถิติพันธุ์: 2516 (ก) : 98) มีแต่ไทยเพียงประเทศเดียวที่รอดพ้นปลอดภัยมาได้ ดังความที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้เล่าไว้ในหนังสือความทรงจำ ตอนหนึ่งว่า

“.....นี่ขึ้นถึงคำราชทูตฝรั่งคนหนึ่ง ซึ่งเอาใจใส่ศึกษาพงศาวดารประเทศทางตะวันออกนี้ เคยแสดงความเห็นแก่ฉันว่าสังเกตตามเรื่องที่ฝรั่งมาทำหนังสือสัญญาเมื่อรัชกาลที่ ๔ นั้น เมืองไทยใกล้จะเป็นอันตรายมากที่สุดทีเดียว ถ้าหากไม่ได้อาศัยพระสติปัญญาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแก้ไขประเทศสยามก็อาจไม่เป็นอิสระสืบมาได้ คำที่เขาว่า นี้ พิเคราะห์ในพงศาวดารก็สมจริงในชั้นนั้นมีประเทศที่เป็นอิสระอยู่ทางตะวันออกนี้ ๕ ประเทศด้วยกันคือ พม่า ไทย ญวน จีนและญี่ปุ่น นอกจากเมืองไทยแล้วต้องยอมทำหนังสือสัญญาด้วยถูกฝรั่งเอากำลึงบังคับทั้งนั้น ที่เป็นประเทศเล็กเช่น พม่าและญวนก็เลยตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเมื่อปลายมือ.....มี

ประเทศสยามประเทศเดียวที่ได้ทำหนังสือสัญญากับฝรั่งโดยฐานมิตร
และบ้านเมืองก็มิได้เกิดจลาจลเพราะทำหนังสือสัญญา.....” (สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2518:45-46)

การที่ประเทศไทยรอดพ้นจากการต้องสูญเสียเอกราชมาได้นั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการ
ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในนามของประเทศไทยทรงยอมทำสนธิสัญญา Bowring
กับอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 และกับประเทศอื่น ๆ ในลักษณะเช่นเดียวกันติดตตามมา ไม่ว่าจะเป็น
ฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา เดนมาร์ก แคว้นฮันเซียติก ฮอลแลนด์ ปรัสเซีย เบลเยียม อิตาลี นอร์เวย์
และสวีเดน ตามลำดับ อันเป็นผลมาจากอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกและลัทธิล่าเมืองขึ้น ผล
จากสนธิสัญญานี้ทำให้ประเทศไทยต้องเสียเปรียบอย่างมาก และไม่ได้ให้ความเสมอภาคแก่
ประเทศไทยในฐานะคู่สัญญาแต่อย่างใด ไม่ว่าจะเป็นไทยต้องขายข้าวให้อังกฤษ ไทยต้องยอม
ยกเลิกระบบการเก็บภาษีปากเรือและภาษีอื่น ๆ ไทยต้องยกเลิกระบบการผูกขาดของพระคลังสินค้า
และเก็บภาษีขาเข้าได้เพียงร้อยละ 3 และที่สำคัญที่สุดคือไทยต้องให้คนอังกฤษเข้ามาทำนากอยู่
ในกรุงเทพมหานครและให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขต (Extraterritory Rights) คือให้กงสุลอังกฤษ
เป็นผู้พิจารณาคดีต่าง ๆ ที่คนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลย (มัลลิกา มัสอูดี, 2537 (เล่ม 1) : 383)
ผลจากการนี้แม้ว่าประเทศไทยจะไม่ตกอยู่ภายใต้อาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกอย่างเต็มตัว
แต่ ส. ศิวรักษ์ (2543 : 105) ก็เรียกสภาพการณ์เช่นนี้ว่าเราตกอยู่ในสภาพเหมือนกึ่งเมืองขึ้น
(Semicolonial) แต่ผลจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำสนธิสัญญา
Bowring กับประเทศอังกฤษนี้ทำให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของประเทศ
อังกฤษและทำให้ประเทศไทยสามารถรักษาเอกราชไว้ได้จนถึงปัจจุบัน (วิวัฒน์ เขียมไพรวัน, 2530:
6) อย่างไรก็ตามการที่ประเทศไทยรอดพ้นจากการสูญเสียเอกราชมาได้นั้น พระองค์ทรงเชื่อว่าน่า
จะเป็นเพราะอำนาจและพระบารมีของพระสยามเทวาธิราช เทพารักษ์ที่คุ้มครองพระองค์และพระ
ราชวงศ์องค์เดียวกันนี้ที่ทรงคุ้มครองให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการสูญเสียอิสรภาพมาได้ (พลุลวง
, 2540: 14-15)

เมื่อเหตุการณ์ทุกอย่างเรียบร้อยผ่านพ้นไปได้ด้วยดีแล้ว พระองค์จึงทรงมีพระราชดำริว่า
เมืองไทยเรามีเหตุการณ์ที่เกือบจะต้องเสียอิสรภาพมาหลายต่อหลายครั้งแล้ว แต่เผชิญให้มีเหตุ
รอดพ้นได้เสมอมา เสมือนจะมีเทพดาองค์ใดองค์หนึ่งที่คอยพิทักษ์รักษาอยู่จึงสมควรจะทำรูป
เทพพระองค์นั้นขึ้นไว้สักการบูชา แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ⁷
ขณะดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้ารับราชการในกรมช่างสิบหมู่⁸ ในสมัยนั้น ประชุมช่างเอกและลงมือ
ปั้นหล่อรูปสมมติเทพองค์นี้ขึ้น (อวยพร แต่ชุตระกุล, 2537:39; พลุลวง, 2540 : 17) ตั้งแต่เริ่ม
รูปหุ่นจำลองจนถึงการปั้นองค์จริงและการเททองหล่อพระองค์ด้วยทองคำแท้(อวยพร แต่ชุตระกุล,

อ้างแล้ว:39) หรือทองคำบริสุทธิ์ทั้งองค์ (แสงสุริย์ ลดาวัลย์, 2524:12) โดยมีรูปลักษณะดังนี้ (รูปภาพที่ 2)

เป็นรูปหล่อแบบลอยตัว⁹ (นวิรัตน์ เลขะกุล , 2525 : 284) หรือเป็นเทวรูปหล่อยืนหรือประทับยืนขนาดเล็ก (สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี, 2537 : 159) หล่อด้วยทองคำแท่งทั้งพระองค์¹⁰ มีขนาดสูงแต่พระเศียรจรดพระบาท 8 นิ้วฟุต¹¹ หรือประมาณ 20 เซนติเมตร (ปทุมรัตน์ , 2525: 8; อภินันท์ โปษยานนท์, 2536:96) เป็นเทวรูปลักษณะตามขนบนิยมอย่างไทย (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, อ้างแล้ว: 5) หรือมีลักษณะเจ้าไทย” (นามเทวรูปพระสยามเทวาธิราช พ.ศ. 2482” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เลขที่ สร. 0201.10.4/6) คือมีลักษณะของความเป็นไทยแท้ ๆ (ส. ศิวรักษ์ , 2531: 33) และทรงฉลองพระองค์อย่างเครื่องทรงของเทพารักษ์ มีมงกุฎเป็นเครื่องศิราภรณ์ (บรรเจิด อินทุจันทร์ยง, 2543: 36) กล่าวคือมีอาการทรงยืนประทับบนแท่น หรือทรงเครื่องต้น¹²หรือทรงเครื่องราชาภรณ์ (“นามเทวรูปพระสยามเทวาธิราช พ.ศ. 2482.” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เลขที่ สร. 0201.10.4/6 หรือทรงเครื่องกษัตริยาธิราช (สมุดภาพจดหมายเหตุงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี , 2525: 36) อาทิ เช่น ทรงพระมหาพิชัยมงกุฎ¹³ (นวิรัตน์ เลขะกุล, 2525: 284) สอดกรองพระศอ¹⁴ คล้องสร้อยสังวาลเจี๊ยงพระองค์¹⁵ประดับด้วยทับทรวง¹⁶และตาทิศ¹⁷ ต้นพระพาหา¹⁸และข้อพระกร¹⁹ประดับด้วยพารุดี²⁰ทองพระกร²¹ทรงพระสนับเพลา²²และพระภูษา²³ คาดพระโสณี²⁴ด้วยผ้าทึงชายเป็นชายไหวและชายแครง²⁵ มีพระสุวรรณกระถอบทอดทับ²⁶พระบาททรงฉลองพระบาทเชิงงอน²⁷(จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, อ้างแล้ว: 5, นวิรัตน์, อ้างแล้ว: 284) พระหัตถ์เบื้องขวาทรงกุมด้วยพระแสงขรรค์ชัยศรี²⁸ (พลาติคัย สิทธิธัญกิจ, 2539:9) พระหัตถ์เบื้องซ้ายยกขึ้นเสมอพระอุระ มีอาการจับนิ้วพระหัตถ์เป็นวงแสดงความหมายประทานพร²⁹เมื่อการหล่อรูปสมมติเทพยดาพระองค์นี้ขึ้นเป็นพระองค์สำเร็จเรียบร้อยสมบูรณ์ดีตามพระราชประสงค์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถวายพระนามว่า³⁰ “พระสยามเทวาธิราช”

จากลักษณะของรูปสมมติเทพยดาอันทรงนามว่า พระสยามเทวาธิราชซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้นดังได้อธิบายมาแล้ว อภินันท์ โปษยานนท์ (2536:96) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า “แม้เทวรูปจะมีขนาดเล็ก แต่ก็ได้สัดส่วนงดงาม เน้นรายละเอียดลวดลายของเครื่องทรงได้อย่างคมชัดและนับเป็นประติมากรรมที่สำคัญมากอีกชิ้นหนึ่งที่มี

พระมหาพิชัยมงกุฏ

กรรเจียกจร (เครื่องทัดหู)

พานรัต

กรรองศอ (สร้อยสวมคอ)

ทับทรวง (แผ่นเครื่องประดับหน้าอก)

พระสังวาล (สร้อยสะพายไหล่)

พระแสงขรรค์ชัยศรี

สามพิภ

ทองกร (กำไลแขน)

ทองพระกร (กำไลข้อมือ)

สุวรรณหงส์

ภูษา (ผ้าถุง)

ห้อยหนัก (ชายไห)

เจียรขนาด (ชายแขนง)

สนับเพลา

ทองพระบาท (กำไลข้อเท้า)

ฉลองพระบาทเชิงงอน

เทวลักษณะที่งดงามมาก” (อภิรักษ์ โปษยานนท์ , 2536: 96 ; สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี, 2537: 159) สมดังคำรำพันที่กวีได้รจนาไว้ว่า

พระนิมมาน³¹ล้ำเลิศบรรเจิดศิลป์
ตามภูมินทร์บัญชาสร้างปางสมัย
พระสยามยอดเทวาประชาไทย
ขจัดภัยพิบัติป้องป้อมธานี

(ปทุมรัตน์, 2528:8)

เมื่อพิจารณาจากพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 4 เรื่องพระราชทานไปเขาкок พ.ศ.2404 แล้วเป็นที่น่าสังเกตว่าแต่เดิมพระสยามเทวาธิราชคงมีฐานะเป็นเพียง “เทวดารักษาเศวตฉัตร” ต่อมาภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มให้มีการแบ่งเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. 2407 แล้วพระองค์จึงยกระดับความสำคัญของพระสยามเทวาธิราชเป็น “เทวดาประจำรัฐสยาม” (พรพรรณ เกิดผล, 2542: 105) ดังเช่นที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส³² พ.ศ. 2409 ตอนหนึ่งว่า

“.....แต่ยังขอบใจพระสยามเทวาธิราชเทวดาใหญ่
รักษาแผ่นดินไทย แลพระเสื้อเมือง ทรงเมือง พระกาฬไชยศรี บรรดา
ที่มีชื่ออยู่ในคำประกาศน้ำพิพัฒน์สัตยานั้น ดูเหมือนยังเข้าด้วยในหลวง
อยู่หาเข้าด้วยใครไม่ ในหลวงถึงมีตระกูลบิดามารดาเป็นผู้สูงศักดิ์มา
แต่ก่อนก็สิ้นวาสนาเหมือนจมดินจมทราย แต่บ่าวไพร่ของตัวก็ไม่ได้
หมายว่าจะเปนโตเปนใหญ่ก็ขรอยเทวดาจะช่วยคลายผู้หลักผู้ใหญ่ให้
ไปซุดไปคู้เอามาตั้งขึ้นเปนเจ้าแผ่นดิน.....”

นอกจากนี้อาจเป็นผลอันเนื่องมาจากในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เกิดพัฒนาการแห่งการรับรู้แบบก้าวหน้าในสังคมไทย อันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงสำนึกในเรื่องรัฐ กษัตริย์และราชวงศ์ การเข้ามาของอารยธรรมตะวันตกซึ่งมีต้นเค้ามาตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในความเป็นเหตุเป็นผล ความคลุมเครือลึกลับลอยของเรื่องราวในอดีตถูกกระบวนการแห่งเหตุและผลเข้ามามีอิทธิพล ดังนั้นอดีตจึงต้องมีหลักฐานรองรับและสามารถอธิบายความเป็นเหตุเป็นผลได้ (ปีทมา มีครองธรรม, 2543: 44) ด้วยเหตุนี้การแพร่กระจายเข้ามาของแนวความคิดตะวันตกเรื่องรัฐชาติ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวคงจะทรงรับรู้ถึงความเป็นรัฐตามแบบตะวันตกที่รัฐต้องมีขอบเขตที่แน่นอนและทรงรับรู้ถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่ควรมีเหนือดินแดนในพระราชอาณาจักรอย่างเต็มที่ พระองค์จึงทรงพยายามที่จะสร้างความเป็นรัฐสยาม ที่ต้องมีขอบเขตที่ชัดเจนแน่นอนโดยพระองค์ทรงตกลงทำสัญญาเขตแดนกับอังกฤษในปีพ.ศ. 2407 และพระองค์พยายามกำจัดความคลุมเครือด้วยการเตือนให้ขุนนางที่เดินทางไปทำหน้าที่ตกลงเขตแดนกับอังกฤษระมัดระวังในการกำหนดเขตแดน อย่าเชื่อตามแผนที่อังกฤษทั้งหมดและควรถามประชาชนในแถบนั้นด้วย หลังจากนั้นพระองค์จะกำหนดชื่อของภูเขาและป่า แล้วทำหนังสือพิมพ์ประกาศให้ประชาชนที่จะตัดไม้ฝางแถว ๆ นั้น ระบุว่าบริเวณใดคือเขตแดนรัฐสยาม นอกจากนี้พระองค์ยังทรงนำคำว่า “สยาม” ซึ่งเป็นคำหนึ่งที่ใช้เรียกชื่อประเทศ ภาษา และคนที่เป็นเชื้อสายชาวกรุงเทพมหานครมาใช้ในการแต่งตั้งราชทินนามให้แก่ขุนนางที่รับราชการสนองพระเดชพระคุณและประจำอยู่ที่ต่างประเทศ เช่น การแต่งตั้งเซอร์จอห์น เบาว์ริง เป็นพระสยามานุกุลกิจสยามนิคมหายศ ผู้สำเร็จราชการที่เมืองลอนดอน แต่งตั้งหลวงพิทักษ์สยามการเป็นไวยักษ์สุลที่เมืองมาร์เซ และตั้งหลวงสยามูปนิคสิทธิ์เป็นไวยักษ์สุลที่เมืองลิสบอนและแต่งตั้งหลวงสยามยศบาลเป็นกงสุลที่เมืองปรัสเซีย(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ อ่างในพรพรรณ เกิดผล, อ่างแล้ว: 104) ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่าข้าราชการผู้นั้นมีฐานะเป็นข้าราชการสยามในต่างประเทศ และพระองค์ยังทรงพยายามที่จะสร้างพระราชอำนาจของพระองค์ให้ครอบคลุมดินแดนในพระราชอาณาจักรอย่างเต็มที่ ดยทรงใช้คติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองเป็นเครื่องมือประการหนึ่งที่ยืนยันถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ของพระองค์ เนื่องด้วยตามธรรมเนียมการตั้งเสาหลักเมืองนั้น พระมหากษัตริย์เป็นบุคคลเพียงผู้เดียวที่สามารถโปรดเกล้าฯให้ประกอบพิธีกรรมการตั้งเสาหลักเมืองได้ ฉะนั้นพระองค์จึงทรงโปรดเกล้าฯให้ประกอบพิธีกรรมการตั้งเสาหลักเมืองได้ ประกอบกับทรงเห็นว่าคติความเชื่อเรื่องผีसावเทวดาในสังคมสยามก็ควรมีเทวดาที่มีอำนาจสูงสุดและมีหน้าที่ดูแลควบคุมผีและเทวดาองค์อื่น ๆ ในสยามเช่นกันพระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สร้างพระสยามเทวาริราชขึ้นมาในฐานะเทวดาประจำรัฐสยามที่มีอำนาจเหนือเทวดาองค์อื่น ๆ โดยพระองค์ทรงนำคำว่า “สยาม” มาใช้ประกอบในการพระราชทานนาม เทวรูปองค์นี้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระราชอำนาจเหนือดินแดนในพระราชอาณาจักรอย่างเต็มที่ ประกอบกับทรงรับรู้ถึงความเป็นรัฐแบบตะวันตกที่ต้องมีอาณาเขตที่แน่นอนชัดเจน พระองค์จึงทรงสร้างพระสยามเทวาริราชขึ้นในฐานะเทวดาประจำรัฐสยามที่มีอำนาจสูงสุดเหนือเทวดาองค์อื่น ๆ และมีหน้าที่ควบคุมดูแลผีและเทวดาองค์อื่น ๆ ในรัฐสยามด้วย ซึ่งความคิดของพรพรรณ เกิดผลก็สอดคล้องกับสิ่งที่สุลักษณ์ศิริรักษ์ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า

“.....และเรื่องผีชะพุงนี้เป็นต้นเหตุให้พระองค์ท่านนำมาสร้าง
เป็นพระสยามเทวาธิราชขึ้น โดยพระสยามเทวาธิราชนี้มีความเป็น
ไทยแท้ๆ และเป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งหมดของเรา พร้อมกันนั้นก็
เป็นเทวดาองค์แรกที่อยู่ประจำรัฐ

ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะก่อนหน้ารัชกาลที่ 4 ไทยเราไม่เคยมีความ
คิดเรื่องรัฐไทย รัฐสยาม แต่เรามีเมืองและเทวดาประจำเมืองที่เรียกว่า
เจ้าพ่อหลักเมือง

หลักเมืองเป็นผีที่ใหญ่ที่สุดในเมือง โดยทุกเมืองจะมีหลักเมือง
เช่นเดียวกับบ้านก็ต้องมีผีบ้าน ไทยเราเป็นเช่นนี้จนเริ่มมาคบกับฝรั่ง
แล้วจึงเกิดความคิดเรื่อง National State³³ ติดตามมา สำหรับไทยเรา
จึงจำเป็นต้องสร้างผีขึ้นอีกตนหนึ่งซึ่งใหญ่กว่าเจ้าพ่อหลักเมือง.....”

(สุลักษณ์ ศิวรักษ์ , 2531: 33)

ดังนั้นการยกระดับความสำคัญของพระสยามเทวาธิราชจากเทวดารักษาเขตจัดตราสู่
การเป็นเทพารักษ์ประจำรัฐสยามจึงเป็นผลสืบเนื่องมาจากแนวความคิดเรื่องรัฐชาติของตะวันตกที่
แพร่กระจายเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 4 จากแนวความคิดเรื่องรัฐชาตินี้ทำให้ไทยต้องมีเทพารักษ์ที่
ปกปักรักษารัฐประเทศเช่นเดียวกับผีเมืองที่ปกปักรักษาเมือง ผีบ้านที่ปกปักรักษาหมู่บ้านและผี
เรือนที่ปกปักรักษาบ้านเรือน ซึ่งเทพารักษ์ที่ปกปักรักษารัฐประเทศจะต้องเป็นใหญ่กว่าผีเมืองที่เคย
มีมา ดังนั้นพระสยามเทวาธิราชจึงเป็นเทวดาองค์แรกที่อยู่ประจำรัฐและเป็นใหญ่เหนือเทวดาทั้ง
หมดที่เราเคยมี พระสยามเทวาธิราชจึงมีความสำคัญในฐานะเป็น “เทวดารักษาราชอาณาจักร”
(ททท,2524:21) หรือ “เทวดาประจำแผ่นดินสยาม” (พลาดิศย์ สิทธิธัญกิจ,2539:หน้าคำนำ) ซึ่งก็
สอดคล้องกับที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงสันนิษฐานไว้ว่าพระสยามเทวาธิราชถูก
สร้างขึ้นเพื่อบูชาเทวดาประจำเมืองไทย หรือสปีริตของเมืองไทย ดังความตอนหนึ่งว่า

“.....พระสยามเทวาธิราชนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงประดิษฐ์ขึ้นสำหรับบูชาสปีริตของเมืองไทย อยู่ในพระ
บรมมหาราชวัง.....” (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ อ้างใน
ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล ,2493 : 40-41)

2.3 วันเวลาแห่งการสถาปนาพระสยามเทวาธิราช : ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด

ส่วนเรื่องพระสยามเทวาธิราชถูกสร้างขึ้นเมื่อใดนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าได้มีการสร้างขึ้นเมื่อใด แต่สมเด็จพระยาตากษานนภาพ³⁴ได้ทรงสันนิษฐานไว้ว่าอาจจะได้มีการสร้างขึ้นประมาณปีฉลู จุลศักราช 1215 หรือประมาณพุทธศักราช 2396 เพราะทรงพบหมายรับสั่งในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนหนึ่งว่า

“ปีฉลู จุลศักราช 1215 (พ.ศ. 2396) หลังจากฉลองพระชัยวัฒน์ 7 วัน ตั้งแต่เดือน 4 ขึ้น 13 ค่ำ จนแรม 4 ค่ำ ตรงกับวันเสาร์ที่ 1 มีนาคมถึงวันศุกร์ที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2396 ภายหลังพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้หล่อ “พระสยามเทวาธิราช” ให้เสร็จโดยเร็วพลันจากนั้นให้จัดสมโภชขึ้นเป็นการภายในด้วย...”

(อ้างในประวัติเจียรประดิษฐ์ , 2525: 14)

แต่หม่อมเจ้าหญิงพิไลยเลขา ดิศกุล³⁵ได้สันนิษฐานไว้ว่าพระสยามเทวาธิราชอาจจะถูกสร้างขึ้นในช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2401-2403 ดังข้อความตอนหนึ่งในจดหมายส่วนตัวของหม่อมเจ้าหญิงพิไลยเลขา ดิศกุลเอง ลงวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2514 ถึงพันโท สุจิตร์ ตุลยานนท์ ความว่า

“...เรื่องพระสยามเทวาธิราชนั้น ความเห็นของเธอที่ว่า อาจ จะสร้างใน พ.ศ. ๒๔๐๒ – ๒๔๐๓ อาจจะถูกหรือจะสร้างใน พ.ศ. ๒๔๐๑ ก็เป็นได้ เพราะไทยได้ทำสัญญาค้าขายเสร็จกับชาติใหญ่ ๆ เช่น อังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ พ.ศ. ๒๓๙๙ และใน พ.ศ. ๒๔๐๑ ญวนได้รบกับฝรั่งเศสเพราะไม่ยอมทำสัญญาไทยเรา เป็นอันรอดตัวมาได้และด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงสร้างพระสยามเทวาธิราชขึ้น ทรงพระราชปรารภว่า ประเทศสยาม (ประเทศไทย) ต้องมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองรักษา จึงรอดพ้นอันตรายมาได้หลายคราว

ฉันค้นดูเวลาสร้างในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘ มีเรื่องจดหมายเหตุโหรและจดหมายเหตุของจมีนกังคิลปี ก็ไม่มีเรื่องสร้างหรือหล่อพระสยามเทวาธิราชเลยได้ค้นต่อไปในหนังสือพระราช

พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๔ ก็ไม่มีกล่าวถึงเลย มีกล่าวถึง
 ในหนังสือพระราชพิธี ๑๒ เดือน ก็ไม่ได้กล่าวถึงเวลาสร้าง."
 (หม่อมเจ้าหญิงพิไลยเลขา ดิศกุลอ้างใน พลุหลวง , 2540 : 19,22)

นอกจากนี้เกรียงไกร วิศวามิตรได้สันนิษฐานว่า พระสยามเทวาริราชอาจะถูกสร้างขึ้นภาย
 หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเสวยราชสมบัติในปี พ.ศ.2394 แล้ว 4 ปี
 กล่าวคือพระสยามเทวาริราชอาจะถูกสร้างขึ้นประมาณ พ.ศ.2398 โดยอ้างบางตอนจากข้อเขียน
 ของหม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุลว่า

“.....พอเสวยราชย์ได้ 4 ปีเซอร์ จอห์น โบวริง (Sir John
 Bowring) เจ้าเมืองฮ่องกงก็มีจดหมายส่วนตัวเข้ามากราบทูลว่า
 คราวนี้ตัวเขาจะเข้ามาเป็นราชทูตแทน พระองค์ควินวิตตอบเรียไม่ใช่
 เป็นเพียงทูตมาจากผู้สำเร็จราชการอินเดียเช่นคนก่อน ๆ เพราะ
 ฉะนั้นจึงหวังว่าจะไม่มีเรื่อง. แต่เดี๋ยวนั้นถึงต้องขัดใจกัน พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบข้อไขอันนี้จึงทรงเปิด
 ประตูรับในฐานะมิตรและเป็นผลให้เราได้พินัยมาได้แต่ผู้เดียวในทาง
 ตะวันออกประเทศนี้.....

เมื่อเหตุการณ์เรียบร้อยแล้วจึงทรงพระราชดำริว่าเมืองไทยเรา
 นี้มีเหตุการณ์หวัด ๆ จะต้องเสียอิสรภาพมาหลายต่อหลายครั้งแล้ว
 แต่เฉียดให้มีเหตุรอดพ้นได้เสมอมา ชะเอยจะมีเทพยดาองค์ใดองค์
 หนึ่งที่คอยพิทักษ์รักษาอยู่ จึงสมควรจะทำรูปเทพพระองค์นั้นขึ้นไว้
 สักการบูชาแล้วโปรดให้พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ (หม่อมเจ้า
 รัชกาลที่ 1) นายช่างเอก ทรงปั้นรูปเทพพระองค์นั้น เป็นรูปทรงตัน
 ยืนถือพระขรรค์ ในพระหัตถ์ขวา ขนาด 8 นิ้วฟุตงดงามได้สัดส่วน
 แล้วหล่อด้วยทองคำแท่งทั้งพระองค์ทรงถวายพระนามว่าพระสยาม
 เทวาริราช.....” (สัมภาษณ์ คุณเกรียงไกร วิศวามิตร 24 ตุลาคม พ.ศ.
 2544)

จากข้อสันนิษฐานของทั้งสามท่านที่ได้ทรงอธิบาย และอธิบายไว้ก็ไม่ปรากฏหลักฐานอื่น ๆ
 ที่จะทำให้ทราบได้แน่ชัดว่า พระสยามเทวาริราชถูกสร้างขึ้นเมื่อใดและไม่อาจหาเพิ่มเติมได้อีก ทั้ง
 นี้เพราะได้เคยมีประเพณีมาแต่ก่อนว่า

“...(พระสยามเทวาธิราช ผู้เขียน) เป็นปุชนียวัตถุที่สำคัญและศักดิ์สิทธิ์สงวนไว้สำหรับสักการบูชา โดยเฉพาะไม่เคยมีพระมหากษัตริย์องค์ใด พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ผู้ใดจำลองภาพพระสยามเทวาธิราชองค์ที่กล่าวนี้ ไม่ว่าจะเป็นในลักษณะภาพวาดหรือภาพเขียน หรือหุ่นจำลอง แม้ช่างภาพส่วนพระองค์และช่างภาพของสำนักพระราชวังเองก็ไม่เคยถ่ายภาพไว้...”³⁶ (นวัตน์ เลขาภูล, 2525:284)

และประวัติ เจียรประดิษฐ์ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้เช่นกันว่า

“แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ที่ได้เห็นพระรูปของ “พระสยามเทวาธิราช” นั้นคงมีน้อยคนนักและผู้ที่จะจำลองแบบ หรือฉายพระรูปก็มีใครกล้า เพราะเป็นของหลวงต้องขอพระบรมราชานุญาตก่อน คิดดูแล้วก็เป็นเรื่องแปลก ทั้งนี้เพราะ “พระสยามเทวาธิราช” นั้นเป็นของสูงเป็นที่สักการบูชาและเป็นที่เคารพเชื่อถือของคนหมู่มาก...”

และอีกตอนหนึ่งความว่า

“...(พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว – ผู้เขียน) ทรงถวายพระนามว่า “พระสยามเทวาธิราช” แล้วอัญเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ในพระวิมานกลาง พระที่นั่ง “ไพศาลทักษิณ” ในพระบรมมหาราชวัง เป็นสิ่งเคารพสักการบูชาส่วนพระองค์ขององค์ พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์นับว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ในใจคนไทยทั้งชาติจวบจนทุกวันนี้.....” (ประวัติ เจียรประดิษฐ์ , 2525:12-14)

เมื่อแรกสร้างพระสยามเทวาธิราชนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระสยามเทวาธิราชไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งทรงธรรม³⁷ ในหมู่พระพุทธรูปมณฑลเชียร³⁸ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย , 2524 : 39 ; สุธติลักษณ์ อัมพันวงศ์, 2526: 14 ; พลุหลวง, 2540: 17 ; เกரியงไกร วิศวามิตร , 2540: 51; 2541:4)

ครั้นต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า พระที่นั่งทรงธรรม พระพุทธมหามณีเจียร (พระราชมนต์เจียรในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะแล้วสถาปนาขึ้นเป็น “พระพุทธมหามณีเจียร”) และพระที่นั่งสิบองค์ในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์³⁹ (แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, 2519 : 16; เกรียงไกร วิศวามิตร, 2540 : 51; 2541:4) สร้างขึ้นโดยโครงเครื่องไม้ประกอบอิฐถือปูนเป็นพื้น กาลเวลาผ่านไปทำให้โครงสร้างที่เป็นเสาไม้หุ้มปูนชำรุดทรุดโทรมเสาะขาดบ้างเป็นโพรงบ้างไปทุกต้น (เกรียงไกร วิศวามิตร, อ้างแล้ว: 51; อ้างแล้ว: 4; ไชแสง ศุขะวัฒนะ, 2542: 46 ; แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, อ้างแล้ว :116) พอโครงไม้ผูกที่ทรุดโทรมลงพื้นวิสัยจะซ่อมแซมให้คืนกลับสภาพดีได้จึงเหลือกำลังที่จะรักษาไว้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อลงเสียทั้งหมด แล้วปราบที่ทำเป็นสวน ซึ่งสวนนั้นก็คือ “สวนศิลาวัลย์” ดังที่ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ (ไชแสง ศุขะวัฒนะ,อ้างแล้ว:46) และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระสยามเทวาริราชไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ⁴⁰ และพระสยามเทวาริราชยังคงประดิษฐานอยู่ ณ ที่นี้จนถึงปัจจุบัน (มูลนิธิมฤตทายวันมหาวิหาร, 2525:18;ภาสกร จุฑะพุทธิ,2526:20; เกรียงไกร วิศวามิตร, 2540:51;2541:4)

2.4 ที่สิงสถิตแห่งพระสยามเทวาริราช : เรือนแก้วไม้จันทน์ในพระวิมานทองสามมุข

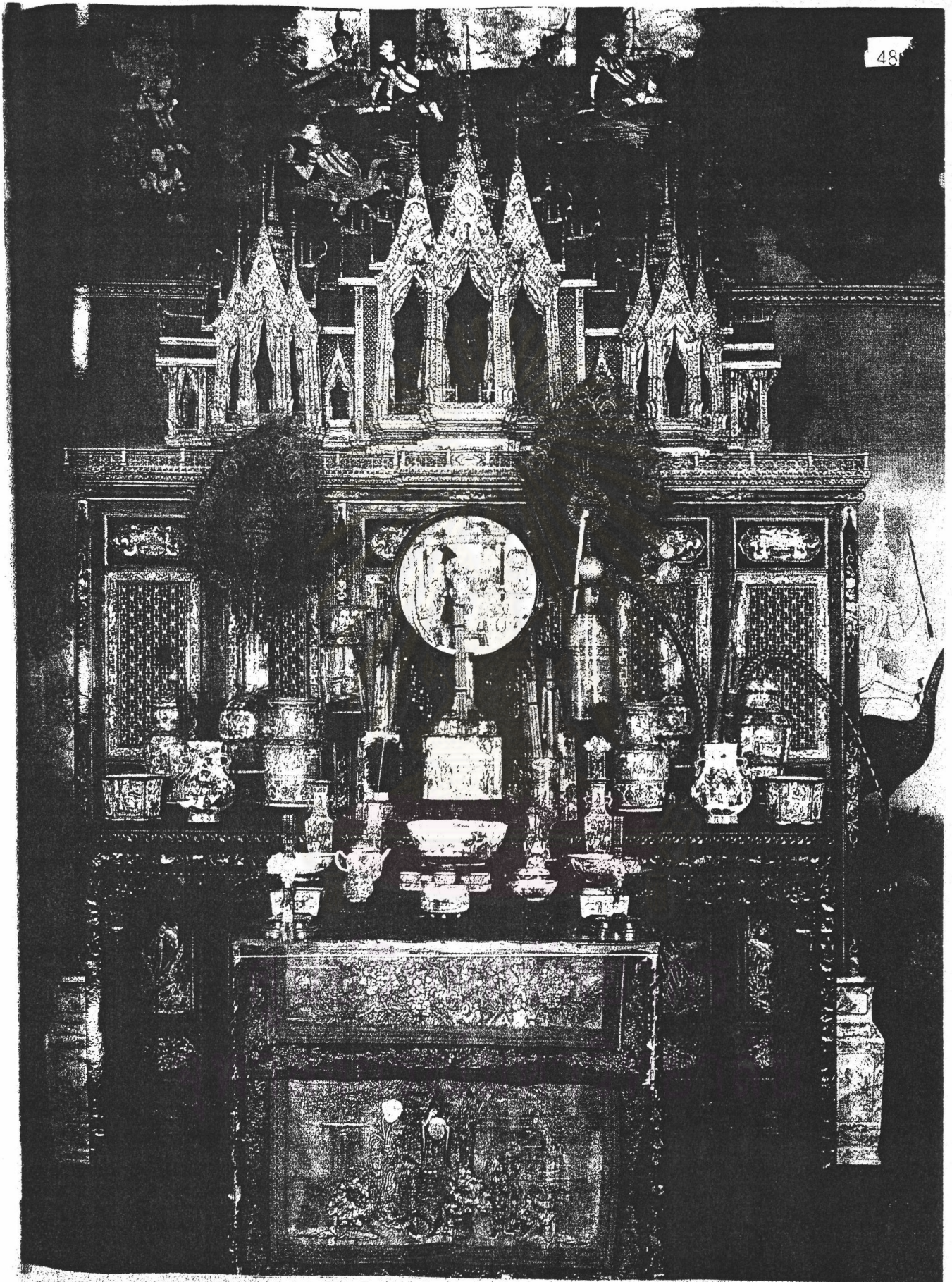
ณ ปัจจุบัน พระสยามเทวาริราชทรงประดิษฐาน⁴¹บนแท่น ซึ่งตั้งอยู่เบื้องหน้าเรือนแก้ว⁴²ทำด้วยไม้จันทน์สลักกลดลายเป็นรูปมังกรและหงส์แบบวิมานแก่งจัน (รูปภาพที่ 3) เหตุที่แกะสลักเรือนแก้วเป็นลวดลายมังกรและหงส์นั้นคงเนื่องมาจากคติความเชื่อถือของชาวจีน คือ มังกรเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์หรือพระมหากษัตริย์ ส่วนหงส์เป็นสัญลักษณ์ของพระราชินี ดังนั้นคนจีนจึงนิยมสร้างมังกรไว้เป็นสัตว์สัญลักษณ์สูงสุด (พลาติคัย สิทธิธัญกิจ , 2539 : 41) ส่วนตอนกลางของเรือนแก้วมีคำจารึกเป็นตัวหนังสือจีนความว่า 暹國題靈神位敬奉⁴³ ซึ่งเคยมีผู้แปลว่า “ เทวรูปที่สิงสถิตแห่งพระสยามเทวาริราช ”⁴⁴ (นวรรตน์ เลขะกุล, 2525 : 284)

เรือนแก้วนี้ประดิษฐานอยู่ใน “พระวิมานทองสามมุข” หรือ “พระวิมานไม้แกะสลักปิดทอง” ซึ่งทำเป็นลับแล[เครื่องกันหรือบังที่ตั้งและยกย้ายได้ตามปรกติมักตั้งไว้ในประตู(ราชบัณฑิตยสถาน , 2539 : 727)] กันบังพระทวารเทวราชมเหศวร⁴⁵ ที่จะไปยังพระที่นั่งอมรินทร วิมลฉัตร⁴⁶

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สร้างพระสยามเทวาริราชขึ้นแล้วนั้น ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สร้างพระวิมานทองสามมุข (รูปภาพที่ 4) ซึ่งเป็นพระวิมานไม้แกะสลักปิดทองทำด้วยไม้จันทน์จำหลักปิดทองคำเปลว โดยมีช่องพระทวารเป็นซุ้มอย่างเรือนแก้วองค์ละ 3 ช่อง เป็นพระวิมาน 3 องค์ด้วยกัน จึงเรียกว่า “พระวิมานทองสามมุข”

รูปภาพ 3 เรือนแก้วไม้จันทน์แบบขามเกษม ทศกัณฑ์พระสยามเทวาธิราช

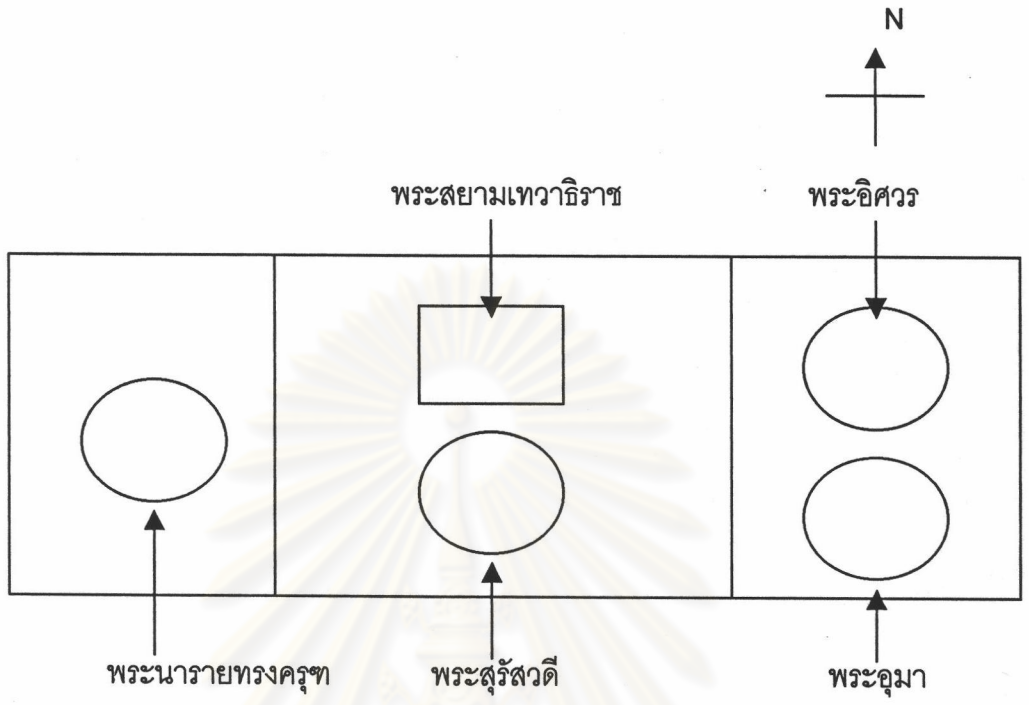
รูปภาพ 4 พระประธานทองสำริด

พิพิธภัณฑ์เรือนแก้วเมืองนนทบุรีสดุดะพระสยามเทวาธิราช

(การท่องเทียวแห่งประเทศไทย , 2524 : 39; สุทธิลักษณ์ อัมพวงศ์, 2526: 15) โดยพระวิมานองค์กลางเป็นที่ประดิษฐานพระสยามเทวาธิราช (จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, อังแล้ว: 6) องค์มุขกลางหน้าพระสยามเทวาธิราชตั้งเทวรูปพระสุรัสวดี⁴⁷ หรือ พระพรหมมี เทพบดีแห่งการศึกษาความรู้และการขับร้องดนตรี องค์มุขพระวิมานด้านทิศตะวันออกตั้งเทวรูปพระอิศวร⁴⁸ และพระอุมา⁴⁹ และองค์มุขพระวิมานด้านทิศตะวันตกตั้งเทวรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ⁵⁰ (รูปภาพที่ 5) มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าลักษณะการตั้งรูปเคารพเช่นนี้ตามเค้าเงื่อนประสงค์จะให้พระสยามเทวาธิราชมีผู้ช่วยเหลือเป็นตรีเทพหรือตรีมูรติ⁵¹ คือ เทพเจ้าทั้งสามซึ่งเป็นสยัมภูอันเป็นที่เคารพสูงสุดของฝ่ายฮินดูนั่นเองเพราะองค์พระสยามเทวาธิราชทรงมีมเหสักข์สูงเยี่ยมเทียมสยัมภูนั้น (มูลนิธิมฤคทายวันมหาวิหาร, 2525: 25; หลวงฤทธิธูปบาล , 2530: 32 ; อวยพร แต่ชูตระกูล, 2537: 39; พลาติศัย สิทธิธัญกิจ, 2539: 34) แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าเทวรูปที่ตั้งรายล้อมพระสยามเทวาธิราชนี้ไม่มีพระพรหม (เคยมีพระพรหมแต่สูญหายไปเมื่อใดอย่างไรไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด) ซึ่งเป็นหนึ่งในตรีมูรติหรือพระผู้เป็นเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ของศาสนาพราหมณ์ฮินดูคือ พระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวร แต่พระสุรัสวดีไม่ใช่ตรีมูรติในศาสนาพราหมณ์ฮินดูซึ่งอาจารย์ศีกฤทธิ ปรานิมช (2531: 8) ได้ให้ความเห็นไว้ว่าแม้พระผู้เป็นเจ้าของศาสนาพราหมณ์ฮินดูจะมี 3 องค์ได้แก่พระพรหม พระนารายณ์ พระอิศวร แต่มักจะนับถือเพียง 2 พระองค์คือ พระอิศวรกับพระนารายณ์เท่านั้น เรียกองค์หนึ่งว่าพระเดช เรียกอีกองค์หนึ่งว่าพระคุณ พระองค์หนึ่งเป็นผู้ทำลายเพราะตามธรรมชาติมีการทำลาย และอีกองค์หนึ่งเป็นพระผู้สร้างเพราะธรรมชาติมีการทำลายและการสร้างสรรค์

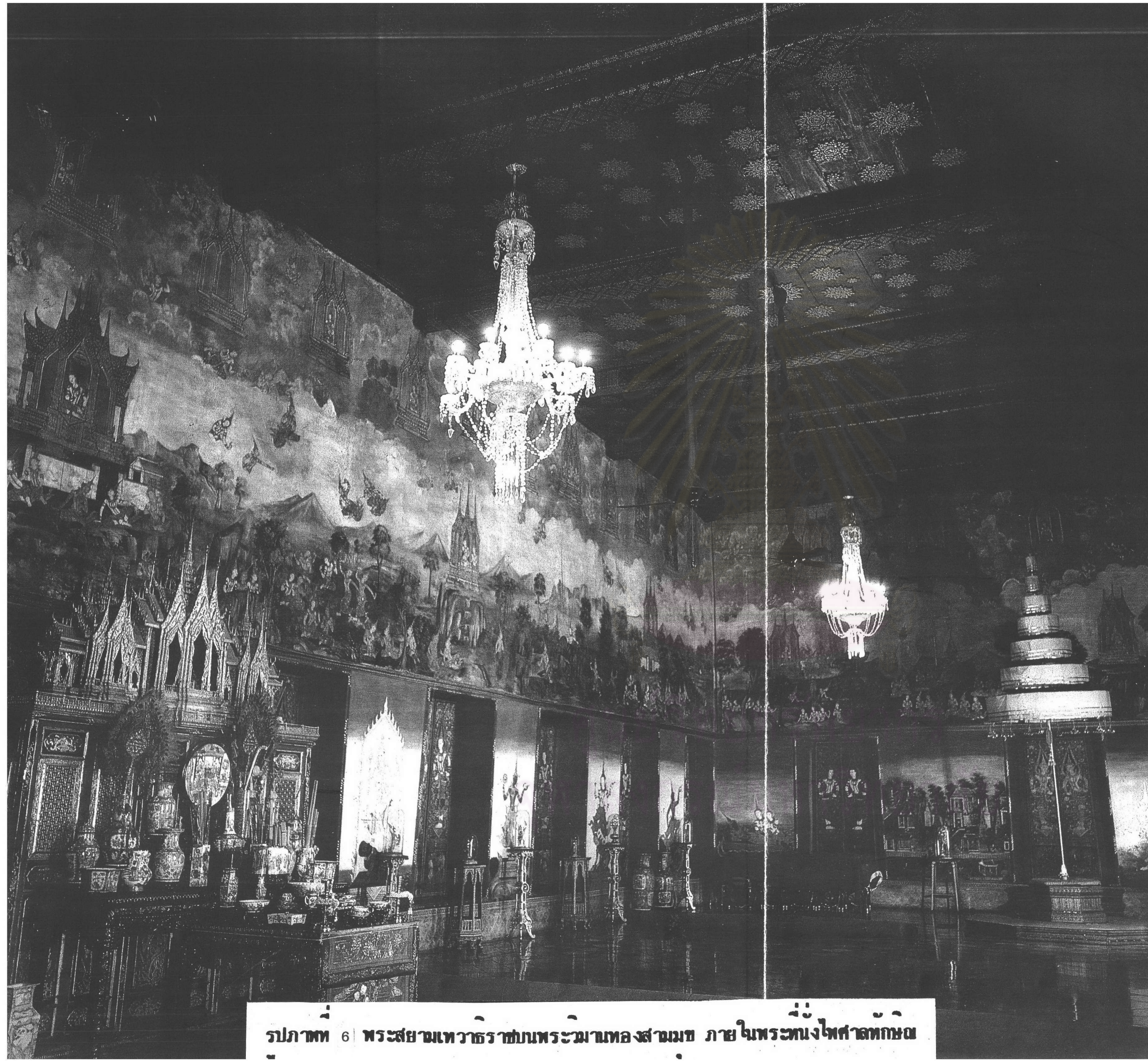
ปัจจุบันพระวิมานทองสามมุขประดิษฐานอยู่กลางพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ในพระบรมมหาราชวัง (นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, 2525: 6) (รูปภาพที่6) ส่วนพระวิมานนี้จะถูกสร้างขึ้นเมื่อใดนั้นไม่ปรากฏหลักฐานที่ได้มีการบันทึกไว้แน่ชัดแต่ผู้เขียนสันนิษฐานว่าคงจะถูกสร้างขึ้นประมาณ พ.ศ. 2410 หรือก่อนหน้านั้นไม่นานนักโดยอนุมานจากหลักฐานที่ปรากฏในหมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 เล่ม 4 จ.ศ. 1229 (พ.ศ. 2410) หมายเลข 43 ข้อ 6 เรื่องให้ช่างทำลงรักปิดทองปราสาทมหาราชวังพระสยามเทวาธิราช ความว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รูปภาพที่ 5 แผนผังแสดงตำแหน่งตรีมูรติภายในพระวิหารทองสามมุข

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รูปภาพ 6 | พระสยามเทวาธิราชบนพระวิมานทองสามมฆ ภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

ภายในห้องพระโรงพระที่นั่งไพศาลทักษิณด้านทิศตะวันตก
ประดิษฐานพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ในพระราชพิธีบรม
ราชาภิเษก กลางห้องพระโรงประดิษฐานพระสยามเทวาธิราชใน
พระวิมาน แวดล้อมด้วยเครื่องบูชาแบบจีนซึ่งประกอบไปด้วย
เครื่องถ้วยชนิดต่างๆ ด้านหน้าของโต๊ะหมู่บูชาปิดด้วยผ้ายกปิด
ทองตามแบบจีน

“อนึ่งเวลา ๕ โมงเศษหมีนยศไสยาดตำรวจวังเวณนายีสารมาสั่งว่า ด้วยหมีนราชการภักดี
รับสั่งพระเจ้าราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นภูวไนยอนุเบนนทราธิบาลเสเกล้าฯสั่งว่า ช่างทำ

	คลังวิเศษ	
ปราสาทเทวราชเสร็จแล้วยังแต่จะปิดทองนั้น ให้ช่างรัก		ไปคอย
	๑๐ หมู่	

เห็นรักปิดทองปราสาทพระสยามเทวราชแต่ ณ วัน ๗ ๙ ๑๐ ค่ำ ปีเถาะ เวลาเช้า อย่าให้ขาดได้

๑

อนึ่งให้พระคลังมหาสมบัติจัดทองคำเปลวมาคอยจ่ายให้ช่างรักปิดทองให้พอให้เร่งมาจ่ายแต่

	แวง	
ณ วัน ๗ ๙ ๑๐ ค่ำเวลาเช้าให้ทันเวลา อนึ่งให้ วัง		ไปคอย
	๑	
	คลังสรรพากร	

ตรวจตราดูแลกำกับอย่าให้ผู้ใดลักทองของหลวงไปได้ ให้เร่งไปกำกับแต่ ณ วัน ๗ ๙ ๑๐ ค่ำ

๑

	เห็นรัก	
เวลาเช้า เจ้าพนักงานซึ่งสั่งมาข้างนี้ให้เร่งไป ปิดทอง		แต่ ณ วัน ๗ ๙ ๑๐ ค่ำ
	จ่ายทอง	๑
	กำกับ	

เวลาเช้า เสมอทุกวันกว่าจะแล้วอย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง*

2.5 พระสยามเทวาราชกับโต๊ะเครื่องบูชาแบบจีน : ทำไมต้องแบบจีน?

ในสมัยตอนต้นของกรุงรัตนโกสินทร์นี้ประเทศไทยไม่มีการติดต่อทางการทูตกับประเทศใด
เลยนอกจากประเทศจีน และมีการติดต่อทางการค้าขายกับประเทศจีนและประเทศอินเดียเท่านั้น
(กริสโวลด์, อ้างแล้ว:8) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ประเทศไทยมีการ
ค้าขายติดต่อกับประเทศจีนเป็นการใหญ่มีทั้งสำเภากลางและของพ่อค้า(สำนักราชเลขาธิการ,
2531:407) ทำให้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับอิทธิพลของศิลปะจีนเข้ามาปน
อยู่มากเพราะมีการค้าขายมากกับประเทศจีนนี้เอง⁵²(ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2508:40) แต่เป็นไปใน
ลักษณะแบบผสมผสานกับความเป็นอยู่แบบไทย (สำนักราชเลขาธิการ,อ้างแล้ว:407) ต่อมาใน

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ถึงแม้ว่าจะได้ยกเลิกการส่งส่วยให้กับจีน และการติดต่อค้าขายระหว่างประเทศไทยกับประเทศจีนได้ลดน้อยลงไปกว่าในรัชกาลที่ 3 แล้ว แต่อิทธิพลของศิลปะจีนที่สืบเนื่องมาจากรัชกาลที่ 3 ก็ยังคงอยู่และบางครั้งดูจะเฟื่องฟูกว่าสมัยรัชกาลที่ 3 เสียอีก (สำนักกราชเลขาธิการ, อ้างแล้ว: 408) โดยที่ความนิยมจีนได้ขึ้นสู่ขั้นสูงสุดในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้เอง สิ่งต่าง ๆ ที่ทำขึ้นในรัชกาลนี้ได้เลียนแบบจีนยิ่งกว่าในรัชกาลใด ๆ (กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารที่ สร. 0201.10.4/6 เรื่องพระสยามเทวาริราช พ.ศ. 2482)

ด้วยเหตุนี้เราจึงได้นำคติการตกแต่งลวดลายเครื่องประดับแบบจีนมาปรับปรุงให้เข้ากับระบบไทย (น.ณ.ปากน้ำ, 2520:6) ซึ่งการผสมกันเช่นนี้ได้สัดส่วนและเหมาะสมไม่สู้แปลกประหลาดเหมือนดังที่คาดคิด (กริสโวลด์, อ้างแล้ว: 77) ดังนั้นหน้าพระวิมานของสามมุขอันเป็นที่ประดิษฐานพระสยามเทวาริราชหนึ่งได้จัดตั้งโต๊ะเครื่องบูชาแบบอย่างโต๊ะจีน (รูปภาพที่ 7) มีเครื่องตั้งบูชาแบบจีนอย่างงดงาม (อุทุมพร สุนทรเวช, 2514:507) ซึ่งการตกแต่งด้วยลวดลายด้วยศิลปะแบบจีนนี้เป็นที่นิยมกันมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กริสโวลด์, 2508: 77) ซึ่งเราเรียกการจัดตั้งเครื่องโต๊ะบูชาพระสยามเทวาริราชแบบอย่างเครื่องโต๊ะจีนนี้ว่า “เครื่องโต๊ะกิมตั้ง” ซึ่งเป็นแบบเครื่องบูชาของจีนที่ถือว่าชั้นเลิศที่สุด พระมหากษัตริย์และขุนนางระดับสูงเท่านั้นที่จะมีเครื่องโต๊ะกิมตั้งนี้ได้ (สัมภาษณ์คุณเกรียงไกร วิศวามิตร, สัมภาษณ์ 30 เมษายน 2545) โดยเครื่องโต๊ะกิมตั้งนี้ไทยคิดประกอบดัดแปลงมาจากเครื่องโต๊ะบูชาของจีน แล้วเอามาใช้ตั้งเป็นอย่างเครื่องบูชาไทย เราจึงเรียกการจัดตั้งเครื่องบูชาแบบอย่างเครื่องโต๊ะจีนนี้ว่า “เครื่องบูชาอย่างจีนแกมไทย”⁵³ซึ่งไม่เหมือนกับที่จีนตั้งเครื่องบูชาของจีนเขาใช้ตั้งบนโต๊ะแยกเป็น 2 โต๊ะต่างกัน คือ โต๊ะเครื่องบูชาและโต๊ะเครื่องเช่นอาจตั้งด้วยกันบ้านตั้งแยกกันบ้างแล้วแต่กรณี โต๊ะเครื่องบูชานั้นไทยเราเรียกว่า “โต๊ะขวางหลัง” เป็นโต๊ะแคบยาวและสูงกว่าโต๊ะเครื่องเช่นบนโต๊ะเครื่องบูชา มีของ 5 สิ่งรวมเรียกว่า “โหงวไส” คือ

1. เHINGเทียน	1 คู่
2. แจกันสำหรับปักดอกไม้	1 คู่
3. กระจกสำหรับเผาเครื่องหอมให้เป็นควัน	1 ใบ

ส่วนโต๊ะเครื่องเช่นไทยเรียกว่า “โต๊ะหน้า” เป็นโต๊ะสี่เหลี่ยมเตี้ยกว่าโต๊ะขวางหลังถ้าจะใช้ในการเช่นแบบจีนแถวหน้าตั้งเครื่องบูชาอย่างน้อย (เครื่องบูชาอย่างน้อยมีHINGเทียน 1 เHING รูป 1 เHING พานหรือถ้วยใส่ดอกไม้ 2 ถ้วย อาจเป็นข้าวตอก 1 ถ้วย ดอกไม้ 1 ถ้วยก็ได้ ส่วนเครื่องรองมัก

รูปภาพที่ 7 โถงครอบงำพระสยามเทวาธิราชที่หอพระโตง

เป็นพานอาจใช้แตกต่างกันตามฐานะของบุคคล) ไทยเรียกว่า “เครื่องหน้า” มี

1. เชิงเทียน	1 คู่
2. ขวดสำหรับปักตะเกียบเขี่ยถ่านเครื่องหอม	1 ใบ
3. จานใส่เนื้อไม้	1 ใบ
4. กระจ่างสำหรับเผาเครื่องหอม	1 ใบ

กลางโต๊ะตั้งเครื่องเช่นตามแต่จะจัด ข้างในตั้งกระจ่างรูปไทยเรียกว่า “กระจ่างโน” สำหรับปักรูปดอกไม้ใหญ่จะเช่นสรวงผู้ใด จุดรูปดอกไม้ใหญ่เป็นเครื่องหมายสำหรับเชิญผู้นั้นมารับเครื่อง เช่นแต่ประยูทธ สิทธิพันธ์ (2516) ได้กล่าวว่าวิธีการจัดขึ้นโต๊ะบูชาจีนแกมไทยต้องมีของ 6 อย่าง คือ ลับแล ขวดปักดอกไม้ กระจ่างรูป กระจ่างรูป ขามลูกไม้ เชิงเทียนเป็นอาทิ ซึ่งผู้เขียนคิดว่าการจัดโต๊ะบูชาพระสยามเทวาริราชคงเป็นลักษณะ “อย่างจีนแกมไทย” ดังที่กล่าวมาแล้วนี้

ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระสยามเทวาริราชขึ้นแล้วก็เป็นที่น่าพิศวงต่อมาว่าเป็นเทวดาที่มีฐานะ และอำนาจสูงที่สุดในประเทศสยาม และยังมีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองประเทศสยามด้วยดังปรากฏในประกาศสังเวทเทวดาตรุษจีนดังความตอนหนึ่งว่า

“.....ทั้งเทพยที่เชื้อทั้งหลาย หมายนามมีมหิทฤทธิ สฤติยโน พระราชนิเวศน์ บรมมหาฐานคือเทพยอันมานนาม พระสยามเทวาริราช มีอำนาจได้อภิบาล การบริรักษ์บำรุง กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุทธยานี้⁶⁴ เป็นอธิบดีนามในสยามรัฐิก เทพยสพสฐาน.....” (พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรพันธ์, 2508 (เล่ม 1) : 167)

และก็น่าจะมีการกล่าวอ้างถึงพระนามและอำนาจหน้าที่ของพระสยามเทวาริราชควบคู่ไปกับเทพารักษ์ของผู้อื่น ๆ อันได้แก่ พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง และพระกาลไชยศรี (พรพรรณ เกิดผล, อ้างแล้ว : 107) ดังปรากฏในประกาศเทวดาฉลองหอพระในพระอภิเนาว์นิเวศน์ ความตอนหนึ่งว่า

“ข้าพระพุทธเจ้า ขออัญเชิญเทพยเจ้าทั้งหลายผู้มีมหิทฤทธิ ทรงมเหศวรศักดิ์สิทธิ์ สิงสถิตยในภูมิสถานพฤษอากาศแลทิพยพิมานมาศ เทพยมณเขียรเมืองสวรรค์ชั้นกามาวจร แลพรหมโลก ตลอดจนสุธาวาศ แลเทพยเจ้าผู้มีอำนาจเรืองฤทธิ สถิตยในพระราช

นิเวศน์บรมมหาสถาน แลเทพยเจ้าซึ่งอภิบาลรักษา นพปดลมหา
 เสวตรจักรดิฉัตร รัตนบัลลังก์และพระที่นั่งบรมราชอาสน์ในพระบรม
 ราชสถานทั้งปวง ทั้งพระเสื่อเมืองทรงเมืองหลักเมืองแลพระกาฬไชย
 ศรี อิกเทพยอันทรงนามพระสยามเทวาธิราช ซึ่งมีอำนาจได้บริรักษ์
 บำรุง กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร มหินทรายุทธยา ท้าวไปใน
 พระราชอาณาเขตอันนี้ แลหัวเมืองเอกโทตรีจัตวา..." (พระเจ้าบรม
 วงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, 2508 (เล่ม 2) : 138)

การเกิดขึ้นของพระสยามเทวาธิราชในฐานะ “เทวดาองค์แรกที่อยู่ประจำรัฐ” (ส.ศิวรักษ์ ,2531 : 33) ทำให้บทบาทหน้าที่ของพระสยามเทวาธิราชกว้างขวางกว่าเทพารักษ์ประจำเมืองที่มี มาแต่เดิมดังกล่าวแล้วข้างต้น ด้วยเหตุนี้พระสยามเทวาธิราชจึงเป็นเทวดาที่มีฐานะสูงสุด และเป็น ใหญ่เหนือเทวดาทั้งหมดที่เรามี (ส.ศิวรักษ์, 2531: 33; พรพวรรณ เกิดผล, อ้างแล้ว:107) เทพารักษ์ ประจำเมืององค์อื่น ๆ อันได้แก่พระเสื่อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง และพระกาลไชยศรีจึงถู กลดความสำคัญลงมาเป็นเทพารักษ์ในลำดับรองลงมาจากพระสยามเทวาธิราช (พรพวรรณ เกิดผล ,อ้างแล้ว107) จึงมีผู้เปรียบพระสยามเทวาธิราชผู้เป็นใหญ่เหนือเทพารักษ์ทั้งหมดว่าเหมือนพระ มหากษัตริย์ที่ทรงพระราชอำนาจปกครองทั้งพระราชอาณาจักร (ททท, 2524: 41) ดังปรากฏใน ฉันท์ 14 เรื่องผีของชาวลานนาไทยโบราณตอนหนึ่งว่า

“อ้าเทพรักษะบุระลือ	ฤทธิคือพระเสื่อเมือง
จงมีมนานูเคราะห์เนื่อง	นิจเอื้ออำรุงพล
เสนาพลากรทหาร	ถเสถานสถลซล
ให้heimกำแหงพหลรณ	อิริพ่ายกระจายหนี
อ้าองค์พระทรงนครบชั้น-	ระอนันต์อำนาจมี
จงรักษะข้าบทรุดี	ฐระการกระทรงปวง
ให้ปองสนองพระคุณโดย	พิริยศใหญ่หลวง
มันมุงผะดุงกิจทะบวง	บริบูรณจรรณเมือง
อ้าเทพะก้องกิติระบือ	ยศคือพระหลักเมือง
เชิญให้ ๓ ใฝ่มนะชำเลื่อง	ทิพยเนตรเอาภาร
ในกฎและบทพระธรรมนุญ	อนุกุลตุลาการ
เทียงตรงธำรงยุติพิจารณ	คติต้อง ณ คลองธรรม
อ้าองค์บพิตรอิศรนาม	พระสยามเทวัน

เดชานุกาพอภิมหัน-
 สรวมทรงจำนงมนสะรัก-
 ให้พุลพิพัฒน์พิพิธไพ-

ตมทิตถิเกรียงไกร
 ษะพิทักษ์ไพไทย
 บุลภาพิโยทวิ"
 (หรีด เรืองฤทธิ, 2514: 28-29)

จากลักษณะการแบ่งหน้าที่ดังที่ปรากฏในฉันท์ 14 นี้เทียบได้กับการปกครองแบบราชาธิปไตย (Monarchy)⁵⁵ ในสมัยใหม่ว่า

พระสยามเทวาธิราช	เหมือน	พระราชา	
พระเสื้อเมือง	เหมือน	เสนาบดีฝ่ายทหาร	(กลาโหม)
พระทรงเมือง	เหมือน	เสนาบดีฝ่ายปกครอง	(มหาดไทย)
พระหลักเมือง	เหมือน	เสนาบดีฝ่ายตุลาการ	(ยุติธรรม)

(อ้างในหรีด เรืองฤทธิ, 2514:33; ททท, 2524:44)

1. พระเสื้อเมือง

พระเสื้อเมืองจัดเป็นเทพารักษ์ของไทยมาแต่เดิมแล้ว ตามรูปศัพท์น่าจะบอกความหมายในตัวว่าบ้านเมืองหรือคฤมบ้านเมืองไว้ ไม่ให้ข้าศึกยกเข้ามาย่ำยี (แสงสุรย์, 2504: 39) หรือน่าจะหมายถึงห่มคลุมเมืองไว้ไม่ให้เป็นอันตรายด้วยข้าศึกจากภายนอก (ททท, 2524: 39) แต่บางท่านก็ว่าพระเสื้อเมืองมาจากคำว่าพระเชื้อเมือง (ทองตอ กล้วยไม้ ณ. อยุธยา, 2514: 61;ม.ร.ว.เทวาริราช ป. มาลากุล อ้างในสิงหปุระ, 2514: 26) หรือผีเชื้อซึ่งหมายถึงผีที่มีเชื้อสายหรือเป็นเชื้อสายเกี่ยวข้องกับมนุษย์หรือเป็นบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วนั่นเอง เพราะคำว่า "เชื้อ" นี้ ภาคเหนือออกเสียงตัว "ช" เป็นตัว "ซ" จึงเพี้ยนไปเป็น "เชื้อ" หาได้แปลว่าเสื้อผ้าอาภรณ์ไม่ (แสงสุรย์, 2505:39) จากพระเชื้อเมืองไปเป็นพระเชื้อเมืองและพระเสื้อเมืองในที่สุด (ม.ร.ว.เทวาริราช ป.มาลากุล อ้างในสิงหปุระ,อ้างแล้ว: 26) ดังนั้นพระเชื้อเมืองก็คือพระเสื้อเมืองหรือผีบรรพบุรุษของบ้านเมืองที่คอยคุ้มครองดูแลลูกหลาน (ท.กล้วยไม้ ณ. อยุธยา, อ้างแล้ว: 61) หรืออาจจะเป็น เทพเจ้าผู้ทรงเป็นพระบุพการีของพระมหากษัตริย์ดูจความหมายที่เข้าใจกันว่าพระเทพบิดรนั่นเอง (ม.ร.ว. เทวาริราช ป. มาลากุล อ้างในสิงหปุระ, อ้างแล้ว: 26)

พระเสื้อเมืองในปัจจุบันสิงสถิตอยู่ที่ศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานครและเป็นเทพารักษ์ที่ขึ้นต่อพระสยามเทวาริราช (หรีด เรืองฤทธิ, 2514: 29) ทำหน้าที่เป็นเสนาบดีฝ่ายกลาโหม กล่าวคือ มีหน้าที่รักษาด่านของพระนคร คุ้มครองป้องกันทั้งทางบกทางน้ำ คุมกำลังทางทหารและคุ้มครองรักษาบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุขปราศจากศัตรูมารุกราน (แสงสุรย์, 2505: 39; ททท 2524: 41)

ลักษณะเป็นเทวรูปยืนบนฐานสิงห์ หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ปิดทองสูง 93 เซนติเมตร พระเศียรทรงมงกุฎยอดชัย ทรงแต่งองค์สวมสนับเพลาเชิงงอน นุ่งภูษาทับด้วยชายไหวชายแครงประดับด้วยสุวรรณกระดอบ คาดปั้นเหน่งทับรัตพัสดุ สวมกรองศอ ต้นพระพารัตต์ด้วยพารัตต์ ทรงสังวาล ตาบทิศ ทับทรวง สวมทองพระกร สวมทองพระบาท ฉลองพระบาท พระหัตถ์ซ้ายทำที่ปั้นพระองค์ ทรงศทาวุธ ส่วนพระหัตถ์ขวายกชูขึ้นเสมอพระนลาฏ ทรงเทพอาวุธอย่างใดอย่างหนึ่งแต่ได้หักหายไปเสียแล้ว (ต.อมาตยกุล, 2496: 82-83; ท.กล้วยไม้ ณ อยุธยา, 2514: 59; กระทรวงกลาโหม, 2544: 32) แต่ในปัจจุบันกรมศิลปากรได้ทำการบูรณะใหม่ให้อยู่ในสภาพสมบูรณ์โดยนำเอาหน้าที่เฉพาะของเทพารักษ์ประจำเมืองแต่ละองค์มาใช้เป็นแนวคิดในการซ่อมแซมเทพอาวุธ ดังนั้นเทวรูปพระเสื้อเมืองจึงทรงจักราวุธในพระหัตถ์ขวา เพราะมีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบแบบทหาร (กรมศิลปากร อ้างใน พรพรรณ เกิดผล, 2542: 176)

2. พระทรงนครินทร์

พระทรงนครินทร์ก็คือพระทรงเมืองนั่นเอง เป็นเทพารักษ์ขึ้นกับพระสยามเทวาธิราชเช่นกัน (หริต เรืองฤทธิ์, อ้างแล้ว: 31) คำว่าทรงเมือง หมายความว่า ครองเมือง พระทรงเมืองจึงหมายถึงเทพารักษ์ผู้มีหน้าที่รักษาการปกครองและรักษาดูแลกระทรวง ทบวง กรม ต่าง ๆ รวมทั้งดูแลทุกข์สุขของประชาชนให้ร่มเย็นเป็นสุข (ททท, อ้างแล้ว: 41) แสงสุริย์ (อ้างแล้ว: 39-40) ได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่าคติความเชื่อเรื่องพระภูมิเจ้าที่ก็คือการคิดย่อเอาพระทรงเมืองให้เล็กลงมาเป็น “พระทรงบ้าน” ดังนั้นพระภูมิเจ้าที่จึงเป็นภาคหนึ่งของ “พระทรงเมือง” พระทรงเมืองจึงมีหน้าที่เป็นเทพารักษ์ฝ่ายมหาดไทยนั่นเอง ลักษณะรูปเทพารักษ์ทรงยืนบนฐานปัทม์เป็นรูปหล่อสัมฤทธิ์ปิดทองสูง 88 เซนติเมตร พระเศียรทรงมงกุฎยอดชัย ทรงแต่งองค์สวมสนับเพลาเชิงงอน นุ่งภูษาทับด้วยห้อยหน้าและห้อยข้างประดับด้วยสุวรรณกระดอบ คาดปั้นเหน่งทับรัตพัสดุ สวมกรองศอ เครื่องประดับจะคล้ายกับพระเสื้อเมืองคือต้นพระพารัตต์ด้วยพารัตต์ ทรงสังวาล ตาบทิศ ทับทรวง สวมทองพระกร ทองพระบาท ฉลองพระบาท พระหัตถ์ซ้ายทำที่ปั้นพระองค์และทรงพระขรรค์ พระหัตถ์ขวายกชูขึ้นเสมอพระนลาฏทรงเทพอาวุธอย่างใดอย่างหนึ่งแต่ได้หักหายไปเสียแล้ว (ต.อมาตยกุล, อ้างแล้ว: 32) แต่ในปัจจุบันกรมศิลปากรได้ทำการบูรณะใหม่ให้อยู่ในสภาพสมบูรณ์โดยนำเอาหน้าที่เฉพาะของเทพารักษ์ประจำเมืองแต่ละองค์มาใช้เป็นแนวคิดในการพิจารณา ซ่อมแซมเทพอาวุธเช่นเดียวกับพระเสื้อเมืองโดยพระทรงเมืองทรงถือสังข์ในพระหัตถ์ขวาเพราะมีหน้าที่รับผิดชอบฝ่ายปกครองซึ่งต้องเปี่ยมไปด้วยความเมตตา (กรมศิลปากร อ้างใน พรพรรณ เกิดผล, อ้างแล้ว : 32) พระทรงเมืองในปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่ศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร เช่นเดียวกับพระเสื้อเมือง

3. พระหลักเมือง

พระหลักเมืองเป็นชื่อที่เรารู้จักคุ้นเคยมากกว่าเทพารักษ์องค์อื่น ๆ เพราะมีศาลหลักเมืองประจำอยู่ทุกเมืองจนเราเรียกกันทั่วไปว่า เจ้าพ่อหลักเมือง (แสงสุรย์, 2505: 40) ในปัจจุบันมานุษยวิทยาเชื่อว่าความเชื่อเกี่ยวกับหลักเมืองและผีเสื้อเมือง หรือผีเมืองพัฒนามาจากพื้นฐานความเชื่อเรื่องเจ้าที่หรือพระภูมิเจ้าที่ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า autochthony (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2542: 149,152) Paul Muss (1993) ได้ให้ความเห็นว่ารัฐในดินแดนทางตอนใต้ของจีนและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สามารถพัฒนาขึ้นมาได้จากการผสมผสานกันของลัทธิความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษของหัวหน้าชุมชนและความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าที่ซึ่งถือว่าเป็นผีเมือง ส่วน Richard David (1984) เชื่อว่าความเชื่อเกี่ยวกับผีเมืองสะท้อนร่องรอยของศาสนาเก่าแก่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งปรากฏขึ้นครั้งแรกเมื่อมีการตั้งชุมชนเป็นหลักแหล่งในสังคมเกษตรกรรม ในรูปของการบูชาเจ้าที่ เพราะเกี่ยวข้องกับการบันดาลให้ที่ดินอุดมสมบูรณ์ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, อ้างแล้ว:152) ส่วน พรพรรณ เกิดผล (2542:12) ได้อธิบายถึงที่มาของความเชื่อเสาหลักเมืองในประเทศไทยว่าแบ่งออกได้เป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มแรกมีความเชื่อว่าความเชื่อเสาหลักเมืองมีที่มาจากวัฒนธรรมอินเดีย เช่น จรัส พยัคฆราชศักดิ์ (อ้างในพระมหาสมชาย ไร่ตรี, 2536: 228) อธิบายว่า การนับถือศิวลึงค์ในศาสนาพราหมณ์ฮินดูลัทธิไศวนิกาย นอกจากจะมีการนับถือในรูปของศิวลึงค์โดยตรงแล้ว ยังได้ถ่ายทอดอิทธิพลถึงการนับถือศิวลึงค์ในรูปแบบอื่น โดยเฉพาะในรูปของหลักเมือง ซึ่งเป็นการนับถือที่สืบทอดแพร่หลายมาจนกระทั่งปัจจุบันเป็นต้น ส่วนกลุ่มที่สองเชื่อว่ามีที่มาจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในเองเช่นที่สุเทพ สุนทรภัสสร ในฐานะนักมานุษยวิทยา ได้ยกตัวอย่างความเชื่อเสาหลักเมืองของล้านนาหรือภาคเหนือว่าเป็นกระบวนการที่พัฒนามาจากระบบความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ดังคำอธิบายตอนหนึ่งว่า

“.....เราจะเห็นได้ว่า ยุคสมัยเริ่มแรก เมื่อเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำไร่เลื่อนลอยยังคงเป็นพื้นฐานที่สำคัญของสังคม และวัฒนธรรม ระบบความเชื่อเรื่องผี โดยเฉพาะความเชื่อในเรื่องของผีบรรพบุรุษ คงจะเป็นพื้นฐานและอุดมการณ์ของการจัดองค์การทางสังคมการเมืองของยุคนั้น ต่อมาเมื่อความเชื่อในลัทธิฮินดูแพร่ขยายเข้ามา ความเชื่อตามคติฮินดูหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “พราหมณ์” ก็ได้รับการปรับเข้าไปในระบบความเชื่อผีบรรพบุรุษที่มีอยู่เดิม อย่างการสร้างหอผีไว้บนหลุมฝังศพ หรือหลักซึ่งถือเป็นศูนย์กลางทางด้านความศักดิ์สิทธิ์หรือพิธีกรรมของหมู่บ้านที่เรียกว่า “ไ้บ้าน” ในกาลต่อ

มาได้ค่อย ๆ กลายเป็นเสาอินทขิลหรือหลักเมือง.....” (สุเทพ สุนทร
เกสัช , 2540: 189)

ส่วนเสาหลักเมืองกรุงเทพมหานครนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงวาง
พระฤกษ์ฝังเสาหลักเมืองเมื่อวันอาทิตย์ขึ้น 10 ค่ำ เดือน 6 ปีชวด จ.ศ. 1144 ตรงกันวันที่ 21
เมษายน พ.ศ. 2325 แต่หลักเมืองที่เห็นในปัจจุบันเป็นของสร้างใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2395 มีลักษณะเป็นเสาไม้ชัยพฤกษ์สูง 108 นิ้ว เส้นผ่าศูนย์กลาง
30 นิ้วฐานเป็นแท่นกว้าง 70 นิ้วปลายเสาเป็นหัวเม็ดทรงมณฑปบรรจุเทวรูปและดวงชะตา
กรุงเทพมหานคร (ทองต่อ กล้วยไม้, อ้างแล้ว: 7) และได้มีพิธี “ประกาศเทวดาให้ประดิษฐานใน
เทวรูปบนยอดพระบรมมหาราชวังที่บรรจุพระสุพรรณบัตร จากดวงพระชันษา กรุงเทพฯ” ว่า

“ข้าแต่ท้าวเทวาราชสุวารักษ์ อันควรจะเสด็จสถิตย์อริวาสนา
นุรักษ์บนยอดหลักสำหรับพระมหาราช ข้าพระพุทธเจ้า ขออัญเชิญ
เทพมหิทิมเหศรผู้ทรงสิทธิ์ศักดิ์ จงเข้าสิงสู่สำนักในเทวรูปซึ่ง
ประดิษฐานบนยอดพระบรมมหาราชวัง อันบรรจุใส่สุพรรณบัตร
จากดวงพระชันษากรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร มหินทร
ยุทธยาบรมราชธานีนี้ จงช่วยคุ้มครองป้องกันสรรพไพโรธภัย
อย่าให้มีมาถึงพระมหาราชธานี แลบุรีรอบขอบเขตชั้นนดิมา
มณฑลทั่วสกลราชอาณาประวัตินี้ แล้วจงอภิบาลรักษาสมเด็จพระบรม
กระษัตริย์อันเสด็จเถลิงถวัลยราช พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา
มกุฎสุทโธสมมุติเทพยพงษ์ทั้งเอกองค์อรรคราชอนุชาแลพระบรม
ชาติยวงษาเสวกามาตย์ราชอันเตนุเรบริจาริก อิกทั้งสมณพราหมณ
ประชาราษฎร์ ทั่วนิกรสัตว์จตุบาทในพระราชอาณาจักร ให้
ปราศจากสรรพปบภัยปัจจุามิตรไทยพาล จงเกษมสุขสำราญ
นิรันตรายบาราศ ทุกสิ่งสรรพโรคาพยาธิอุบัติอันตรายอันอย่าให้มีโรค
ภัยพิบัติอุบัติพิบัติคณานิกรราชบรรพชัลย์สิ้นทั้งปวง ให้พระมหาราช
หลวงแลเมืองขึ้นออกทุกเขตแดนที่ประจันตชนบทลิดมา ดุจดำประกาศ
อันข้าพระพุทธเจ้ากล่าวอาราธนาถาดังนี้ เทอญฯ”

(กรมพระสมมตอมรินทร์, 2508:117-118)

ดังนั้นที่เรียกกันว่าเจ้าพ่อหลักเมืองหรือพระหลักเมืองนั้นรูปร่างเป็นอย่างไรยังไม่พบหลักฐานหรือมีผู้ใดคิดทำขึ้น ทำให้พระหลักเมืองไม่มีภาพเป็นอย่างไรแต่เสาใหญ่ปักลงเป็นนิมิตแห่งการสร้างเมืองเท่านั้น แต่ก็มีคุณค่าศิลปะไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าเทพารักษ์องค์อื่น (แสงสุรย์, 2505: 40) ในขณะที่ทองต๋อ กล้วยไม้ (2514: 56; อ้างแล้ว: 310) กลับเห็นว่าที่เรียกกันว่าเจ้าพ่อหลักเมืองนั้นน่าจะเป็นเทวรูปที่ประดิษฐานอยู่บนยอดเสาหลักเมือง คงไม่ใช่หมายถึงตัวเสาหลักเมืองและเหตุที่ทำให้เจ้าพ่อหลักเมืองมีความศักดิ์สิทธิ์เป็นที่เคารพนับถือของประชาชนจำนวนมากก็เนื่องมาจากพระราชพิธีอัญเชิญเทวดาสังสถิตในเทวรูปดังกล่าวนี้เอง

พระหลักเมืองหรือเจ้าพ่อหลักเมืองเป็นเทพารักษ์ฝ่ายตุลาการ หรือผู้รักษาความยุติธรรม หรือผู้รักษากฎหมายและจัดความไม่เป็นธรรมให้แก่ประชาชน ขึ้นตรงต่อพระสยามเทวาธิราช ซึ่งตามนัยความหมายของหลักเมือง คือ หลักประกันเมืองไว้ไม่ให้ล่มสลายโดยมีหน้าที่เช่นเดียวกับเสาที่รองรับบ้านเรือนไว้ บ้านเมืองถ้าขาดความยุติธรรมเป็นหลัก ประเทศชาติก็แตกสลายเหมือนเรือนถ้าเสาหลักก็พังทลาย (หริต เรืองฤทธิ์, 2514: 32, ททท., 2524: 41) ในปัจจุบันพระหลักเมืองประดิษฐานอยู่ด้วยกันกับพระเสื้อเมือง และพระทรงเมืองภายในศาลหลักเมืองกรุงเทพมหานคร (แสงสุรย์, อ้างแล้ว: 40)

4. พระสยามเทวาธิราช คือพระสยามเทวาธิราชเป็นใหญ่เหนือเทพารักษ์ทั้งหมด ทรงครองทั่วราชอาณาจักรไทย เหมือนพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระราชอำนาจปกครองทั่วพระราชอาณาจักร เทียบได้กับการปกครองแบบราชาธิปไตย (monarchy) โดยมีพระเสื้อเมืองเปรียบเหมือนเสนาบดีฝ่ายกลาโหมหรือฝ่ายทหาร พระทรงเมืองเปรียบเหมือนเสนาบดีฝ่ายมหาดไทยหรือฝ่ายปกครอง และพระหลักเมืองเปรียบเหมือนเสนาบดีฝ่ายตุลาการหรือฝ่ายยุติธรรมเป็นผู้คอยช่วยเหลือพระราชภารกิจ (หริต เรืองฤทธิ์, อ้างแล้ว : 32-33; ททท., อ้างแล้ว; 41)

2.6 พระสยามเทวาธิราชกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวาธิราชยังคงมีความสำคัญในฐานะเทวดาประจำแผ่นดินสยามเนื่องจากยังคงมีการเอ่ยพระนามพระสยามเทวาธิราชในประกาศพระราชพิธีต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ ด้วยเหตุว่าพระสยามเทวาธิราชยังเป็นที่นับถือต่อมาว่าเป็นเทพยดาอันศักดิ์สิทธิ์ที่มีหน้าที่คอยปกป้องคุ้มครองประเทศไทยดังปรากฏในประกาศสังเวทเทวดาที่ท้าวทวารวดีตั้งความตอนหนึ่งว่า

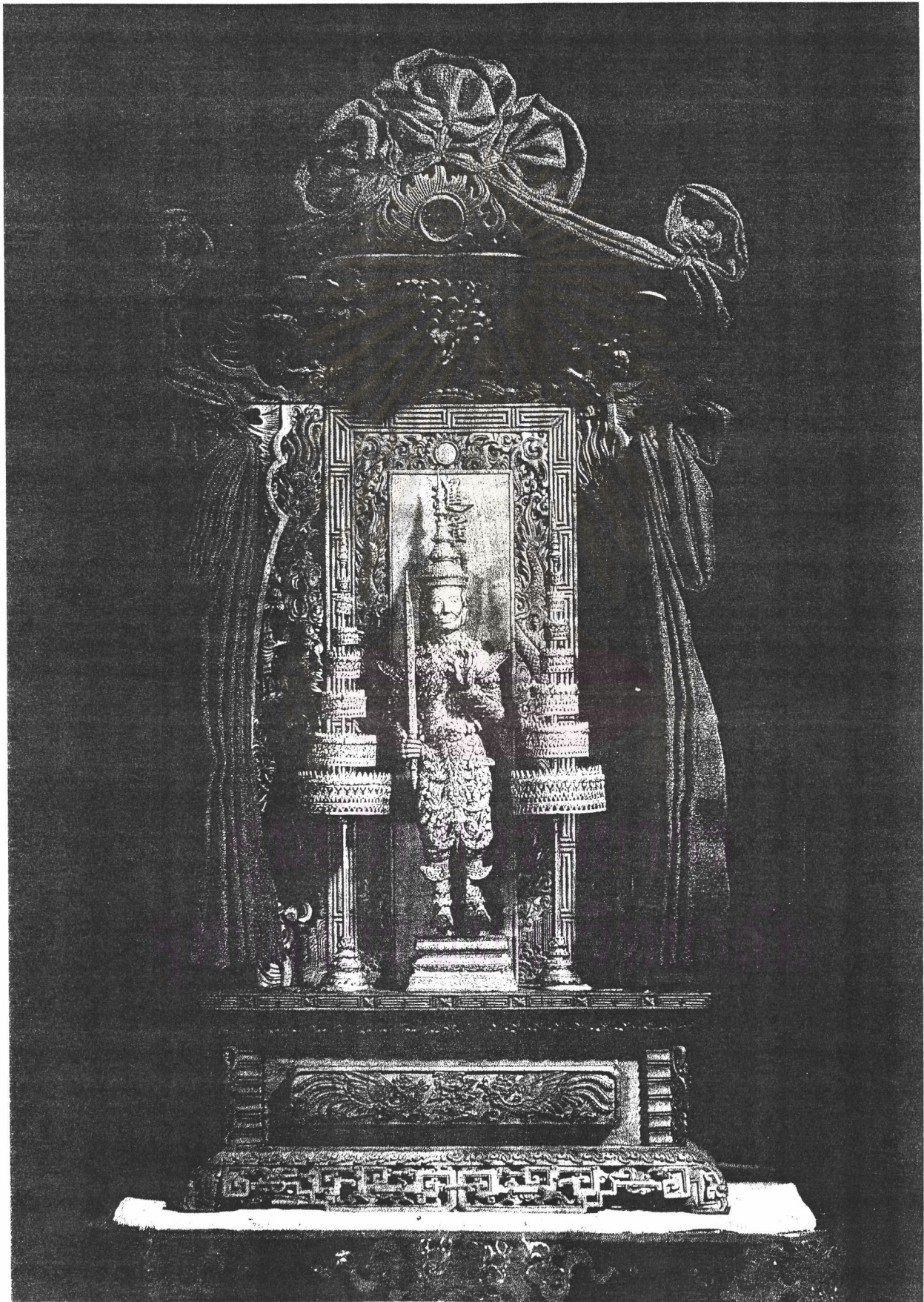
“ข้าพระพุทธเจ้า ผู้รับพระบรมราชโองการ มานพระบัณฑูรสุร
 สิงหนาทขออัญเชิญเทพยเจ้าผู้มีมเหศวรศักดิ์ทรงทิพจักขุ ทิพโสทร
 อันประเสริฐซึ่งบังเกิดดำรงอยู่ในสถานนั้น ๆ อันทิพยเทพาธิวาสน์
 เป็นอาถิคือเทพเจ้าซึ่งประจำอภิบาลรักษาพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นนิจันรันดรแต่เดิมมา เทพยเจ้าที่บำรุง
 รักษาพระองค์มาแต่ก่อนนั้นจติไปเสียแล้ว เทพยเจ้าองค์อื่นได้บริรักษ์
 พระองค์สืบมาจนกาลทุกวันนี้แลเทพยเจ้าทั้งหลายผู้มีมเหทธิฤทธิ์
 สถิตยในพระราชนิเวศน์บรมมหาสถานคือเทพยอันทรงนามสยาม
 เทวาธิราชซึ่งมีอำนาจได้บริรักษ์บำรุงกรุงเทพมหานครมหานครมรัตน
 โกสินทร์มหินทรายุทธยานี้ แลเป็นอธิบดีในสยามรัฐทิพยดาทั้งสิ้น
 ทุกสถาน.....” (กรมพระสมมตอมรพันธ์, อ้างแล้ว : 270)

ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระบรมชนกนาถเสด็จสวรรคตแล้ว
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริให้พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้า
 ประดิษฐวรการปั้นและหล่อเทวรูปหล่อทองขึ้นอีกองค์หนึ่ง (รูปภาพที่ 8) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ
 ทรงสักการบูชาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชบิดา (อภิรักษ์ โปษยานนท์, 2540
 (เล่ม3):10) ซึ่งเป็นเทวรูปมีขนาดและลักษณะงดงามใกล้เคียงกับพระสยามเทวาธิราชกล่าวคือทรง
 เครื่องต้นกษัตริยาธิราช พระหัตถ์ขวาทรงพระขรรค์ พระหัตถ์ซ้ายทรงยกขึ้นเสมอพระอุระ ทรง
 ประทับยืนบนแท่นภายในซุ้มไม้จันทร์ซึ่งแกะสลักและฉลุลวดลายมังกรอย่างงดงาม ตรงกลางซุ้ม
 หลังเทวรูปมีคำจารึกแกะสลักเป็นอักษรจีนเช่นกัน แต่สิ่งที่แปลกสะดุดตาไปจากพระสยาม
 เทวาธิราชคือพระพักตร์ของเทวรูปมีเค้าเหมือนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างเห็นได้
 ชัด นอกจากนี้ยังมีฉัตรเจ็ดชั้นประดับอยู่เคียงข้างทั้งสองข้างอีกด้วย “....วัตถุประสงค์ในการสร้าง
 เทวรูปกึ่งพระบรมรูปนี้คงเป็นเชิงเปรียบเทียบให้เห็นว่า ประเทศสยามมีเหตุการณ์ที่เกือบจะสูญเสี
 อิศรภาพมาหลายครั้งแต่ก็รอดพ้นมาได้เสมอ น่าจะเป็นด้วยเทวานุภาพแห่งเทพดาและเท
 กษัตริย์ในอดีตที่ทรงปกปักรักษาอยู่ เนื่องจากเทวรูปองค์นี้ประดิษฐานในห้องพระบรมมของพระ
 บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเสมือนว่าได้ทรงสักการบูชาพระสยามเทวาธิราชและ
 สมเด็จพระบรมชนกนาถในองค์เดียวกัน....” (อภิรักษ์ โปษยานนท์, 2536: 96; 2540 (เล่ม3): 10)
 ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรักและผูกพันกับพระราชบิดามาก
 ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายไว้ในหนังสือความทรงจำ ตอนหนึ่งว่า

คู
จุฬา

รูปภาพ 8 เทวรูปกษัตริย์บรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

“...ข้างฝ่ายพระราชโอรสธิดาทิ้งปวง ก็รู้สึกกันมาแต่ทรงพระเยาว์จนเติบโตใหญ่ทุกพระองค์ ว่าในความรักลูกแล้วจะหาผู้ใดที่รักยิ่งกว่าลูกกระหม่อมเห็นจะไม่มี เพราะฉะนั้นความรักลูกกระหม่อมจึงตรึงอยู่ในพระหฤทัยด้วยกันทั้งนั้น จะยกตัวอย่างดังเช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับกรมหลวงสมรรัตนฯ ทั้งสองพระองค์นี้ ลูกกระหม่อมทรงใช้ชิตติดพระองค์อยู่เป็นนิจ เมื่อถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับ ณ ที่ใด ๆ ในห้องที่บรรทมคงมีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย เคยมีพระราชดำรัสแก่ฉันว่า “ถ้าขาดไปไม่สบายใจ” ฉันจึงทราบว่าคุณพระองค์ทรงติดลูกกระหม่อมถึงปานนั้น.....” (สมเด็จพระบรมราชินีนาถ, 2518:14)

ในปี พ.ศ.2425 อันเป็นปีมหามงคลสมัยบรรจบครบร้อยปีแห่งการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกองค์ปฐมบรมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ที่ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีและทรงเริ่มพระบรมราชจักรีวงศ์⁵⁶ ยังยืนสืบมาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงาน “สมโภชพระนครครบ 100 ปี” ขึ้นเพื่อเป็นการระลึกถึงพระมหากษัตริย์องค์แห่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่ทรงปราบปรามหมู่ปัจเจกมิตรทุกทิศทุกทาง แม้พระราชอาณาจักรให้กว้างใหญ่ไพศาลและทรงสถาปนากรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี แล้วเฉลิมพระนามมหากษัตริย์บรมราชวงศ์เป็นปฐมกษัตริย์ดำรงสยามประเทศปกครองไพร่ฟ้าประชาชน ให้ร่มเย็นเป็นสุขสำราญสืบเนื่องกันมาถึงร้อยปีสมควรจะเชิดชูพระเกียรติยศให้สมกับพระบารมีที่เป็นเชษฐชนกาธิปัตย์แห่งพระราชอาณาจักร (ชวน ธีรวัฒน์, 2504 : 5) ในการนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์⁵⁷ และเหรียญราชอิสริยาภรณ์⁵⁸ ขึ้นกล่าวคือ “เครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์”(The Most Illustrious Order of the Royal House of Chakri) และ “เหรียญดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยา” (The Dushdi Mala Medal) เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์คำนึงถึงพระมหากษัตริย์องค์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและเพื่อให้ประดับเป็นเครื่องหมายเชิดชูเกียรติยศ (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2536 : 139) โดยทรงพระราชดำริให้เสวกเอกหม่อมเจ้าประวิษ ชุมสายในกรมขุนราชสีหวิกรม เป็นผู้ออกแบบเครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์และให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์เป็นผู้ออกแบบเหรียญดุษฎี

มาลา แต่ในที่จะชอกกล่าวถึงเฉพาะเหรียญดุษฎีมาลา ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระสยามเทวาธิราชเท่านั้น

2.7 พ.ศ. 2425 สร้างเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา

ในปี พ.ศ. 2425 นี้ภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ขึ้นแล้วก็ทรงมีพระราชดำริว่า ข้าราชการที่ได้รับราชการมาด้วยดีมีความสามารถทำคุณประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่ราชการนั้น ควรจะได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญเครื่องประดับชื่อ “ดุษฎีมาลา” (The Dushi Mala Medal) เมื่อวันศุกร์เดือน 6 ขึ้น 4 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช 1244 (พ.ศ. 2425) เนื่องในการสมโภชกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์ครบรอบ 100 ปี (รูปภาพที่ 9)

ตามพระราชบัญญัติเหรียญดุษฎีมาลา พ.ศ. 2425 กำหนดให้มีเข็มพระราชทานประกอบกับเหรียญรวม 5 ชนิดสำหรับพระราชทานแก่ฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือนผู้มีความชอบเสมอกันทุกชั้นยศศักดิ์ เข็มดังกล่าวนี้มีลักษณะปลายเป็นดอกปทุมทั้งสองข้างสำหรับใช้กัลดัดติดกับแถบแพรเพื่อเป็นเครื่องหมายแสดงคุณพิเศษตามสาขาความชอบแห่งผู้ได้รับพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลาแล้วแต่ผู้ใดได้ทำความชอบอย่างไรก็พระราชทานเข็มอย่างนั้นเป็นเครื่องหมาย กล่าวคือ

1. เข็มราชการในพระองค์ (อักษรย่อ รดม.พ.) สำหรับพระราชทานผู้ได้รับราชการในพระองค์และรัชทายาทหรือผู้สืบบรมราชตระกูลวงศ์และมีความชอบพิเศษ เข็มนี้พระราชทานในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าเหรียญดุษฎีมาลาเข็มราชการในพระองค์ ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นการเฉพาะในรัชกาลนั้น ถ้าจะพระราชทานในรัชกาลของพระองค์จะเป็นการขัดอยู่จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญตราสำหรับพระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบในพระองค์ขึ้นใหม่ เรียกว่าตราชिरมาลาตามพระราชบัญญัติตราชिरมาลา รัตนโกสินทรศก 130 ได้บัญญัติว่าตราชिरมาลาสำหรับพระราชทานผู้ที่ได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณในพระองค์ รัชทายาทและราชตระกูลโดยความจงรักภักดีที่จะให้เป็นคุณ เป็นประโยชน์เป็นพระเกียรติยศในพระองค์และราชตระกูล

2. เข็มราชการในแผ่นดิน (อักษรย่อ รดม.ผ.) สำหรับพระราชทานผู้ที่มีความชอบทำประโยชน์อย่างยิ่งแก่ราชการ แต่ยังไม่ควรถึงจะได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ข้างเผือกและมงกุฎสยาม

รูปภาพที่ 9 พระสยามเทวาธิราชในเหรียญคุณภูมิมาลา เข็มศิลปวิทยา

พระสยามเทวาธิราชในเหรียญคุณภูมิมาลา เข็มศิลปวิทยา (ด้านหน้า)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศูนย์วิท
จุฬาลงกรณ

เหรียญคุณภุมาลา เข็มศิลปวิทยา (ด้านหน้า)

3. เข็มศิลปวิทยา (อักษรย่อ รตม.ศ.) สำหรับพระราชทานผู้ที่คือนักปราชญ์ราชกวี นายช่างและช่างฝีมือพิเศษ ที่ได้คิดริเริ่มประดิษฐ์สิ่งของเป็นแบบอย่าง หรือมีคุณประโยชน์ต่อบ้านเมืองและราชการหรือผู้ที่ได้แต่งหนังสือตำราวิทยาการต่าง ๆ ที่เป็นของเก่าของใหม่ที่ดี ที่มีคุณประโยชน์ต่อราชการแผ่นดิน หรือผู้ที่เป็นช่างฝีมืออย่างเอกไม่มีผู้เสมอ

4. เข็มความกรุณา (อักษรย่อ รตม.ก.) สำหรับพระราชทานผู้ที่มีความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์หรือบริจาคเกื้อกูล หรือช่วยเหลือรักษาผู้ประสบภัยอันตรายให้รอดพ้นด้วยกำลังความสามารถอย่างสูงถึงอาจเสี่ยงชีวิตของตน

5. เข็มกล้าหาญ (อักษรย่อ รตม.ห.) สำหรับพระราชทานแก่นายทหารชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งทหารบกและทหารเรือและข้าราชการในกองทัพ ลูกเรือ กะลาสี ขุนหมื่น กรมการไพร่หลวงไพร่สมทั้งหลายที่ได้ต่อสู้ข้าศึกศัตรูแห่งราชอาณาจักรโดยความภักดีต่อแผ่นดินและราชการ

เหรียญดุษฎีมาลาแบบเดิมนี้อาจมีลักษณะกลมรีมีขนาดกว้าง 4.1 เซนติเมตร ส่วนสูง 4.6 เซนติเมตร ด้านหน้าเป็นพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประดิษฐานตรงกลางมีอักษรจารึกตามขอบเบื้องบนว่า “จุฬาลงกรณมหัศจรรย์บรมราชาธิราชธิโน” แปลว่า เป็นของพระบรมราชาธิราชเจ้าผู้ทรงพระนามว่าจุฬาลงกรณ์ ขอบเบื้องล่างเป็นใบชัยพฤกษ์ไขว่กันรองรับพระบรมรูป ได้พระบรมรูปมีอักษรโรมันตัวจิ๋วว่า J.S. & A.B.WYON SC.

ส่วนด้านหลังของเหรียญดุษฎีมาลาเป็นรูป “พระสยามเทวาธิราช” ทรงพระขรรค์ยืนอยู่บนแท่นพิงโล่ตราแผ่นดิน⁵⁹ พระหัตถ์ซ้ายทรงพวงมาลาจะสวมที่ตรงจารึกชื่อผู้ได้รับพระราชทาน ได้แท่นมีเลข 1244 บอกปีจุลศักราชที่สร้าง (พ.ศ. 2425) และมีอักษรจารึกตามขอบว่า “สยามมินทรบรมราช ตฤฐีบุปเวทนีอิท” แปลว่าเหรียญนี้เป็นเครื่องหมายแสดงความยินดีของพระราชาผู้ยิ่งใหญ่คือพระเจ้ากรุงสยามริมขอบนอกของเหรียญจารึกเป็นอักษรมอญว่า “สัพเพส สัมภตานิ สามีคิ วุฑฒิสาทิกา” แปลว่าความสามัคคีของบุคคลผู้รวมกันเป็นหมู่คณะยอมเป็นเครื่องยังความเจริญให้สำเร็จ ห่วงเหรียญเป็นรูปพระแสงขรรค์ชัยศรีกับธรรมาวุธไขว่กันรองรับแผ่นโลหะมีห่วงยึดกับเหรียญและติดกับแผ่นโลหะจารึกว่า “ทรงยินดี” ไขว่กับแพรแถบกว้าง 3 เซนติเมตร รั้วสีแดงกับรั้วสีขาวสำหรับพระราชทานฝ่ายทหาร (หรือผู้ได้รับพระราชทานเป็นขัตติยะหรือเจ้านาย) ส่วนแพรแถบรั้วสีชมพูกับรั้วสีขาวสำหรับพระราชทานฝ่ายพลเรือนโดยให้ประดับที่อกเสื้อเบื้องซ้าย กับมีเข็มกาไหล่ทอง ปลายเป็นขอปทุมทั้งสองข้างมีอักษรจารึกว่า “ราชการแผ่นดิน” หรือ “กล้าหาญ” หรือ “ศิลปวิทยา” หรือ “ราชการในพระองค์” เป็นต้น

อนึ่งวิธีการขอรับพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลานั้น ในชั้นเดิมนั้นแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชวินิจฉัยอย่างเดียว บางครั้งผู้รับพระราชทานนั้นได้มีหนังสือกราบบังคมทูลขอพระราชทานเองก็มี หรือผู้บังคับบัญชาเจ้ากระทรวงกราบบังคมทูลขอพระราชทานให้ก็มี ถ้าทรงเห็นสมควรก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน ต่อมาได้โปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดี

เจ้ากระทรวงกราบบังคมทูลเสนอความชอบ แล้วจึงทรงพระราชวินิจฉัย ครั้งเมื่อมีข้าราชการมาก ขึ้นก็ยากแก่เจ้ากระทรวงจะวินิจฉัยและกราบบังคมทูลเสนอนามผู้สมควรได้รับพระราชทานเหรียญ ดุษฎีมาลาทั่วถ้วน

ผู้ที่ได้รับพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลานี้ ถ้ามิได้ประพฤติตนสมควรแก่เกียรติยศหรือ มีความผิดเป็นขบถ ทำผิดเป็นมหันตโทษก็จะมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ถอดถอนผู้ กระทำผิดนั้นจากบรรดาผู้ที่ได้รับเกียรติยศและเรียกเหรียญคืน ตลอดจางดเบี้ยหวัดเบี้ยเลี้ยงซึ่ง พระราชทานตามพระราชบัญญัติทั้งสิ้น

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไข เหรียญดุษฎีมาลาให้มีขนาดย่อมกว่าเดิม มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 3.1 เซนติเมตร สูง 3.9 เซนติเมตร ส่วนรายละเอียดอื่น ๆ ยังคงเดิม

ครั้นต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรเมนทรมหาอานันทมหิดลได้ทรงพระ กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตรา “พระราชบัญญัติเหรียญดุษฎีมาลา พ.ศ. 2484” ออกใช้แทนดังประกาศ ในราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่ม 58 ตอนที่ 79 ลงวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2484 และพระ ราชบัญญัติฉบับนี้ให้ยกเลิกพระราชบัญญัติเหรียญดุษฎีมาลา จ.ศ.1244 (พ.ศ.2425) และบรรดา กฎหมายและข้อบังคับอื่น ๆ ในส่วนที่บัญญัติไว้แล้วในพระราชบัญญัตินี้ หรือซึ่งขัดแย้งกับบทแห่ง พระราชบัญญัตินี้ และให้ชื่อเหรียญนี้ว่า “เหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา” ใช้อักษรย่อว่า ร.ด.ม .(ศ) ลักษณะของเหรียญใหม่นี้เป็นเหรียญเงินรูปไข่กาไหล่ทองขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 3.1 เซนติเมตร ส่วนสูงขนาด 3.9 เซนติเมตร ด้านหน้าเป็นพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวประดิษฐานอยู่ตรงกลาง ขอบเบื้องบนไม่มีอักษรข้อความใด ๆ และที่ขอบเบื้องล่างเป็น ไบซัยฟฤกซ์ไขว่กันรองรับพระบรมรูป ด้านหลังเป็นรูปพระสยามเทวาธิราช ทรงพระแสงขรรค์ใน พระหัตถ์ขวา ประทับยืนบนแท่นพิงโล่ตราแผ่นดิน พระหัตถ์ซ้ายทรงพวงมาลาจะสวมตรงที่จารึก นามผู้ได้รับพระราชทานได้แทนมีเลข 1244 เป็นปีจุลศักราชที่สร้างเหรียญคือ พ.ศ.2425 ขอบ เบื้องบนไม่มีอักษรข้อความใด ๆ ห่วงเหรียญเป็นรูปพระแสงขรรค์ชัยศรีกับธารพระกรไขว่กันรองรับ แผ่นโลหะจารึกอักษรว่า “ทรงยินดี” ห้อยกับแพรแถบกว้าง 3 เซนติเมตร ริวแดงขาวสำหรับพระราช ทานฝ่ายทหารและตำรวจ ริวขาวริ้วชมพูสำหรับพระราชทานฝ่ายพลเรือนกับมีเข็มกาไหล่ทองปลาย เป็นช่อปทุมทั้งสองข้างมีอักษรจารึกว่า “ศิลปวิทยา” กัดที่แพรแถบเหนือเหรียญ สำหรับประดับที่ ออกเสื้อเบื้องซ้าย สำหรับพระราชทานสตรีนั้นใช้ห้อยกับแพรแถบผูกเป็นรูปแมลงปอประดับเสื้อที่อก เสื้อเบื้องซ้าย

ในการพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยาตาม “พระราชบัญญัติเหรียญนดุสติ มาลา(ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2485” ซึ่งประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 59 ตอนที่ 67 ลงวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2485 ระบุไว้ตอนหนึ่งว่า

“เหรียญนี้สำหรับพระราชทานผู้ซึ่งคุณวุฒิในทางศิลปวิทยาอัน
ได้แสดงให้เห็นประจักษ์เป็นพิเศสแล้ว ตามที่ซึ่งพระราชดำริเห็นสมควร
และถ้าผู้ที่ได้รับพระราชทานเหรียญนี้ได้ใช้ศิลปวิทยาเป็นคุณประโยชน์
ให้แก่ชาติบ้านเมืองได้ผลถึงขนาด ผู้นั้นอาจได้รับพระราชทานเงิน
พิเศสประจำเดือน ซึ่งชาติให้เป็นการตอบแทน เงินพิเศสนี้จะได้
กำหนดเป็นกรณี ๆ คิดเป็นเงินปี รายหนึ่งปีหนึ่ง หย่างสูงสำหรับผู้ต้น
คิดชั้นเยี่ยมไม่เกิน ๔,๘๐๐ บาทนอกจากนั้นไม่เกิน ๑,๒๐๐ บาท และ
จ่ายให้ตลอดชีวิตของผู้ที่ได้รับพระราชทาน เว้นแต่ผู้นั้นประพริตตนไม่
สมเกียรติหรือไม่อยู่ภายใต้ระเบียบและวินัยซึ่งกำหนดไว้ก็ขาดถูกตัด
เงินพิเศสดังกล่าวนี้ได้.....” (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2535:
230)

ต่อมาในรัชกาลปัจจุบันใน พ.ศ. 2521 พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ อดีตนายกรัฐมนตรี
โดยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรีได้เห็นเป็นการสมควรวางระเบียบเพิ่มเติมว่าด้วยการขอพระ
ราชทานเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา พ.ศ.2521 รวม 12 ข้อกำหนดให้พิจารณาผลงานของ
ผู้ซึ่งสมควรจะได้รับการพิจารณาขอพระราชทานตามสาขาวิชาสาขาใดสาขาหนึ่งหรือหลายสาขา
ร่วมกันดังต่อไปนี้ มนุษยศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ สังคมศาสตร์ นิติศาสตร์ วิทยาศาสตร์
วิศวกรรมศาสตร์ แพทยศาสตร์ เกษตรศาสตร์ หรือสาขาวิชาการอื่น ๆ ตามที่คณะกรรมการ
พิจารณาการขอพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา พิจารณาเห็นสมควร

เหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยานี้ให้ตกเป็นกรรมสิทธิ์แก่ผู้ได้รับพระราชทาน เมื่อผู้ได้รับ
พระราชทานวายชนม์ให้ทายาทรักษาไว้เป็นที่ระลึก แต่ถ้าผู้ได้รับพระราชทานก็ตี ทายาทโดยธรรม
ก็ตี ประพฤติตนไม่สมเกียรติอาจทรงเรียกคืนได้ ถ้าส่งคืนไม่ได้ด้วยประการใด ๆ ภายในกำหนด 30
วัน จะต้องใช้ราคาเหรียญนั้นตามราคาที่ทางราชการกำหนดคือ เหรียญดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยา
สำหรับพระราชทานทหารพลเรือนบุรุษและพลเรือนสตรีราคา 1,000 บาท

โดยสรุปเหรียญดุษฎีมาลาคือชื่อเหรียญที่พระราชทานเฉพาะแก่ผู้ได้ใช้ศิลปวิทยาให้เป็น
คุณประโยชน์แก่บ้านเมืองถึงขนาด ทั้งอาจได้รับพระราชทานเงินพิเศษประจำเดือนใช้ตลอดชีวิต
เดิมกำหนดให้มีเข็มพระราชทานประกอบกับเหรียญรวม 5 ชนิด คือเข็มราชการในพระองค์ เข็มราช
การแผ่นดิน เข็มศิลปวิทยา เข็มความกรุณาและเข็มกล้าหาญ ต่อมากงเหลือแต่เหรียญดุษฎีมาลา
เข็มศิลปวิทยาเพียงอย่างเดียว (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539 : 307)

2.8 พ.ศ.2430 สร้างเหรียญทองแดงเสี้ยว อัฐ โสฬส

ต่อมาในปี พ.ศ. 2430 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญทองแดงเสี้ยว อัฐ โสฬส ขึ้นใหม่เพื่อทดแทนของเดิมและประกาศใช้เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2430 เนื่องจาก

“....ตามที่ได้ทำเหรียญทองแดง เสี้ยว อัฐ โสฬส ตรา จ.ป.ร. ให้ใช้สอยกันนี้ปรากฏว่าราษฎรใช้สอยก็สูญสิ้นไปเป็นอันมาก รู้สึกว่าเหลือน้อยไม่ใคร่พอกับการใช้สอย.....” (อ้างใน นวรัตน์ เลขะกุล, 2525 285)

และเหรียญทองแดงเสี้ยว อัฐ โสฬส ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใหม่นี้พระองค์ก็โปรดให้จำลองรูป “พระสยามเทวาริราช” ลงในเหรียญทองแดง เสี้ยว อัฐ โสฬส ที่โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นใหม่ (รูปภาพที่ 10) ดังที่พระพิณจรรยาการได้เล่าไว้ในตำนานเงินตราว่า

“....จนถึงปีกุน พ.ศ.๒๔๓๐ จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเหรียญทองแดงเสี้ยว อัฐ โสฬส ขึ้นใหม่พิกัดอัตราเท่ากับทองเสี้ยว อัฐ โสฬสเดิม เป็นแต่เปลี่ยนตราใหม่คือหน้าหนึ่งตรงกลางมีพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีอักษรโดยรอบว่า “จุฬาลงกรณ์ ป.ร. พระจุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม” อีกด้านหนึ่งตรงกลางมีรูปพระสยามเทวาริราชถือพระแสงธรรพระกรนั่งบนโล่ห้วงบนแท่น โล่ห้วงนั้นกันเป็น ๓ ห้อง ห้องบนมีรูปช้าง ๓ เศียร ด้านขวารูปช้างยืน ด้านซ้ายรูปกริชไขว้กัน ๒ เล่ม มีอักษรบอกหนึ่งเสี้ยว หนึ่งอัฐ หนึ่งโสฬส ตามขวาง เหรียญทองแดงทั้ง ๓ ขนาดนี้ คงใช้ควบกันมากับเหรียญทองแดงอย่างเก่าตลอดจนมาถึงปีเถาะ พ.ศ.๒๔๓๔ เหรียญทองแดงสูญหายเบาบางลงจึงโปรดฯ ให้สร้างเหรียญทองแดงเสี้ยว อัฐ โสฬส เพิ่มเติมขึ้นลักษณะอย่างเดียวกับเหรียญทองแดงเสี้ยว อัฐ โสฬส ซึ่งสร้างเมื่อปีกุน พ.ศ.๒๔๓๐ นั้น แปรกแต่ตราพระบรมรูปและตราพระสยามเทวาริราชไม่กลับกันอย่างของเดิม⁶⁰ เบื้องบนและเบื้องล่างตรงไปทางเดียวกันกับเปลี่ยนเลขประจำปีที่สร้างเท่านั้น.....” (ตำนานเงินตรา, 2474: 17)

รูปภาพ 10 พระสยามเทวาธิราชในเหรียญทองแดงสยาม อรุณ โสฬส

เหรียญทองแดงทั้งสามชนิดนี้ได้เริ่มใช้ตั้งแต่วันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2430 แต่จะเห็นได้ว่าลักษณะของพระสยามเทวาธิราชได้ถูกแก้ไขให้เปลี่ยนไปจากเดิมคือจากพระอาการทรงประทับยืนบนแท่น พระหัตถ์ขวาทรงพระแสงขรรค์พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นจับพระด้นี่เสมอพระอุระแสดงความหมายประทานพร มาเป็นประทับนั่งบนโล่ตราแผ่นดิน ผินพระพักตร์ไปทางเบื้องซ้าย พระหัตถ์ขวาทรงวางทำวอยู่บนขอบโล่ตราแผ่นดิน พระหัตถ์ซ้ายถือพระแสงธารพระกรและทรงฉลองพระบาทปลายไม้งอน (นพรัตน์ เลขาภูล, 2525 : 286)

เหรียญทองแดงเสี้ยว อัฐ โสฬส ของไทยนี้มีส่วนคล้ายคลึงกันกับเหรียญทองแดงราคาหนึ่งเพนนี ครึ่งเพนนี และฟาอิงของอังกฤษ ซึ่งเป็นเหรียญทองแดงที่ผลิตออกใช้ในสมัยของพระนางเจ้าวิกตอเรียแห่งอังกฤษ เนื่องจากการจัดวางรูปขององค์พระสยามเทวาธิราชเป็นไปในลักษณะเดียวกันกับรูปเทพธิดาบริเทนเนีย (Britannia) ในเหรียญทองแดงของอังกฤษ ลักษณะของเหรียญทองแดงของอังกฤษนั้นด้านหนึ่งของเหรียญเป็นรูปของพระนางเจ้าวิกตอเรีย (Queen Victoria) และมีอักษรโรมันอยู่โดยรอบว่า "VICTORIA D:G : BRITT : REG : F : D" ซึ่งแปลว่า "โดยพระมหากษัตริย์คุณของพระเจ้าผู้เป็นเจ้า กษัตริย์แห่งบริเทนองค์ศาสนูปถัมภก" ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นรูปเทพธิดาบริเทนเนีย (Britannia) ซึ่งทำเป็นภาพผู้หญิงถือสามง่ามด้ามยาวหรือตรีศูล (Trident) ซึ่งแสดงถึงสัญลักษณ์ของบริเทนใหญ่ (Great Britain) คืออังกฤษอันหมายถึงจักรวรรดิบริติช (British Empire) ตามความนิยมของเขาถือว่าประเทศมีเพศเป็นสตรี เทพธิดาบริเทนเนียแต่งกายด้วยเสื้อผ้าแบบกรีกโบราณ อยู่ในท่านั่งหันไปทางซ้ายสวมหมวกของมาร์ส (Mars) เทพเจ้าแห่งการสงครามของโรมันซึ่งแสดงถึงความเป็นนักรบหรือทหาร การสวมหมวกนักรบนี้คล้ายกับเทพีอาเทนาหรือ เอเทนา (Athena) ของกรีกหรือเทพีมิเนอร์วาของโรมันซึ่งแสดงถึงความเป็นนักรบหรือทหาร มือซ้ายถือสามง่ามหรือตรีศูล (Trident) ซึ่งเป็นอาวุธประจำหัตถ์ของมหาเทพโพไซดอน⁶¹ ของกรีกซึ่งเป็นมหาเทพผู้ปกครองท้องทะเลหรือเทพเนปจูนของชาวโรมัน นอกจากนี้เทพธิดาบริเทนเนียยังนั่งอยู่บนมุมโล่ตราธงชาติยูเนียนแจ็ก (Union Jack) ซึ่งเป็นธงชาติของประเทศอังกฤษ รูปเทพธิดาบริเทนเนียของอังกฤษนั้นตลอดจนส่วนประกอบอื่นมักมีลักษณะไม่แน่นอน ในเหรียญรุ่นแรก ๆ เทพธิดาบริเทนเนียมักจะประกอบด้วยหอกและโล่ บางครั้งก็ถือกิ่งโอลิว (Olive) บางครั้งมีประกาศาร เรือกำปั่น ลูกคลื่นหรือยอดคลื่น รังผึ้งและเขาแห่งความอุดมสมบูรณ์ (Cornucopia = Horn of Plenty) ประกอบอยู่ด้วย การเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้โดยการตัดออกเพิ่มเติมหรือเปลี่ยนแปลงแก้ไขเสียเป็นเรื่องเครื่องหมายเฉพาะตัวของราชวงศ์อังกฤษ แต่โดยทั่วไปแล้วจะแสดงถึงแสนยานุภาพทางการทหารและการรบ ชาวอังกฤษแท้ ๆ นั้นอาศัยอยู่บนเกาะมีกองทัพเรือเป็นกำลังสำคัญตลอดกาล ตรีศูลหรือสามง่ามจึงเป็นเครื่องหมายของกองทัพเรือหรืออำนาจทางทะเลของอังกฤษเพราะอังกฤษมุ่งป้องกันข้าศึกด้วยกองทัพเรือ หมวกนักรบและกิ่งโอลิวเป็นเครื่องหมายของการเตรียมรบเพื่อป้องกันและสันติภาพ ลูกคลื่นหมายถึงการครอบครองทางทะเลของ

อังกฤษ ส่วนเรื่องกำปั่นและประกาศรณมาถึงการค้าทางเรือของอังกฤษอันเป็นหัวใจของความ เป็นอยู่ของชาวเกาะอังกฤษอีกอย่างหนึ่ง

เทพธิดาบริเทนเนียนี้อังกฤษรับมาจากโรมันทั้งหมดเพราะเทพปกรณัม (Mythology) เหล่า นี้เป็นเรื่องของชาวโรมันซึ่งเอามาจากกรีกอีกทอดหนึ่ง เทพธิดาบริเทนเนียปรากฏขึ้นครั้งแรกใน สมัยที่โรมันเข้ายึดครองเกาะอังกฤษได้ จักรพรรดิเฮเดรียน (Hadrian) แห่งโรมันผู้ปกครองในสมัย นั้นได้จัดทำเหรียญซึ่งมีรูปของเทพธิดาบริเทนเนียเป็นครั้งแรกเมื่อ ค.ศ.119 และต่อมาใน ค.ศ.154 อันโตนิโอ ปิอุส (Antonio Pius) ก็ได้ทำเหรียญรูปเทพธิดาบริเทนเนียออกมาอีกรุ่นหนึ่ง เหรียญทั้ง สองรุ่นมีรูปเทพธิดาบริเทนเนียอยู่ในท่านั่งบนมูมโล่ และมีมือขวาจับอยู่ที่ขอบโล่ และถือดอกหรือ คทาและแม้จนปัจจุบันก็ยังคงมีรูปคล้ายกับที่ได้กล่าวมาแล้ว

จากที่กล่าวมาแล้วจึงอาจสันนิษฐานได้ว่า การสร้างเหรียญทองแดง เลี้ยว อัฐ โสฬสของ ไทยอาจจะได้รับอิทธิพลของการออกแบบมาจากเหรียญทองแดงราคาหนึ่งเพนนี ครึ่งเพนนีและ ฟาอิง ในสมัยของพระนางเจ้าวิกตอเรียของอังกฤษโดยไทยเรารับเอามาแต่ลักษณะของการนั่ง เท่านั้น แต่ผู้เขียนคิดว่าไทยเราน่าจะรับมาทั้งหมดไม่ใช่เฉพาะแต่ลักษณะการนั่งเท่านั้นแล้วนำมา ปรับใช้ให้เหมาะสมกับสังคมวัฒนธรรมไทยเช่น พระแสงธารพระกร ปลายสุดของธารพระกรก็ทำ เป็นช่อมสามง่าม (ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์, 2513 : ไม่ปรากฏเลขหน้า) และเป็นหนึ่งใน เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ พระแสงธารพระกร เป็นสัญลักษณ์แสดงถึง

อิสริยยศท่านไท่	ธารพระกรกุมเสย
แสดงเบตสีมาร	แต่ก็
ฤต่างศาสตรารอน	อริได้
เหตุกษัตริย์คือชื่อที่	สมรรถแกล้วยุทธกร
	(ศุภร บุนนาค ประพันธ์)

2.9 พ.ศ.2435 ออกหนังสือยุทธโกษา

หลังจากที่เหรียญทองแดงเลี้ยว อัฐ โสฬสได้ถูกสร้างขึ้นและประกาศใช้ในวันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2430 แล้ว ในอีกห้าปีต่อมากองทัพบกไทยก็ได้ออกหนังสือรายเดือนชื่อ “ยุทธโกษา” ซึ่งเป็นจดหมายเหตุสำหรับเก็บข้อความในการทหารของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือยุทธโกษาฉบับปฐมฤกษ์หรือฉบับแรกสุดออกเมื่อวันพุธที่ 21 กันยายน ร.ศ.111หรือ พ.ศ.2435 โดยถืออุดมฤกษ์ว่าตรงกับวันเฉลิมพระชนมพรรษาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว

หนังสือยุทธโกษาได้อัญเชิญ “รูปพระสยามเทวาธิราช” มาเป็นเครื่องหมายของหนังสือ (รูปภาพที่11) โดยรูปตราเครื่องหมายพระสยามเทวาธิราชยังคงประทับนั่ง ทรงเครื่องต้น [แปลว่าเครื่องทรงสำหรับกษัตริย์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539: 194)] กุมพระแสงธรรพระกร [แปลว่าไม้เท้า(ราชบัณฑิตยสถาน, อ้างแล้ว: 423)] ในพระหัตถ์ซ้ายแล้วยังประกอบด้วยเครื่องหมายทางการทหารอื่น ๆ ดังที่ดำเนียร เลขะกุลได้อธิบายไว้ตอนหนึ่งว่า

“.....รูปตราเครื่องหมายนั้นกลางภาพมีรูปเทพองค์หนึ่ง (พระสยามเทวาธิราช - ผู้เขียน)ประทับนั่งอยู่บนโล่ห์ตราแผ่นดิน พระหัตถ์ขวาถือปากกาขนนกและทำวชอบโล่ห์อีกด้านหนึ่งอยู่พระหัตถ์ซ้าย ทรงถือพระแสงธรรพระกร โดยรอบเทพองค์นี้มีสิ่งต่าง ๆ ล้อมอยู่หลายอย่าง คือเบื้องหน้ามีอายุธและยุทธโปกรณ์แบบใหม่ (สำหรับสมัยที่เริ่มออกหนังสือยุทธโกษา) มีปืนใหญ่ ปืนเล็กแบบต่าง ๆ ธงประจำกองร้อย เครื่องมือช่างทหาร มีจอบ เสียม พลั่ว ขวาน ถัดมามีแตรเตี้ยว กลอง กระบี่และกระสุนปืน ต่อจากรูปโล่ห์ตราแผ่นดินในรัชกาลที่ ๕ มีธงชัยเฉลิมพล “จุฑาธุชธิปไตย”⁶²ประดิษฐานอยู่ เบื้องหลังออกไปนั้นมีรูปโลกปรากฏเส้นรุ้งแวงชัดเจนภายใต้ภาพที่กล่าวนี้มีคำถาว่า “อสาธุ อสาธุนา ชินะ เป็นนิธิแลโษษฐ” คำถานี้เป็นภาษาบาลี สันสกฤตและภาษาไทยซึ่งมีความหมายโดยย่อว่า พึงชนะความชั่วของเขาด้วยความดีของเรา ซึ่งดวงตราและส่วนประกอบทั้งหมดนี้ หนังสือยุทธโกษายังคงใช้ต่อมาจนปัจจุบัน.....” (ดำเนียร เลขะกุล ,2505: 23-24)

หนังสือยุทธโกษาฉบับแรกสุดหรือฉบับปฐมฤกษ์ออกเมื่อวันที่ 21 กันยายน ร.ศ.111 หรือ พ.ศ.2435 นั้นหน้าแรกได้พิมพ์ชื่อว่า “หนังสือยุทธโกษา เล่มที่ 1 แผ่นที่ 1” และได้บอกวัตถุประสงค์ในการจัดทำหนังสือฉบับนี้ไว้ในหน้าเดียวกันนั้นว่า “หนังสือพิมพ์ยุทธโกษาเป็นจดหมายเหตุ⁶³ สำหรับเก็บข้อความในการทหารบกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” และได้ขยายความไว้ข้างได้อีกว่า “แสดงเรื่องต่าง ๆ ที่ติดต่อเกี่ยวข้องแก่การทหารแลการยุทธทั้งปวง” โดยมีนายร้อยเอกหลวงวิทยากรณศักดิ์ตำแหน่งผู้ช่วยจเรทัพบกในกรมยุทธนาธิการในขณะนั้นเป็นบรรณาธิการและผู้จัดการรวบรวมเรื่องลงพิมพ์ หนังสือยุทธโกษาในระยะเริ่มแรกนี้ได้ออกเป็นแผ่นหน้าใหญ่พิเศษและเป็นรายสัปดาห์ แต่ออกมาถึง ร.ศ.114 หรือ พ.ศ.2438 ได้ครบ 3 ปี ก็เปลี่ยนตัวบรรณาธิการใหม่โดยแต่งตั้งให้ นายร้อยเอกเยรินี⁶⁴ในขณะที่ยังดำรงตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษาและเป็นอาจารย์

รูปภาพ 11 พระสยามเทวาธิราชในตราเครื่องหมายหนังสือไทย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สอนนักเรียนนายร้อยทหารบกมาเป็นบรรณาธิการ บรรณาธิการคนใหม่ได้ปรับปรุงให้หนังสือออกเป็นเล่มเดือนละหนึ่งเล่ม กำหนดให้มีเนื้อหาขนาดแปดหน้ายก นอกจากนั้นยังได้กำหนดค่าเรื่องให้กับผู้เขียนบทความด้วยและยังได้ปรับปรุงแก้ไขตราเครื่องหมายยุทธโกษาชั้นอีกคือเพิ่มคาถาขึ้นเป็น 2 บท คือ “อสาธุ สาธุณา ชิเน” กับ “สามคัคคิยา ชยา ชเย” พร้อมกับแก้ไขความที่แสดงวัตถุประสงค์ของเดิม มาใช้ข้อความใหม่ว่า “หนังสือยุทธโกษาเป็นนิธิและโษษฐของการทหารบกในประเทศไทย” และแก้ “แผ่นที่...” มาเป็น “ตอนที่...” เพราะคราวนี้ได้ออกเป็นรายเดือนแล้ว

คาถา “อสาธุ สาธุณา ชิเน” แปลว่า พึงชนะความชั่วของเขา ด้วยความดีของเรา

คาถา “สามคัคคิยา ชยา ชเย” แปลว่า ความสามัคคีก่อให้เกิดความมีชัย

ข้อความแสดงวัตถุประสงค์ “หนังสือพิมพ์ยุทธโกษาเป็นนิธิแลโษษฐของการทหารบกในประเทศไทย” นั้นหมายความว่า หนังสือพิมพ์เป็นบ่อเกิด (นิธิ) ความรู้และเป็นปาก (โษษฐ์) ของการทหารบก ที่จะเผยแพร่ความรู้ออกไปซึ่งจะตรงกับวัตถุประสงค์ในการออกหนังสือยุทธโกษาในสมัยแรกที่นายร้อยเอกหลวงวิฑาธิกรณศักดิ์เป็นบรรณาธิการและก็พ้องกับชื่อ “ยุทธโกษา” ซึ่งแปลว่า คลังแห่งการรบนั่นเอง แต่ในสมัยต่อ ๆ มา ความหมายและวัตถุประสงค์ของหนังสือแปลความได้ว่า พึงชนะความชั่วของเขาด้วยความดีของเรา เป็นบ่อเกิดและปาก ทำให้ยากแก่การเข้าใจความหมายของคาถาและวัตถุประสงค์ (อย่างย่อสั้นแบบนี้ได้) ของหนังสือยุทธโกษาที่ตั้งไว้แต่เดิม แต่ในภายหลัง “อสาธุ สาธุณา ชิเน เป็นนิธิแลโษษฐ์” ได้ถูกนำมาประดับไว้ใต้ตราเครื่องหมายของหนังสือยุทธโกษา เพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบถึงวัตถุประสงค์ของหนังสือตามธรรมเนียมของหนังสือรายคาบของราชการทั้งหลาย

2.10 พ.ศ.2482 ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์หรือเรื่องสำนักพระราชวังเรียนปฏิบัติเรื่องการเปลี่ยนนามจากพระสยามเทวาธิราชเป็นพระไทยเทวาธิราช

ชาติไทยเป็นชาติเก่าแก่ที่สุดชาติหนึ่งในบรรดาชาติผิวดมเหลืองด้วยกัน ประเทศไทยแต่เดิมมีชื่อเรียกว่าสยาม (Siam) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เรียกประเทศไทยสยามเป็นครั้งแรกในการให้สัตยาบันหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างไทยกับอังกฤษ เมื่อวันที่ 5 เมษายน พ.ศ.2399 ครั้นต่อมารัฐบาลในสมัยจอมพลแปลก พิบูลสงคราม ได้เปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” เป็น “ไทย”⁶⁵ โดยประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยรัฐนิยมใช้ชื่อประเทศ ประชาชนและสัญชาติ เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 ว่าโดยที่ชื่อของประเทศนี้มีเรียกกันเป็นสองอย่างคือไทยและสยาม แต่ประชาชนส่วนใหญ่นิยมเรียกว่าไทย รัฐบาลจึงเห็นเป็นการสมควรถือเป็นรัฐนิยม

ใช้ชื่อประเทศให้ต้องตามชื่อ เชื้อชาติ และความนิยมของชาวไทย คือประเทศ ประชาชน และ สัญชาติ ให้ใช้ว่า “ไทย” ส่วนในภาษาอังกฤษ ประเทศให้ใช้ว่า Thailand ส่วนประชาชนและ สัญชาติให้ใช้ว่า Thai (สมพงศ์ เกษมสิน อ่างในเฉลิม จันปฐมพงศ์ และคณะ, 2520(เล่ม 1) : 1) ดังคำประกาศในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ 56 ลงวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2482 หน้า 810 ความว่า

“โดยที่ชื่อของประเทศนี้มีเรียกกันเป็นสองอย่างคือ “ไทย” และ “สยาม” แต่ประชาชนนิยมเรียกว่า “ไทย” รัฐบาลเห็นสมควรถือเป็นรัฐนิยมใช้ชื่อประเทศให้ต้องตามชื่อเชื้อชาติและความนิยมของประชาชนชาวไทย ดังต่อไปนี้

ก. ในภาษาไทย ชื่อประเทศ ประชาชนและสัญชาติให้ใช้ว่า “ไทย”

ข. ในภาษาอังกฤษ

๑ ชื่อประเทศ ให้ใช้ว่า Thailand

๒ ชื่อประเทศและสัญชาติ ให้ใช้ว่า Thai

แต่ทั้งนี้ไม่กระทบถึงกรณีที่มีบทกฎหมายบัญญัติคำว่า “สยาม” ไว้ ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่ ๒๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๘๒ เป็นต้นไป...”

(อ้างในกระทรวงกลาโหม, 2540 : 364)

ส่วนสาเหตุแห่งการเปลี่ยนชื่อจากประเทศสยามเป็นประเทศไทยนั้น ปรีดี พนมยงค์ได้เล่าถึงสาเหตุของการเปลี่ยนชื่อประเทศไว้ในหนังสือ “ความเป็นมาของชื่อประเทศสยามกับประเทศไทย” ตอนหนึ่งว่า

“สาเหตุแห่งการเปลี่ยนชื่อประเทศสยามเป็นประเทศไทยนั้น สืบเนื่องมาจากเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม 2481 นายพันเอกหลวงพิบูลสงคราม (ยศและบรรดาศักดิ์ขณะนั้น) ได้รับแต่งตั้งจากคณะผู้สำเร็จราชการในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้เป็นนายกรัฐมนตรี ในบรรดารัฐมนตรีแห่งรัฐบาลนั้นมีข้าพเจ้าด้วยผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และมีหลวงวิจิตรวาทการอธิบดีกรมศิลปากร เป็นรัฐมนตรีลอย (ไม่ว่าการกระทรวง)

ต่อมาประมาณอีก 4-5 เดือน หลวงวิจิตรวาทการได้เดินทางไปฮานอยเพื่อชมกิจการโบราณคดีของสำนักตะวันออกไกลฝรั่งเศส เมื่อหลวงวิจิตรฯ กลับจากฮานอยได้นำแผนที่ฉบับหนึ่งซึ่งสำนักฝรั่ง

เศสนั้นได้จัดทำขึ้นแสดงว่ามีคนเชื้อชาติไทยอยู่มากมายหลายแห่ง
ในแหลมอินโดจีน ในประเทศจีนใต้ ในพม่าและในมณฑลฮกตัมของ
อินเดีย

ครั้นแล้วผู้พิงพิทญุกระจายเสียงได้ยินและหลายคนยังคงจำ
กันได้ว่าสถานีวิทยุกรมโฆษณาการ (ต่อมาปัจจุบันคือกรมประชา
สัมพันธ์) ได้กระจายเสียงเพลงที่หลวงวิจิตรฯ รำพันถึงชนเชื้อชาติ
ไทยที่มีอยู่ในดินแดนต่าง ๆ และมีการโฆษณาเรื่อง “มหาอาณาจักร
ไทย” ที่จะรวมชนเชื้อชาติไทยในประเทศต่าง ๆ เข้าเป็นมหา
อาณาจักรเดียวกันทำนองที่ฮิตเลอร์กำลังทำอยู่ในยุโรปในการรวม
ชนเชื้อชาติเยอรมันในประเทศต่าง ๆ ให้เข้าอยู่ในมหาอาณาจักร
เยอรมัน

ในการประชุมวันหนึ่ง นายกรัฐมนตรีได้เสนอให้คณะ
รัฐมนตรีพิจารณาปัญหาด่วนนอกระเบียบวาระโดยให้หลวงวิจิตร
วาทการเป็นผู้แถลงให้เปลี่ยนชื่อ “ประเทศสยาม” เป็น “ประเทศไทย”
โดยนำเสนอแผนที่ฉบับที่สำนักตะวันออกไกลฝรั่งเศสทำไว้ว่าด้วย
แหล่งของชนเชื้อชาติไทยต่าง ๆ มาแสดงในที่ประชุมด้วยโดยอ้างว่า
“สยาม” มาจากภาษาสันสกฤต “ศยามะ” แปลว่า “ดำ” จึงไม่ใช่ชื่อ
ประเทศของคนเชื้อชาติไทยซึ่งเป็นคนผิวเหลืองไม่ใช่ผิวดำ และอ้าง
ว่าคำว่า “สยาม” แผลงมาจากจีน “เซียมล้อ”

ข้าพเจ้าได้คัดค้านว่าโดยที่ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งที่ได้ค้นคว้า
กฎหมายเก่าของไทยโดยอาศัยหลักฐานเอกสารที่จารึกไว้โดยพระ
มหากษัตริย์แต่ปางก่อนรวมทั้ง “กฎหมายตราสามดวง” ซึ่งรัชกาลที่
1 (พระพุทธยอดฟ้าฯ) ได้โปรดเกล้าฯ ให้สังคายนา (ตามที่ข้าพเจ้า
กล่าวในข้อ 2) และมีใ้ชื่อว่า “สยาม” แผลงมาจากคำจีนแต่จิว
“เซียมล้อ” (ตามที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในข้อ 1) แต่จุดประสงค์เบื้องหลัง
ของนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีส่วนหนึ่งต้องการเปลี่ยนชื่อประเทศ
ว่าประเทศไทยเพื่อรวมชนชาติไทยในดินแดนต่าง ๆ เข้าอยู่ใน
มหาอาณาจักรไทย ดังนั้นรัฐมนตรีส่วนมากจึงตกลงตามร่างรัฐธรรมนูญ
แก้ไขเพิ่มเติมเปลี่ยนชื่อประเทศสยามเป็น “ประเทศไทย” ข้าพเจ้า
เป็นฝ่ายข้างน้อยในคณะรัฐมนตรี

ต่อมาสภาผู้แทนราษฎรก็ได้ลงมติเห็นชอบในการเปลี่ยนชื่อประเทศซึ่งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ลงนามให้ตราเป็นรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ.2482.....”

(ปรีดี พนมยงค์ , 2517: 6-8)

ผลจากการนี้ ราชเลขานุการในพระองค์ (ขุนนิรันดร์ชัย) ได้มีหนังสือราชการถึงเลขานุการคณะรัฐมนตรี (นายดิเรก ชัยนาม) ตามหนังสือที่ น.446/2482 เรื่องเชิญบัญชาคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์หรือเรื่อง สำนักพระราชวังเรียนปฏิบัติการเปลี่ยนนามพระสยามเทวาธิราช ดังความตอนหนึ่งว่า

“ด้วยเลขาธิการพระราชวัง เรียนปฏิบัติมาในเรื่องนามเทวรูป “พระสยามเทวาธิราช” ว่าจะให้คงนามนี้ไว้หรือจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามประการใด ความพิสดารปรากฏตามสำเนาหัวหน้ากองวังและพระราชพิธีซึ่งได้ส่งมาพร้อมกับหนังสือนี้ คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์มีบัญชาให้ส่งมาเพื่อหารือนายกรัฐมนตรี...”

ในวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ.2482 ผู้ช่วยเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้นำความเรื่องการเปลี่ยนนามเทวรูป “พระสยามเทวาธิราช” ขึ้นเสนอต่อนายกรัฐมนตรีเพื่อพิจารณา หลังจากนั้นนายกรัฐมนตรีได้มีบัญชาว่า

“ให้รอเมื่อได้มีการแก้สยามเป็นไทยตามรัฐธรรมนูญแล้ว เรื่องเหล่านี้ก็จักต้องแก้ตามไปเองโดยอนุโลม”

สำเนาหัวหน้ากองวังและพระราชพิธีที่หนังสือที่ น 446/2482 อ้างถึงคือเอกสารราชการที่พระยาเทวาธิราช หัวหน้ากองวังและพระราชพิธี สำนักพระราชวัง (ซึ่งดำรงตำแหน่งอยู่ในขณะนั้น) ได้ทำความเห็นเสนอถึงเลขาธิการสำนักพระราชวัง เรื่อง “การเปลี่ยนพระนามพระสยามเทวาธิราช” ตามหนังสือที่ 450/2482 ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ.2482 ประกอบการพิจารณาว่า

“พระสยามเทวาธิราชเป็นเทวรูป เบื้องหลังมีป้ายติดกับ บัลลังก์ไม้จารึกตัวหนังสือจีนและเป็นปูชนียวัตถุสร้างในรัชกาลที่ ๔ ประดิษฐานประจำที่พระมหามณเฑียร

(๑) เทวรูปทำด้วยโลหะชุบทอง ลักษณะเจ้าไทย ทรงเครื่อง ราชอาณาจักร คือพระขรรค์

(๒) ตัวหนังสือจีน เท่าที่จะทราบได้ แม้ไม่ชัดเจนนัก ข้าพเจ้า คิดว่าเป็นอักษรวิธีของจีนในเมืองไทยนี้ หาใช่อักษรวิธีของจีนหลวง ไม่ หนังสือเบ็องบน ๒ ตัว จีนอ่านว่าอะไรไม่ทราบแต่ญี่ปุ่นอ่านว่า Sen-Koku ซึ่งหมายความว่าประเทศสยาม^{๖๖} แต่ขาดตัวหนังสือไป ๑ ตัว เพราะคำว่า “สยาม” ต้องกอบปรด้วยตัวหนังสือ ๒ ตัว นอกจากนี้ ก็มีตัวหนังสือซึ่งแปลว่า “พระเจ้า” สรุปรวมความก็คงแปลว่า “ที่ ประดิษฐานพระเจ้า อันปรากฏสำหรับบูชา” และหนังสือเบ็องบนคง เป็นความหมายว่า “กรุงสยาม”

เทวรูปนี้ทรงนามว่า “พระสยามเทวาธิราช” จะโปรดให้ คงนามนี้ไว้หรือจะทรงพระกรุณาโปรดให้เปลี่ยนนามประการใด กอง วังและพระราชพิธีขอเรียนปฏิบัติเพื่อราชการในหน้าที่

ขอให้นำความเรียนเสนอเลขาธิการพระราชวัง ควรมิควร ประการใดแล้วแต่จะโปรด”

ต่อมาในวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2482 ก็ได้้นำความเรื่องนี้เสนอต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อให้ พิจารณาโดยที่ประชุมคณะรัฐมนตรีได้พิจารณาและลงมติว่า

“เรื่องพระสยามเทวาธิราชนั้นเมื่อได้อภิปรายกันแล้ว ที่ประชุมตกลงให้มอบให้หลวงวิจิตวาทการไปพิจารณา นอกนั้นยอม เปลี่ยนแปลงไปเอง”

ส่วนในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ.2482 ราชเลขานุการในพระองค์ได้มีหนังสือถึงเลขาธิการ คณะรัฐมนตรีตามหนังสือที่ น 446/2482 ลงวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ.2482 แจ้งให้ทราบเรื่องนาม เทวรูป “พระสยามเทวาธิราช” ว่า

“ด้วยเลขาธิการสำนักพระราชวัง เรียนปฏิบัติมาในเรื่องนาม เทวรูป “พระสยามเทวาธิราช” ที่จะให้คงนามนี้ไว้หรือจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามประการใด ความพิสดารปรากฏตามสำเนาหัวหน้ากองวังและพระราชพิธีซึ่งได้ส่งมาพร้อมกับหนังสือนี้

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ มีบัญชาให้ส่งมาเพื่อหารือนายกรัชมมนตรี”

ต่อจากนั้นนายดิเรก ชัยนาม เลขาธิการคณะรัฐมนตรี ได้มีหนังสือถึงหลวงวิจิตรวาทการ อธิบดีกรมศิลปากรเรื่องการเปลี่ยนนามเทวรูป “พระสยามเทวาธิราช” ตามหนังสือที่ จ.3537/2482 ลงวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ.2482 ความว่า

“ด้วยราชเลขานุการในพระองค์แจ้งว่า เลขาธิการพระราชวัง เรียนปฏิบัติในเรื่องนามเทวรูป “พระสยามเทวาธิราช” ที่จะให้คงนามนี้ไว้ หรือจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามประการใด พร้อมกับส่งสำเนาหนังสือหัวหน้ากองวังและพระราชพิธีมาด้วย ดั่งได้ส่งมากับหนังสือนี้ ซึ่งทั้งนี้คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์มีบัญชาให้ส่งมาเพื่อหารือนายกรัชมมนตรี

จึงเรียนมาเพื่อขอได้โปรดพิจารณาและแสดงความเห็นมาเพื่อประกอบการพิจารณาด้วย”

หลวงวิจิตรวาทการ อธิบดีกรมศิลปากรได้มีหนังสือถึงนายดิเรก ชัยนาม เลขาธิการคณะรัฐมนตรีเรื่องกรมศิลปากรได้แสดงความเห็นมาประกอบการพิจารณาของคณะรัฐมนตรีเรื่องการเปลี่ยนนามเทวรูป “พระสยามเทวาธิราช” ตามหนังสือที่ 899/2482 ลงวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ.2482 ความว่า

“หนังสือที่ จ.๓๕๓๗/๒๔๘๒ ลงวันที่ ๑๔ กรกฎาคม ศกนี้ เรื่องราชเลขานุการในพระองค์ เรียนปฏิบัติเรื่องนามเทวรูป “พระสยามเทวาธิราช” ที่จะให้คงนามนี้ไว้หรือจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามประการใด ท่านขอให้กรมศิลปากรแสดงความเห็นมาเพื่อประกอบการพิจารณานั้น

กรมศิลปากรได้พิจารณาแล้ว กับทั้งได้ทาบถามความเห็นของคณะกรรมการรัฐนิยมโดยมิใช่ทางการด้วย กรมศิลปากรกับคณะกรรมการรัฐนิยมมีความเห็นสอดคล้องต้องกันว่าเทวรูปกิติ สิ่งสำคัญอื่น ๆ กิติ บรรดาที่มีนามเป็นคำว่า “สยาม” นั้น สิ่งใดทางราชการต้องใช้ต่อไป ควรเปลี่ยนนามหรือสร้างขึ้นใหม่ สิ่งใดไม่มีความจำเป็นต้องใช้ควรปล่อยไว้ตามเดิมโดยไม่แตะต้อง สำหรับเทวรูป “พระสยามเทวาริราช” นี้ตามความรู้เห็นของกรมศิลปากรไม่ปรากฏต้องใช้ในพิธีใด นอกจากต้องมีการสังเวปีละครั้งในเดือนเมษายน ซึ่งกรมศิลปากรมีหน้าที่จัดละครไปแสดงในการสังเว นอกจากนั้นกรมศิลปากรไม่ทราบว่ามีพิธีการอื่นอีกเกี่ยวกับเทวรูปองค์นี้

การเป็นเช่นนี้ทางที่ควรปฏิบัติตามความเห็นของกรมศิลปากรก็มีดังนี้คือ

(๑) คงนามพระสยามเทวาริราชไว้ แล้วเลิกการสังเวปีละครั้งหรืองานพิธีอื่น ๆ เกี่ยวกับเทวรูปองค์นี้ (ถ้าหากมี)

(๒) ถ้าไม่สามารถเลิกการสังเวหรือพิธีการอื่น ๆ เกี่ยวกับเทวรูปองค์นี้ก็มีทางที่จะทำเป็น ๒ ทาง คือ

ก. เปลี่ยนชื่อเป็น “พระไทยเทวาริราช” หรือ

ข. สร้าง “พระไทยเทวาริราช” ขึ้นใหม่แล้วปล่อยพระสยามเทวาริราชไว้ตามเดิม

กรมศิลปากรสมัครใจในข้อ ข. นี้ยิ่งกว่าข้ออื่น

อนึ่ง เมื่อได้รับบัญชาถามเรื่องพระสยามเทวาริราชของคณบดีกรมศิลปากรปรารถนาจะรายงานความเห็นเกี่ยวกับสิ่งอื่น ๆ อันมีคำว่า “สยาม” มาเรียนพร้อมกันได้ตรวจค้นบรรดาสิ่งสำคัญ เห็นมีอีก ๓ อย่างคือ

๑. เครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎสยาม การที่จะเปลี่ยนนามเครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้จะต้องออกกฎหมาย เพราะชื่อเครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้ได้ตราไว้เป็นพระราชบัญญัติแต่กรมศิลปากรเห็นมีทางสะดวกที่จะทำได้โดยเรียกชื่อเครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้ว่า “เครื่องราชอิสริยาภรณ์มงกุฎฯ” โดยใช้เครื่องหมายเปยยานต่อท้าย เหมือนหนึ่งเป็นการเรียกนามโดยย่อ ซึ่งความจริงที่ใช้เรียกกันอย่างย่อเช่นนี้ อยู่แล้ว

๒. พระปรมาภิไธย “สยามินทร์” ซึ่งใช้ในสัญญาบัตรหรือพระราชหัตถเลขาบางโอกาส กรมศิลปากรเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะไม่ทรงมีโอกาสใช้พระปรมาภิไธยอันนี้จนกว่าจะทรงบรรลุนิติภาวะ และกว่าจะถึงเวลานั้น คำว่าสยามคงจะเลือนหายไปมาก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอาจไม่มีพระราชประสงค์ที่จะลงพระปรมาภิไธยเช่นนั้นอีกต่อไป คำว่า “สยามินทร์” อาจหายไปเลย ๆ โดยมีต้องประกาศเลิกหรือเปลี่ยนแปลงอย่างไร

๓. พระราชลัญจกรองค์หนึ่งซึ่งใช้ในการพระราชทาน วิสุคามสีมา มีนามว่า “สยามโลกัศคราช” การที่มีชื่อแปลกหูเช่นนี้ เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลคำจีน “เสียมหลอก๊ก” เป็น “สยามโลกัศคร์” โดยที่ความนิยมจีนได้ขึ้นสู่ขั้นสูงสุดในรัชกาลที่ ๔ สิ่งต่าง ๆ ที่ทำขึ้นในรัชกาลนั้น ได้เลียนแบบเงินยงกว่าในรัชกาลใด ๆ พระราชลัญจกรองค์นี้ควรจะเปลี่ยนใหม่ทีเดียว ทั้งนี้สุดแต่ท่านจะพิจารณาเห็นสมควร”

มติของที่ประชุมในการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 58/2482 เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ.2482 ตามหนังสือราชการที่ ร.ว. 87 ร.2 เรื่องคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์หารือเรื่องการเปลี่ยนนาม “เทวรูปพระสยามเทวาธิราช” นั้นปรากฏในหนังสือที่เลขานุการคณะรัฐมนตรีเสนอต่อนายกรัฐมนตรีในตำแหน่งบังคับบัญชาสำนักงานราชเลขาธิการในพระองค์ที่ ร.6929/2482 ลงวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ.2482 ความตอนหนึ่งว่า

“....คณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษาเมื่อวันที่ ๙ เดือนนี้ (ตุลาคม ๒๔๘๒) เห็นว่าพระสยามเทวาธิราชมิได้มีการทำพิธีเป็นทางการแต่อย่างใด ฉะนั้นคงปล่อยไว้ตามเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลงประการใด....”

และหนังสือราชการที่ราชเลขาธิการในพระองค์มิไปถึงเลขานุการคณะรัฐมนตรีที่ น.924/2482 ลงวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ.2482 ความว่า

“หนังสือที่ ร.๖๙๒๙ ลงวันที่ ๑๒ เดือนนี้ (ตุลาคม ๒๔๘๒) แจ้งความเห็นคณะรัฐมนตรีในเรื่องการเปลี่ยนนามเทวรูป “พระ

สยามเทวาริราช” ว่าพระสยามเทวาริราชมิได้มีการทำพิธีเป็นทาง
ราชการแต่อย่างใด ฉะนั้นควรปล่อยไว้ตามเดิมไม่มีการเปลี่ยนแปลง
ประการใดมานั้น ได้นำเสนอคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ใน
พระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบ มีบัญชาให้แจ้งให้สำนัก
พระราชวังทราบแล้ว”

เกี่ยวกับเรื่องเชิญบัญชาคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ให้หารือนายกรัฐมนตรีในเรื่อง
การเปลี่ยนนามเทวรูป “พระสยามเทวาริราช” เป็น “พระไทยเทวาริราช” นั้นเพื่อให้ง่ายต่อความ
เข้าใจ ผู้เขียนจึงสรุปออกมาเป็นตารางได้ดังนี้ คือ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ข้อความลำดับที่	วัน เดือน ปี	ที่มาของเอกสารราชการ		เรื่อง
		จาก	ถึง	
1	23 เมษายน 2482	ราชเลขานุการในพระองค์ สำนักงานราชเลขานุการในพระองค์	เลขาธิการคณะรัฐมนตรี กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี	คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ มีบัญชาเพื่อหารือนายกรัฐมนตรี เรื่องสำนักพระราชวัง เรียนปฏิบัติเรื่องนามเทวรูป “พระสยามเทวาริราช” ว่าจะให้คงนามนี้ไว้ หรือจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามประการใด
2	2 พฤษภาคม 2482	กรมศิลปากร	เลขาธิการคณะรัฐมนตรี	ชี้แจงความเห็นเรื่องการเปลี่ยนนามเทวรูป “พระสยามเทวาริราช” ตามที่สำนักงานราชเลขานุการในพระองค์หารือมา
3	11 พฤษภาคม 2482	เป็น “ใบบันทึก” และข้อความนี้ถูกบันทึกไว้ในช่องความเห็นเจ้าหน้าที่ โดยผู้บันทึกได้ลงลายเซ็นกำกับ (ผู้เขียนอ่านลายเซ็นไม่ออกว่าเป็นใคร) พร้อมวันที่ที่ได้บันทึกข้อความไว้		ผู้ช่วยเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้นำความเสนอนายกรัฐมนตรีแล้ว และนายกรัฐมนตรีมีบัญชาว่าให้รอเมื่อได้มีการแก้สยามเป็นไทยตามรัฐธรรมนูญแล้วเรื่องเหล่านี้ก็จักต้องแก้ตามไปเองโดยอนุโลม
4	6 กรกฎาคม 2482	หัวหน้ากองวังและพระราชพิธี (พระยาเทวาริราช) สำนักพระราชวัง	เลขานุการสำนักพระราชวัง	พระยาเทวาริราชหัวหน้ากองวังและพระราชพิธีเสนอความเห็นประกอบการพิจารณาการเปลี่ยนนามเทวรูป “พระสยามเทวาริราช” ต่อเลขานุการสำนักพระราชวัง

	วัน เดือน ปี	ที่มาของเอกสารราชการ		เรื่อง
		จาก	ถึง	
5	9 กรกฎาคม 2482	เป็น "ใบบันทึก" ใบเดียวกันกับข้อความลำดับที่ 2 และข้อความนี้ถูกบันทึกไว้ในช่องคำสั่งโดยผู้บันทึกเป็นคนเดียวกันกับที่บันทึกข้อความลำดับที่ 2 (สังเกตจากลายเซ็น) พร้อมลายเซ็นกำกับแต่ไม่ได้ลงวันที่ที่ผู้บันทึกข้อความไว้		ได้นำเสนอเรื่องคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์หารือเรื่องสำนักพระราชวังเรียนปฏิบัติเรื่องการเปลี่ยนนามเทวรูป "พระสยามเทวาธิราช" ต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณาแต่วันที่ 9/7/82 แล้วลงมติว่าเรื่องพระสยามเทวาธิราชเมื่อได้อภิปรายกันแล้วที่ประชุมตกลงให้มอบให้หลวงวิจิตรวาทการไปพิจารณา นอกนั้นยอมเปลี่ยนไปเอง
6	13 กรกฎาคม พ.ศ. 2482	ราชเลขานุการในพระองค์ (ขุนนิรันดร์ชัย) สำนักงานราชเลขานุการในพระองค์	เลขานุการคณะรัฐมนตรี	แจ้งให้ทราบเรื่องเชิญบัญชาคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์หารือต่อนายกรัฐมนตรีเรื่องสำนักพระราชวังเรียนปฏิบัติเรื่องการเปลี่ยนนามเทวรูป "พระสยามเทวาธิราช" ว่าจะให้คงนามนี้ไว้หรือจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามประการใด พร้อมทั้งสำเนาความเห็นของหัวหน้ากองวังและพระราชพิธีสำนักพระราชวังเกี่ยวกับเทวรูปพระสยามเทวาธิราชมาพร้อมกับหนังสือนี้

	วัน เดือน ปี	ที่มาของเอกสารราชการ		เรื่อง
		จาก	ถึง	
7	14 กรกฎาคม พ.ศ. 2482	เลขาธิการคณะรัฐมนตรี (นายดิเรก ชัยนาม) กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี	อธิบดีกรมศิลปากร (หลวงวิจิตรวาทการ)	แจ้งให้ทราบว่าด้วยราชเลขานุการในพระองค์แจ้งว่าด้วยเรื่องเชิญบัญชาคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์หรือต่อนายกรัฐมนตรีเรื่องสำนักพระราชวังเรียนปฏิบัติเรื่องการเปลี่ยนนามเทวรูป “พระสยามเทวาธิราช” ว่าจะให้คงนามเดิมไว้หรือจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามประการใด พร้อมทั้งส่งสำเนาความเห็นของหัวหน้ากองวังและพระราชพิธีสำนักพระราชวังเกี่ยวกับเทวรูปพระสยามเทวาธิราชมาพร้อมกับหนังสือนี้เพื่อประกอบการพิจารณาด้วย
8	2 สิงหาคม 2482	อธิบดีกรมศิลปากร (หลวงวิจิตรวาทการ)	เลขาธิการคณะรัฐมนตรี(นายดิเรก ชัยนาม) กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี	กรมศิลปากรและคณะกรรมการรัฐนิยม มีความเห็นพ้องกันว่า เทวรูปกิติ สิ่งสำคัญอื่นกิติ บรรดาที่มีนามเป็นคำว่า “สยาม” นั้น สิ่งใดทางราชการต้องใช้ต่อไปควรเปลี่ยนนามหรือสร้างขึ้นใหม่สิ่งใดไม่ต้องใช้ ควรปล่อยไว้ตามเดิม สำหรับเทวรูปพระสยามเทวาธิราชนี้ ตามความรู้ของกรมศิลปากร นอกจากส่งเวยในเดือนเมษายนปีละครั้งแล้ว ไม่ปรากฏว่าต้องใช้ในพิธีใดจึงมีความเห็นว่า 1. คงนามไว้และเลิกการส่งเวย

	วัน เดือน ปี	ที่มาของเอกสารราชการ		เรื่อง
		จาก	ถึง	
				หรือพิธีอื่น 2. ถ้าไม่สามารถเลิกการสังเวยก.เปลี่ยนชื่อเป็น“พระไทยเทวาริราช” ข.สร้างพระไทยเทวาริราชขึ้นใหม่ ปล่อย พระสยามเทวาริราชไว้ตามเดิม ซึ่งทั้งนี้กรมศิลปากรสมควรใจใน ข. ยิ่งกว่าข้ออื่น
9	9 ตุลาคม 2482	สำเนารายงานประชุมคณะรัฐมนตรีครั้งที่ 58/2482 วันจันทร์ที่ 9 ตุลาคม พ.ศ.2482		รายงานผลการประชุมคณะรัฐมนตรี ครั้งที่ 58/2482 ที่ประชุมตกลงเห็นว่าพระสยามเทวาริราชมิได้มีการทำพิธีเป็นทางราชการแต่อย่างใด ฉะนั้นควรปล่อยไว้ตามเดิมไม่มีการเปลี่ยนแปลงประการใด
10	12 ตุลาคม 2482	เลขาธิการคณะรัฐมนตรีโดยนายทวี บุญยเกตุ ผู้ช่วยเลขาธิการคณะรัฐมนตรีลงนามแทน	นายกรัฐมนตรีในตำแหน่งผู้บังคับบัญชาสำนักงานราชเลขาธิการในพระองค์	แจ้งเรื่องมติที่ประชุมคณะรัฐมนตรีให้ทราบว่ที่ประชุมลงมติว่าพระสยามเทวาริราชมิได้มีการทำพิธีเป็นทางราชการแต่อย่างใด ฉะนั้นควรปล่อยไว้ตามเดิมโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงประการใด
11	13 ตุลาคม 2482	ราชเลขาธิการในพระองค์ (ขุนนิรันดร์ชัย) สำนักงานราชเลขาธิการในพระองค์	เลขาธิการคณะรัฐมนตรี	แจ้งความเห็นคณะรัฐมนตรีในเรื่องการเปลี่ยนนามเทวรูป “พระสยามเทวาริราช” ว่าพระสยามเทวาริราชมิได้มีการทำพิธีเป็นทางราชการแต่อย่างใด ฉะนั้นควรปล่อยไว้ตามเดิม ไม่มีการเปลี่ยนแปลงประการใด

ที่มา : ปรับจาก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสารที่ สร.0201.10.4/6 เรื่องเทวรูปพระสยามเทวาริราช (2482)

2.11 พ.ศ.2485 ก่อตั้งธนาคารแห่งประเทศไทย

ครั้นต่อมาใน พ.ศ. 2485 ได้มีการจัดตั้งธนาคารแห่งประเทศไทยขึ้นตามพระราชบัญญัติธนาคารแห่งประเทศไทย พุทธศักราช 2485⁶⁷ โดยมีฐานะเป็นนิติบุคคลโดยเอกเทศ มีการดำเนินงานตามที่กำหนดไว้ในพระราชกฤษฎีกา มิใช่ส่วนราชการในกระทรวงการคลังอย่างแต่ก่อน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีดวงตราของธนาคารเองเพื่อให้ประทับเอกสารสำคัญต่าง ๆ เช่น พันธบัตร หรือเช็ค เป็นต้น เพื่อเป็นการจัดเตรียมทำดวงตราหรือเครื่องหมายประจำของธนาคารแห่งประเทศไทย⁶⁸ ไว้ให้พร้อมก่อนที่จะเปิดดำเนินการ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวิวัฒน์ไชยยันต์⁶⁹ ซึ่งทรงเป็นผู้อำนวยการสำนักงานธนาคารชาติไทยอยู่ในขณะนั้นและได้ทรงดำรงตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยเป็นพระองค์แรก (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2513 : 3) ได้มีหนังสือถึงพระยาอนุমানราชชน อธิบดีกรมศิลปากรในขณะนั้น เมื่อวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ.2485 ให้ช่วยออกแบบดวงตราของธนาคาร พระยาอนุমানราชชนได้มอบให้พระพรหมพิจิตรเป็นผู้ออกแบบโดยแนะนำว่าน่าจะใช้รูป “พระสยามเทวาริราช” ถึอดึงเงินเป็นเครื่องหมาย (รูปภาพที่ 12) ซึ่งพระพรหมพิจิตรก็ได้ออกแบบดวงตราธนาคารแห่งประเทศไทยโดยมีรูป “พระสยามเทวาริราช” ในเหรียญทองแดง เลี้ยว อัฐ โสฬสที่ออกใช้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาเป็นแบบอย่าง (นวรรตน์ เลขะกุล, 2525 : 297) แต่ได้มีการแก้ไขตัดแปลงบางสิ่งบางอย่างเพื่อความเหมาะสมกล่าวคือ เปลี่ยนเครื่องทรงจากทรงเครื่องต้นมาเป็นทรงสายธูรา⁷⁰ เพียงสายเดียว เจวียงป่าจากซ้ายไปขวาตามแบบพราหมณ์และได้เพิ่มเติมบางสิ่งบางอย่างเข้าไปคือเติมฉลองพระบาทปลายงอน มีหมอนกลมประกอบด้วยพู่ห้อยอยู่เบื้องหลังและได้เพิ่มดึงเงินไว้ในพระหัตถ์เบื้องขวาให้สมกับที่อัญเชิญมาอยู่ในวงการเงิน และเป็นผู้คุมดึงเงินของชาติอันเป็นหน้าที่ของธนาคารแห่งประเทศไทย ส่วนพระแสงธรรพจักรในพระหัตถ์ซ้ายก็ยังคงไว้ (ตามแบบพระสยามเทวาริราช ในเหรียญทองแดง เลี้ยว อัฐ โสฬส) เพื่อคอยปกป้องผู้ที่มารุกรานแต่ก็ได้เปลี่ยนยอดปลายของพระแสงธรรพจักรจากรูปดอกไม้มาเป็นลายดอกบัว (ผู้เขียนเชื่อว่าดอกบัวในที่นี้น่าจะเป็นสัญลักษณ์ที่หมายถึงแผ่นดิน (โปรดดู นวรรตน์ เลขะกุล ใน อสท, 2525 : 101) เพราะโดยปกติพระนารายณ์จะทรงอาวุธ 4 อย่าง คือ ตริ คทา(ชื่อเกาโมทก) จักร(สุทรรศน์หรือวัชรนารา) และสังข์ (ปาญจะชัยยะ) ดังปรากฏในรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ตอนหนึ่งว่า “อन्नารายณ์นั้นสี่หัตถา ทรงตรีคทาจักรสังข์” เสฐียรโกเศศ สันนิษฐานว่า ที่พระนารายณ์ในรามเกียรติ์ทรงตรีจะตัดเอาตรีมาจากคำว่า ธาตรี ซึ่งแปลว่าแผ่นดิน เพราะให้ถือแผ่นดินคงทำไม่ได้ แต่ที่บางรูปทำเป็นถือดอกบัว ก็พออนุโลมดอกบัวว่าเป็นแผ่นดินก็ได้ เพราะแผ่นดินหรือโลกนั้นในปัทมปุราณกล่าวว่าเดิมคือดอกบัวทอง (อ้างใน นวรรตน์ เลขะกุล, อ้างแล้ว: 101) เมื่อได้ลักษณะที่ต้องการแล้วจึงนำไปให้กองกษาปณ์กรมคลังเป็นผู้ทำเหรียญที่ระลึกเพื่อแจกแก่ผู้ที่ได้รับเชิญมาใน

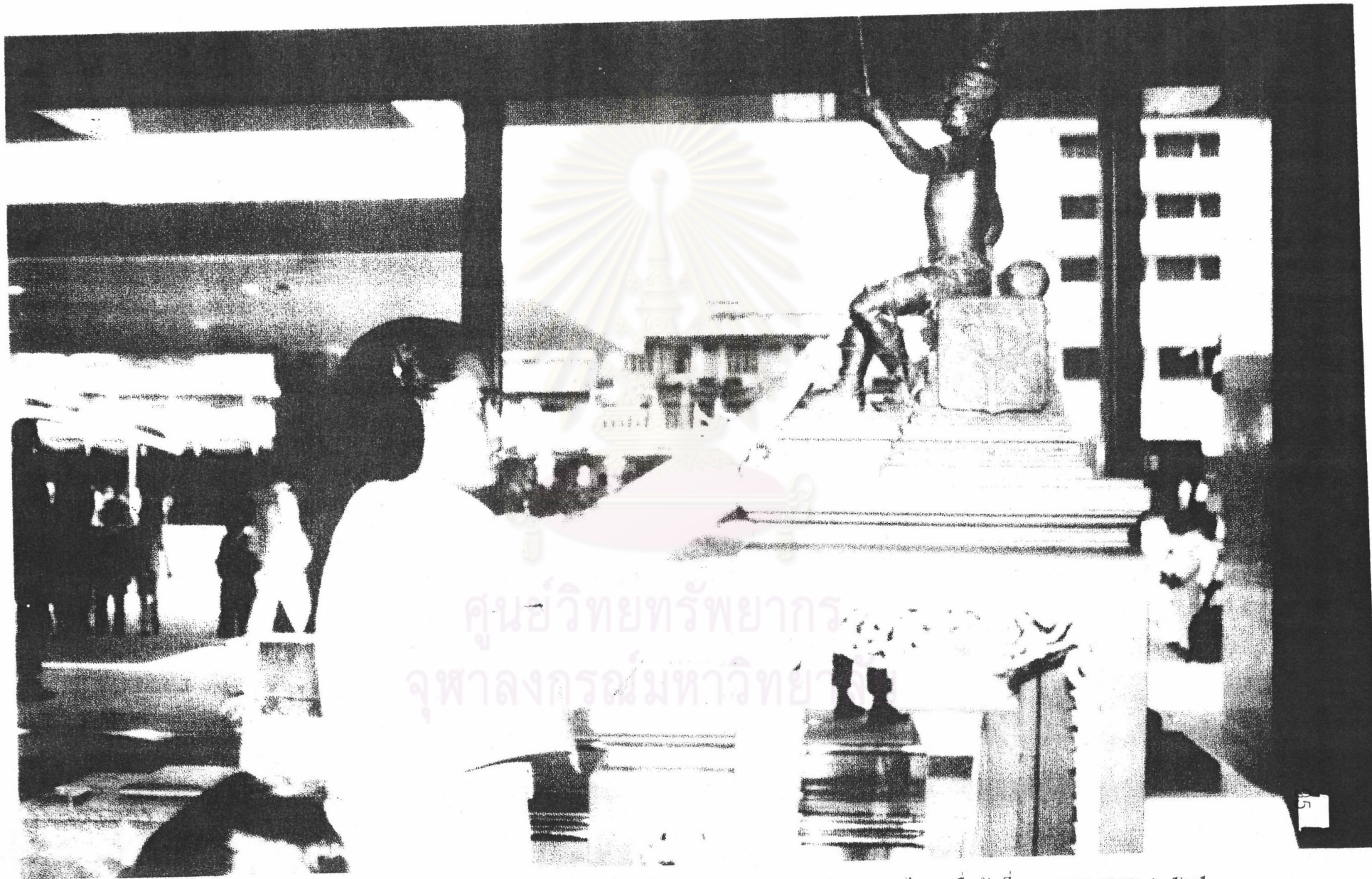
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รูปภาพ 12 พระสยามเทวาธิราชในคราชนาการแห่งประเทศไทย

รูปหล่อพระสมณทัฬหะของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ศูนย์พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเปิดธนาคารแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๕

พิธีเปิดธนาคารในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2485 ต่อจากนั้นเมื่อย้ายธนาคารจากตึกธนาคารฮ่องกง และเซี่ยงไฮ้ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา สูดถนนสี่พระยามาอยู่ที่วังบางขุนพรหมในปี พ.ศ. 2488 แล้ว พระองค์เจ้าวิวัฒนไชย ไชยันต์ ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยในขณะนั้นได้ดำริที่จะสร้างรูปปั้น พระสยามเทวาธิราชขึ้นตามแบบที่เขียนไว้และสร้างขึ้นโดยกรมศิลปากร โดยหล่อขึ้นด้วยทองแดง เรียบร้อยแล้วได้พระรูปสูง 20 นิ้วฟุต แล้วจึงได้อัญเชิญมาทำพิธีสังเวศ ณ วังบางขุนพรหม ปัจจุบัน พระสยามเทวาธิราชองค์นี้ ประดิษฐานอยู่ที่ห้องวิวัฒนไชยานุสรณ์ ชั้น 2 พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติธนาคารแห่งประเทศไทย ธนาคารแห่งประเทศไทย ณ วังบางขุนพรหม⁷¹

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เชิงอรรถเสริมความบทที่ 2

¹ การสะกดคำว่า “พระสยามเทวาธิราช” ทับศัพท์เป็นภาษาอังกฤษนี้มีผู้ใช้หลายคำ อาทิ เช่น Pra Syāmadevādhirāj (พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, 2502) The Phra Siam Thewathiraj (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี , 2525 : 59), The Phra Sayama Devadhiraj (อภิรักษ์ โปษยานนท์, 2536 : 97) และ The Phra Siam Devathiraj (ของดี ร้อยสิ่งมิ่งเมืองไทย , 2537 : 92) ณ ที่นี้ผู้เขียนเลือกใช้คำว่า “Pra Syamadevadhiraaj” ตามพระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (สัมภาษณ์คุณเกรียงไกร วิศวามิตร, 30 เมษายน 2545) ส่วนการแปลความหมายของคำว่า “พระสยามเทวาธิราช” เป็นภาษาอังกฤษนั้นก็มิผู้ให้ความหมายไว้หลายความหมายเช่นกัน อาทิเช่น The symbolized figure of Siam, The good weal of the state (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, อ้างแล้ว) The spirit of Thailand (กรมพระยาดำรงราชานุภาพอ้างใน ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล ณ อยุธยา, 2493 : 41) The Image of the God Guarding Thailand (คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, อ้างแล้ว : 59) และ The Lord Protector of Siam (เพลินพิศ กำราญ, 2525 : 135) ณ ที่นี้ผู้เขียนเลือกใช้ทั้งหมด

² กรมศิลปากร ค้นพบว่า “ศรีคกงส์” เป็นทำนบใหญ่ปิดกั้นที่ลุ่มในระหว่างหุบเขาแก้วอ้ายมา กับเขาพระบาทใหญ่ซึ่งถ้าได้ซ่อมแซมให้ดีเหมือนอย่างเดิมแล้วจะสามารถเก็บกักน้ำไว้ได้เป็นจำนวนหลายแสนลูกบาศก์เมตร (ตรี อมาตยกุล, 2507 : 8)

³ คำว่า ขมุงผี ขะมุงผี หรือ ขมุงผี แปลว่าหัวหน้าผี ขมุงเป็นภาษาเขมรแปลว่าสูง ในที่นี้แปลว่าหัวหน้าเทวดานั้นเอง (ส.พลายน้อย, แลไปข้างหลัง: 231-232) พระขมุงผีจึงเป็นผีประจำเมืองสุโขทัยและเป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ (ท.กล้วยไม้, 2514: 61) และเป็นเทพผู้ให้ความคุ้มครองชาวกรุงสุโขทัย ดังนั้นจึงเป็นที่เคารพสักการะของชาวกรุงสุโขทัย ถ้าเจ้าเมืองสุโขทัยประพฤติชอบในกรอบประเพณีและพิธีกรรม พระขมุงผีก็จะบันดาลให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข แต่ถ้าเจ้าเมืองผู้ใดประพฤติมิชอบบ้านเมืองก็จะประสบความหายนะได้ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2530: 31) จะเห็นได้จากข้อความในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงว่าพ่อเมืองสุโขทัยทุกพระองค์จะต้องเช่นพลีบวงสรวงเทพยดาอันสิ่งสถิตอยู่ ณ เบื้องหัวนอน คือทิศใต้ของตัวเมืองสุโขทัยกันเป็นประจำ (เพราะคนในสมัยกรุงสุโขทัยนิยมนอนโดยหันศีรษะไปสูทิศใต้จึงเรียกทิศใต้ว่า “เบื้องหัวนอน” ภูมิประเทศของเมืองสุโขทัยก็เป็นเครื่องยืนยันได้ว่าทางทิศใต้และทิศตะวันตกเฉียงใต้ันนั้นมีภูเขาน้อยใหญ่หลายลูกตั้งสลับซับซ้อนกันเป็นพิดไปตั้งแต่ห่างตัวเมืองออกไปเพียง3-4 กิโลเมตร จนถึง10-15 กิโลเมตรก็มี) มิฉะนั้นบ้านเมืองจะปราศจากความร่มเย็นเป็นสุข และพระขมุงผีก็จะไม่คุ้มครองรักษา

(ตรี อมาตยกุล, 2507: 8-12) การไหว้พระพุทธรูปจึงมีความสำคัญถ้า “ไหว้ดีพลีถูก” ก็จะมีผลต่อความมั่นคงและความเจริญของสังคม นอกจากการ “ไหว้ดีพลีถูก” ตามพิธีกรรมแล้วยังรวมถึงการแสดงความเคารพยำเกรงไม่กระทำล่วงเกินต่อพระพุทธรูปที่คุ้มครองเมืองสุโขทัยด้วย (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, 2535 : 35) และโปรดดูเพิ่มเติมใน ศรีศักร วัลลิโภดม “ภูเขาคัดศีลสิทธิ์กับความเป็นสากล” ใน ทัศนะนอกรีต ภูมิศาสตร์ – ภูมิลักษณะตั้งบ้านแปงเมือง เล่ม 1 หน้า 12-36

⁴ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เป็นพระราชพิธีที่สำคัญของพระมหากษัตริย์ในการขึ้นครองราชย์ โดยการสืบสันตติวงศ์ไม่ต้องปราบปรามใครเรียกว่าได้ “ราชาภิเษก” ซึ่งต่างกับการปราบดาภิเษกซึ่งเป็นการสถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์หลังจากที่ปราบปรามเสี้ยนหนาม หรือ อริราชศัตรูให้ราบคาบแล้ว (เฉลิม จันปฐมพงศ์และคณะ, 2520 (เล่ม 1): หน้า 96) สารสำคัญของพระราชพิธีบรมราชาภิเษกก็คือพิธียกพระมหากษัตริย์ขึ้นเป็นเทพเจ้า โดยเชิญเทพเจ้าที่พระมหากษัตริย์ทรงนับถือขึ้นแบ่งภาคมาสิงสถิตในองค์พระมหากษัตริย์ โดยมีพรหมณ์เป็นผู้กระทำพิธี (เฉลิม พงศ์อาจารย์, 2525: 119) ลักษณะของพระราชพิธีนี้แต่เดิมเห็นว่าความสำคัญอยู่ที่ทรงรับน้ำอภิเษกซึ่งหมายความว่า การเป็นกษัตริย์ที่ผ่านการรดน้ำแล้วจึงจะเป็นกษัตริย์โดยสมบูรณ์ (อัมพร แสนทวีสุข, 2518: 20) พิธีการรดน้ำขึ้นเป็นกษัตริย์นี้เป็นพิธีพรหมณ์ มีหลักเกณฑ์กำหนดวางไว้เป็นระเบียบตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา พระมหากษัตริย์พระองค์ใดถ้าไม่ได้ผ่านพระราชพิธีนี้ถือกันว่าเป็นกษัตริย์ที่ไม่สมบูรณ์ (เฉลิม จันปฐมพงศ์และคณะ, อ้างแล้ว: 96) แต่ปัจจุบันนี้ถือเอาการสวมพระมหาพิชัยมงกุฎเป็นสารสำคัญ (นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, 2520: 62) ความสำคัญของพระสยามเทวาธิราชปรากฏในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพล อดุลยเดชด้วยการที่พระองค์ให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกสุดที่จะต้องทรงสักการบูชาในฐานะที่เป็นปูชนียวัตถุที่สำคัญในพระบรมมหาราชวังซึ่งมีทั้งหมดรวม 13 แห่งเรียงตามลำดับความสำคัญกล่าวคือ

1. พระสยามเทวาธิราช
2. นุ่นพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเครื่องต้น
3. เทวสถานพระอิศวร
4. เทวสถานพระนารายณ์
5. เทวสถานพระคเณศ
6. เทวรูป ณ หอเชือก
7. พระหลักเมือง
8. พระเสื้อเมือง
9. พระกาฬไชยศรี

10. พระเพลิง
11. เทวรูป ณ หอแก้วพระภูมิ
12. เทวรูป ณ ดึกดิน (อุทุมพร สุนทรเวช, 2514: 515-517)

⁵ สมมติเทพดาหรือสมมติเทพ คือเทวดาโดยสมมติเป็น 1 ใน 3 ประเภทของเทวดาหรือเทพ ซึ่งแปลว่าผู้ประเสริฐกล่าวคือ

1. เทวดาโดยกำเนิด ได้แก่ผู้ที่ทำบุญกุศลในสมัยเป็นมนุษย์ เมื่อตายแล้วไปเกิดเป็นเทวดา เรียกว่า "อุบัติเทพ"

2. เทวดาโดยความบริสุทธิ์ ได้แก่ผู้ละซึ่งความโลภ โกรธ หลง ได้โดยสิ้นเชิง เป็นต้น เราเรียกว่า "วิสุทธิเทพ"

3. เทวดาโดยสมมติ ได้แก่ พระราชามหากษัตริย์ที่ประชาชนยกย่องให้เป็นเทวดา เราเรียกว่า "สมมติเทพ" ภาษาบาลีจึงเรียกพระราชาก็อย่างหนึ่งว่า นรเทโว ซึ่งแปลว่า คนเหมือนเทวดา บุคคลเหล่านี้มีหน้าที่ต้องปฏิบัติคือตั้งตนอยู่ในทศพิธราชธรรม 10 ประการ กล่าวคือ

	ทาน์ สีล บริจาค อกโกธ อวิหิงสญจ	อาชชวั มททวั ตปี ชนติญจ อวิโรธน	
ทาน์	Charity	หมายถึง	การให้ผู้อื่น
สีล	Good conduct	หมายถึง	การประพฤติดี
บริจาค	Sacrifice	หมายถึง	ความเสียสละ
อาชชวั	Rectitude	หมายถึง	ความซื่อตรง
มททวั	Mildness	หมายถึง	ความอ่อนโยน
ตปี	Energy	หมายถึง	ความมานะพยายาม
อกโกธ	Worthless	หมายถึง	ความไม่โกรธ
อวิหิงสญจ	Mercy	หมายถึง	ความไม่คิดร้ายใคร
ชนติญจ	Patience	หมายถึง	ความอดทน
อวิโรธน	Conciliation	หมายถึง	ความโอนอ่อนผ่อนปรน

(ไม่ปรากฏผู้แต่ง, 2519: 191-192, 256-261; บุรีรักษ์ นามวัฒน์และคณะ, 2525: 42-43; วิชัย แจ่มสุข, 2519: 261-262)

ส. ศิวรักษ์ (มปป: 8) ได้อธิบายว่าทั้งสามนั้น (สมมติเทพ อุบัติเทพและวิสุทธิเทพ) มีความเกี่ยวข้องกันกล่าวคือกษัตริย์คือผู้ได้รับการสมมติให้เป็นสมมติเทพตราบเท่าที่กษัตริย์องค์นั้น

ยังคงดำรงเทวธรรม ทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร ทั้งนี้รวมถึงอุปัติเทพหรือเทวดาบนสวรรค์ด้วยซึ่งถ้าประพฤตินิดศีลธรรมก็ตกต่ำลงได้เช่นกัน แม้ไม่ผิดศีลธรรมก็ต้องหมดยศของความเป็นเทพไปตามอายุขัย ซึ่งผิดจากวิสุทธิเทพคือพระอรหันต์ผู้ปราศจากกิเลสทั้งปวงซึ่งอยู่ในสถานะอันสูงส่งที่สุดในบรรดาเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ส่วนศรีศักร วัลลิโภดม (2536:30-31) ได้ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่าสมมติเทพก็คือสมมติเทวราช ซึ่งหมายถึงพระมหากษัตริย์ผู้ที่ไพร่ฟ้าประชาชนแลเห็นว่าเป็นผู้ทรงคุณธรรมเหมาะสมจะเป็นผู้ปกครองจึงได้ยกย่องขึ้นมา สมมติเทวราชหรือสมมติเทพเป็นลักษณะของพระมหากษัตริย์ในดินแดนประเทศสยามนี้ที่นับถือพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลักมาแต่เดิม เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จขึ้นครองราชย์แล้วจะต้องทรงปฏิบัติตนเองอยู่ภายในกรอบแห่งทศพิธราชธรรม อันเป็นสิ่งที่ค้ำจุนคุณธรรมที่จะจรรโลงสังคมและทำให้พระมหากษัตริย์อยู่ในฐานะที่เหนือสามัญชน พระมหากษัตริย์องค์ใดไม่ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม ไม่อาจให้ความเป็นธรรมแก่บ้านเมืองได้ก็อาจถูกอำนาจเหนือธรรมชาติลงโทษเช่น บันดาลให้เกิดภัยพิบัติต่าง ๆ แก่พระองค์และบ้านเมืองหรือไม่ก็อาจถูกประชาชนผู้อยู่ภายใต้การปกครองร่วมใจกันขัดขืนและถอดออกจากราชสมบัติ นอกจากนี้ความเป็นสมมติเทพของพระมหากษัตริย์ย่อมหมายถึงความเป็นมนุษย์ที่แตกต่าง และยิ่งใหญ่นือกว่ามนุษย์ธรรมดาโดยทั่วไปเพราะชาติสมบัติของพระองค์นั้นเป็น “อุภโต สุขาโต โหติ” กล่าวคือเป็นผู้เกิดมาดีโดยชนกชนนีทั้งสองฝ่ายไม่ถกถัน มีอุทรที่ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ตลอดเจ็ดชั้นแห่งบุรพบิดาอันใคร ๆ ไม่กล้าคัดค้าน (สมเกียรติ วันทะนะ, 2530: 100)

ที่สามศุภลักษณ์	ธิดา ทานนา
นามยิ่งเยาวลักษณ์	เรศร์นัน
ทักษิณาวรรณ	ราที สีแฮ
สุดสิ้นพระชนม์สิ้น	แต่เบื่องยังเยาว์ฯ

พระองค์เจ้าหญิงยิ่งเยาวลักษณ์อรรคราชสุดา ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาแพ (ธิดาพระตำราญราชฤทัย อ่างในธรรมสโรช) เมื่อวันพุธ เดือนยี่ แรม 15 ค่ำปีกุน ตรงกับวันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2394 สิ้นพระชนม์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปีจอ พ.ศ.2429 พระชนมายุรวม 36 พรรษา

สมเด็จพระเจ้าฟ้าราช	เอวรส
โสมนัสนามปรากฏ	เกียรติ์ก้อง
สุดสิ้นพระชนม์ปลด	แต่ประ สู่ดีเฮ
อีกทักษิณชาพร้อม	เพรียกอ้างนามเสนอฯ

พระองค์เจ้าหญิงทักษิณชานราชิราชบุตรี ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาจันทร์ (ธิดาพระยาพิพิธสุนทรการ) เมื่อวันเสาร์เดือน 11 ขึ้น 5 ค่ำ ปีชวด ตรงกับวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2395 สิ้นพระชนม์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อวันพฤหัสบดี ปีมะเมีย ตรงกับวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2449 พระชนมายุรวม 55 พรรษา

ที่เจ็ดที่แปดนั้น	บุตรี ท่านนา
องค์โสมาวดี	เลิศล้ำ
หญิงหนึ่งปัทมมี	นามออก แลแฮ
เพราะสัปดาห์เช้า	สุดสิ้นชั้นมษา ฯ

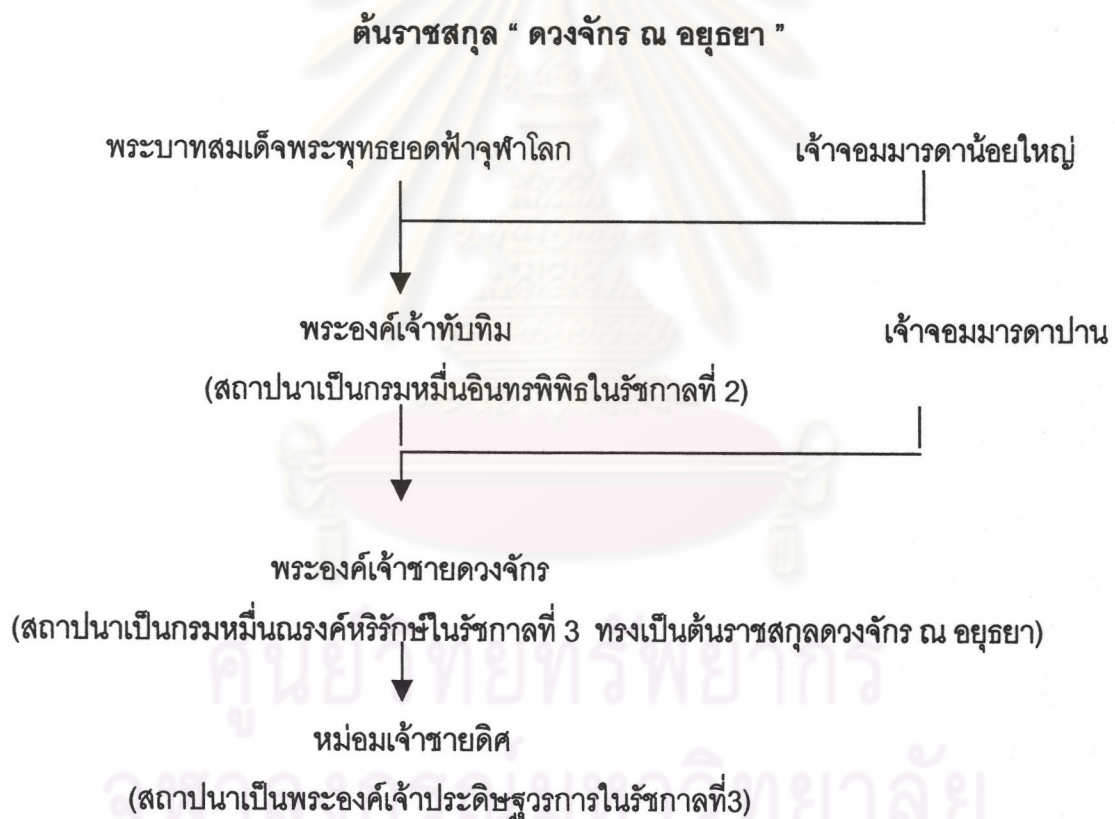
พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีศรีรัตนราชธิดา ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเทียง (ธิดาพระยาอัปภัทรวิกรมมาตย์-ดิศ โจนดิศ) เมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น 8 ค่ำ ปีชวด ตรงกับวันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2395 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2446 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงรักษาคุณแจพระบรมมหาราชวังชั้นใน สิ้นพระชนม์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม ปีมะแม พ.ศ. 2474 พระชันษา 79 ปี

สมเด็จพระเจ้าฟ้าลูก	ภูธร
นามจุฬาลงกรณ์	ที่เกล้า
กรมขุนมิ่งมทิศ	สรรค้เชก ให้นา
พินิจประชานาถเจ้า	แผ่หล้าประทานพร ฯ

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพมหามงกุฏ บุรุษรัตนราชวิวงศ์ วรุดมพงศ์บริพัตร ศิริวัฒนราชกุมาร ประสูติแต่สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี เมื่อวันที่ 10 แรม 3 ค่ำ ปีฉลูตรงกับวันที่ 20 กันยายน พ.ศ. 2396 เสด็จถวัลยราชสมบัติปรากฏพระนามพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปิยมหาราชเจ้า เสด็จสวรรคตเมื่อวันเสาร์เดือน 11 แรม 4 ค่ำ

ปีจอ ตรงกับวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2453 พระชนมายุรวม 58 พรรษา (มีพระโอรสผู้กรมพระนราธิป ประพันธ์พงศ์ อ้างใน มหามกุฏราชคุณานุกรณ์, 2495: 201-214 ; ประยูท ลิทธิพันธ์, 2516: 283-284; ก.อิศร, 2543 (17): 49-53 ; 2543 (18): 41-43

⁷ พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ พระนามเดิม หม่อมเจ้าดิศ ดวงจักร พระโอรส ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าชายดวงจักร กรมหมื่นนครสวรรค์วรพินิต (พระองค์เจ้าดวงจักร ต้นราชสกุล ดวงจักร ณ อยุธยา) หม่อมเจ้าดิศประสูติเมื่อปีชวด พ.ศ. 2361 และสิ้นพระชนม์เมื่อเดือน 11 ขึ้น 1 ค่ำ ปีระกา พ.ศ. 2422 รวมพระชันษา 68 ปี (อ้างในสาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2475 ; วิทย์ พิณตันเงิน, 2507: 34-37) และเพื่อความเข้าใจที่ชัดเจนยิ่งขึ้นโปรดดูแผนที่ราชสกุลดวงจักร ณ อยุธยา ดังต่อไปนี้

ที่มา : ปรับจาก อังรงค์ดี อายุวัฒนะ ราชสกุลวงศ์จักรี อ้างใน ปทุมรัตน์, 2525: 10)

⁸ คำว่า "ช่างสิบหมู่" เลื่อนมาจาก "ช่างสิบปะ" คำว่า "สิบปะ" เป็นภาษาบาลีตรงกับ "คิลปะ" ในภาษาสันสกฤต คนสมัยก่อนนิยมใช้ภาษาบาลีจึงใช้คำว่า "ช่างสิบปะ" แต่นิสัยคนไทยชอบพูดกร่อนเสียงเป็นว่า "ช่างสิบ" นานนานเข้าจึงเลื่อนไปเป็น "ช่างสิบหมู่"

ช่างสิบหมู่มีมาตั้งแต่สมัยพระบรมไตรโลกนาถ โดยพระองค์ตรากฎหมายจัดระเบียบหมู่ช่างต่าง ๆ รวมเข้าด้วยกันเป็นครั้งแรกและสืบมาจนสมัยอยุธยา แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้จัดระเบียบช่างสิบหมู่ไว้อย่างไร (กระทรวงศึกษาธิการ, 2522: 61)

ช่างสิบหมู่ในทำเนียบศักดิ์ดินาพลเรือนสมัยเก่า มีดังนี้

1 ช่างเขียน	6 ช่างปั้น
2 ช่างแกะ	7 ช่างหุ่น
3 ช่างสลัก	8 ช่างลงรัก
4 ช่างกลึง	9 ช่างบุ
5 ช่างหล่อ	10 ช่างปูน

(นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, 2520:41)

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ตั้งเป็น “กรมช่างสิบหมู่” สืบมาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีช่างทั้งสิ้น 13 หมู่คงจะคิดเพิ่มขึ้นภายหลังแต่ยังคงเรียกช่างสิบหมู่เหมือนเดิม ดังโคลงบทหนึ่งที่พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าประดิษฐวรการผู้บังคับบัญชากรมช่างสิบหมู่ แต่งขึ้นบอกชื่อหมู่ช่างไว้ดังนี้คือ

“เขียน กระดาษ แกะ หุ่น ปั้น   ปูน รัก บุสา
กลึง หล่อ ไม้สูง สลัก   ช่างไม้...”

(วิทย์ พิณคันเงิน, 2503: 82-84)

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมช่างสิบหมู่ได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นกรมศิลปากรครั้งภายหลังมา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมหอพระสมุดวชิรญาณ หอพิพิธภัณฑสถานและกรมศิลปากร บางส่วนขึ้นเป็นราชบัณฑิตยสภา ดังนั้นงานช่างในกรมศิลปากรส่วนหนึ่งจึงได้แยกตัวไปขึ้นอยู่กับกระทรวงวัง ตั้งเป็นกรมวังนอก ส่วนงานช่างบางส่วนที่ไปรวมสมทบกับราชบัณฑิตยสภานั้น ได้เปลี่ยนชื่อเสียใหม่เป็นศิลปากรสถาน ต่อมาภายหลังเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้ยุบราชบัณฑิตยสภา แล้วรวมเอางานกรมวังนอกและงานของกรมมหาสมทบทกับงานของราชบัณฑิตยสภาตั้งเป็นกรมศิลปากรขึ้น ดังนั้นงานต่าง ๆ ของกรมช่างสิบหมู่ หรือกรมศิลปากรเดิมจึงได้รวมอยู่ในกรมศิลปากรที่ตั้งขึ้นใหม่ได้แก่ กองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากรนั่นเอง แต่ในปัจจุบันกลับหันไปใช้ชื่อเดิมอีก แต่ลดฐานะลงเป็นแผนกได้แก่ แผนกช่างสิบหมู่ กองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ (สมชาย พุ่มสะอาด, 2514: 41-43 ; กระทรวงศึกษาธิการ, 2522: 61)

⁹ รูปปั้นแบบลอยตัว (round relief) ได้แก่รูปปั้นสลักที่มองดูได้ทุกด้าน เช่น รูปพระพุทธรูป ทั้งองค์ รูปวิฆเนศวรทั้งตัวยืนบนแท่น หรือรูปบุคคลครึ่งตัวแค้ไหล่หรือเอว เป็นต้น (วิทย์ พิณคันเงิน อ้างใน นวรัตน์ เลขะกุล 2525: 291)

¹⁰ เอกสารของหอจดหมายเหตุแห่งชาติที่ สร.0201.10.4/6 เรื่องนามเทวรูป “พระสยามเทวาริราช” (2482) พระยาเทวาริราชหัวหน้ากองวังและพระราชพิธีได้มีหนังสือถึงเลขาธิการสำนักพระราชวัง ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2482 อ้างไว้ในข้อ 1 ว่า พระสยามเทวาริราชเป็น “เทวรูปทำด้วยโลหะชุบทองคำลักษณะเจ้าไทย ทรงเครื่องราชาภรณ์ ถือพระขรรค์”

¹¹ นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ (2525:106) ได้เขียนไว้ในบทความเรื่อง “พระสยามเทวาริราช” โดยอ้างว่าพระสยามเทวาริราชมีความสูงขนาด 9 นิ้วฟุต ซึ่งผู้เขียนพบว่าเป็นเพียงคนเดียวที่อ้างเช่นนี้และไม่ปรากฏงานเขียนอื่นใดอีกที่ได้อ้างว่าพระสยามเทวาริราชมีความสูงขนาด 9 นิ้วฟุต

¹² สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2533) ได้ทรงอธิบายไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พิมพ์ พ.ศ. 2475 ว่า “.....เครื่องต้นหมายความว่าเครื่องแต่งพระองค์และเครื่องราชูปโภค [เครื่องราชูปโภคนั้นภายหลังต่อมาเรียกว่าเครื่องราชกกุธภัณฑ์ (ประกอบ ไชยประการ, 2513:17)] อันเป็นเครื่องหมายพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดิน เช่น พระมหามงกุฎเป็นต้นล้วนเป็นของวิเศษ.....เครื่องต้นนาน ๆ ใช้อย่างเมื่อมีพิธีที่ต้องที่จะอวดพระเกียรติยศ.....” ส่วนพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (2539:194) ได้ให้ความหมายไว้ว่า เครื่องต้นหมายถึงเครื่องทรงสำหรับกษัตริย์หรือของใช้ของเสวยสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ส่วนอุทุมพร สุนทรเวช (2514: 394) อธิบายว่า ทรงเครื่องต้นหมายถึงแต่งพระองค์ด้วยชุดผ้าหางหงส์ [หางกระเบนที่จีบใจแล้วไปเหน็บไว้ข้างหลัง ปล่อยให้จีบคลี่ห้อยจากเอวเบื้องหลังลงมาถึงหว่างขาอย่างตัวพระแต่งในละครรำ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539: 890)] ทรงฉลองพระองค์มีเครื่องพระเศียรเป็นมงกุฎยอดแหลม เครื่องอาภรณ์สังวาลทับทรวงและอื่น ๆ ครบถ้วน ส่วนแสงสุรีย์ (2505:12-19) อธิบายว่า เครื่องต้นก็คือเครื่องทรง (บรรดาพัสดุราภรณ์และเครื่องประดับสำหรับพระมหากษัตริย์) สำคัญที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้ในงานพระราชพิธีหรือมีราชกิจที่สำคัญที่จะต้องทรงปฏิบัติเท่านั้น แบ่งออกได้เป็น 5 ประเภทคือ

1. เครื่องทรงสำหรับเสด็จออกรับแขกเมือง
2. เครื่องทรงสำหรับเสด็จบำเพ็ญพระราชกุศล
3. เครื่องทรงสำหรับเสด็จในการสงคราม

4.เครื่องทรงสำหรับเสด็จประพาส

5.เครื่องทรงสำหรับเสด็จในการพระราชพิธีอันเป็นโบราณราชประเพณี

เพราะบรรดาราชาพิธีและราชกิจต่าง ๆ ก็มีความสำคัญลดหลั่นกันลงไปจึงต้องมีเครื่องต้นเครื่องทรงเพื่อให้ให้เหมาะสมกับงานแต่ละอย่าง บรรดาเครื่องทรงแต่ละชิ้นก็เป็นของมีค่าและทำขึ้นด้วยฝีมือประณีตถูกต้องตามราชประเพณี บางอย่างก็ดูคล้ายเครื่องแต่งตัวละครและเรียกชื่ออย่างเดียวกัน เช่น ชฎา สนับเพลลา เป็นต้นเพราะละครเอาแบบอย่างเครื่องทรงไปใช้แต่ทำอย่างย่อเพื่อให้เห็นความแวววาวสวยงามเท่านั้น ส่วนคนธรรมดาจะพอมีแต่ก็ไม่มากเท่าหรือบางทีก็ถือเอาไม่สมควรถ้าจะไปทำตัวเหมือนพระมหากษัตริย์ถือเป็นอัปมงคล

13 แล้วจึงสรรครังสฤษดิ์ถัวน	ทุกสถาน
ราชกกุธภัณฑ์ตระการ	กฎสร้าง
กำหนดพระอภิธาน	มงกุฎ
เพราะเพื่อมหาพิชัยอ้าง	ออกหล้าแหล่งชลิ
เรื่องรวีวิจิตรด้วย	นพคุณ
มณีสลัปลงยาจุน	เจ็ดร้อย
ดวงจรัสรังสีมาหูน	ศูลสุด สว่างเฮย
มีชื่อมหาวิเชียรพร้อม	พรั่งพร้อมศิริสรรพ์
	(ศุกร บุนนาค ประพันธ์)

พระมหาพิชัยมงกุฎเป็นราชกกุธภัณฑ์ประเภทราชสิริภรณ์คือเครื่องประดับพระเศียรพระมหากษัตริย์ (เทวาทิราช ป. มาลากุล, มปป: 4; นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, 2520: 7) และเป็นหนึ่งในบรรดาเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์หรือเครื่องหมายแสดงความเป็นพระราชาธิบดีซึ่งมีอยู่ 5 อย่างคือ

1 พระมหาพิชัยมงกุฎ	หรือ	1 พระมหาพิชัยมงกุฎ
2 พระแสงขรรค์ชัยศรี		2 พระแสงขรรค์ชัยศรี
3 ธารพระกร		3 พระมหาเศวตฉัตร
4 วาลวิชนี (พัดกับแล้)		4 วาลวิชนี (พัดกับแล้)
5 ฉลองพระบาท		5 ฉลองพระบาท

ตามโบราณราชประเพณีถือพระมหาพิชัยมงกุฎเท่ากับราชกกุธภัณฑ์อันเป็นราชสิริภรณ์เท่านั้น หาได้ถือเป็นยอดแห่งความสำคัญเท่าพระมหาเศวตฉัตรไม่ พระมหาเศวตฉัตรเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าราชกกุธภัณฑ์อื่น ๆ แต่โบราณจึงถือว่าพระมหาเศวตฉัตรมีความหมายเท่ากับความเป็นพระมหากษัตริย์ (เทวาทิราช ป. มาลากุล, อ้างแล้ว: 3-4) ธรรมเนียมนี้ถือปฏิบัติกันมาช้านานตั้งแต่ครั้ง

กรุงศรีอยุธยาจึงถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์จึงได้นำเอามงกุฎมาใช้เป็นสัญลักษณ์มากขึ้น (ส.พลายน้อย, อ้างแล้ว: 29) เมื่อประเทศไทยได้มีการติดต่อกับประเทศทางตะวันตกซึ่งมีประเพณีการให้ความสำคัญกับมงกุฎอยู่ในหลายประเทศ (เทวาริราช, อ้างแล้ว: 4) ซึ่งเขาถือว่ามงกุฎเป็นเครื่องหมายของความเป็นพระมหากษัตริย์มากกว่าเครื่องราชกกุธภัณฑ์อย่างอื่น (ส.พลายน้อย, อ้างแล้ว : 38) คติที่ถือว่ามงกุฎเป็นยอดแห่งความสำคัญนี้จึงมาสู่ประเทศไทยและเราก็ถือว่าพระมหาพิชัยมงกุฎเป็นสิ่งสำคัญเสมอด้วยพระมหาเศวตฉัตรหรือยิ่งกว่า (ประกอบ ไชยประการ, 2513: 171)

¹⁴ กรองศอ (นาม) แปลว่า สร้อยคอ หรือสร้อยนวม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539:15)

¹⁵ ส้วงวาล (นาม) แปลว่า สร้อยเครื่องประดับชนิดหนึ่งใช้คล้องสะพายแล่ง (บาลี คือ เสวาล สันสกฤตคือเศวาล) (ราชบัณฑิตยสถาน, อ้างแล้ว: 818) หรือแปลว่าสายสร้อยตัวหรือสร้อยคอ (อุทุมพร สุนทรเวช, 2514: 367)

¹⁶ ทับทรวง (นาม) แปลว่า เครื่องประดับชนิดหนึ่งเรียกว่า ตาบ รูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ผังเพชรพลอยติดอยู่ตรงที่ไขว้ส้วงวาล สะพายแล่งทับหน้าอก ตาบหน้าหรือตาบทับก็เรียก (ราชบัณฑิตยสถาน, อ้างแล้ว : 392)

¹⁷ ตาบทิศ (นาม) แปลว่า ตาบที่ติดกับส้วงวาล อยู่ที่สะเอวและข้างหลัง (ราชบัณฑิตยสถาน, อ้างแล้ว :344)

¹⁸ พานา พาน (พานะ) (นาม) แปลว่า แขน ส่วน แขน (นาม) แปลว่า อวัยวะที่ต่อจากไหล่ ทั้งสองข้าง คำราชาศัพท์เรียกบริเวณของแขนตั้งแต่ศอกไปถึงไหล่ว่า พระพานา (ราชบัณฑิตยสถาน, อ้างแล้ว : 158,595) ดังนั้นต้นพระพานาคือบริเวณของแขนเหนือศอกขึ้นไปจนถึงไหล่หรือเรียกเป็นสามัญว่า ต้นแขน (ผู้เขียน)

¹⁹ ข้อพระกร นั้น คำว่า ข้อคือคำเรียกอวัยวะบางส่วนที่มีข้อต่อและงอได้เช่น ข้อมือ คำราชาศัพท์เรียกมือว่าพระกร พระกรคือบริเวณของแขนตั้งแต่ศอกลงไปถึงมือ(ราชบัณฑิตยสถาน, อ้างแล้ว: 8,133,158) ดังนั้นข้อพระกรคือบริเวณของแขนตั้งแต่ศอกลงไปถึงข้อมือ (ผู้เขียน)

²⁰ พานุรัต (นาม) แปลว่า เครื่องประดับชนิดหนึ่งสวมรัดต้นแขน ทองต้นแขน ก็เรียก (ราชบัณฑิตยสถาน, อ้างแล้ว : 595)

²¹ ทองกร ทองพระกร_(คำราชาศัพท์) แปลว่า กำไลมือ (ราชบัณฑิตยสถาน, อ้างแล้ว : 381)

²² สนับเพลา พระสนับเพลา (คำราชาศัพท์) แปลว่ากางเกงชั้นในมีชายาวประมาณครึ่งแข้งแล้วนุ่งผ้าโจงกระเบนทับอย่างตัวละคร (ราชบัณฑิตยสถาน, อ้างแล้ว : 794)

²³ ญา (นาม) แปลว่า เครื่องนุ่งห่ม ผ้าทรง (ราชบัณฑิตยสถาน, อ้างแล้ว : 624)

²⁴ ไสฉวี ไสฉวี_(นาม) แปลว่า ตะโพก (บาลีและสันสกฤตว่า ไศรณี) (ราชบัณฑิตยสถาน, อ้างแล้ว : 858)

²⁵ ชายไหวและชายแครง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงอธิบายไว้ในหนังสือ สาส์นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช 2 ว่าชายไหวชายแครงเป็นคำสองคำที่เอามาพูดติดกันคือ ชายไหวอย่างหนึ่งกับชายแครงอย่างหนึ่งมีลักษณะเป็นเครื่องคาดเอวซึ่งเหลือชายห้อยอยู่ ส่วนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงอธิบายไว้ในหนังสือ สาส์นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช 5 เช่นกันว่า ชายไหวชายแครงเป็นผ้าห้อยหน้าละครไทย เดิมเป็นชายผ้านุ่งคือชายแครงส่วนจรรยาเป็นชายผ้าคาดคือชายไหว ส่วนพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (2539: 266-267) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชายไหว (นาม) แปลว่า ผ้าห้อยหน้าอยู่ในระหว่างชายแครงส่วนชายแครง (นาม) คือผ้าห้อยทับหน้าขาทั้งสองข้าง ส่วนแสงสุรีย์ (2505: 12) ว่าชายไหวหรือผ้าห้อยหน้าเรียกว่า ผ้าทิพย์

²⁶ สุวรรณกระถอบ (นาม) แปลว่า แผ่นทองคำกลายเป็นกึ่งต้นเครื่องวิลิศวะหนก สำหรับเสียบห้อยที่ชายพกลงมาในระหว่างช่องหน้าขาทั้งสอง สามัญเรียกว่า ซอทับชาย เช่น ที่ประดับเทวรูปทรงเครื่องทั่วไป เรียกกันว่า สุวรรณกระถอบหรือสุวรรณกัญจนถอบ (ผ้าที่ห้อยหน้าซึ่งทำด้วยแพรหรือผ้าลายปัก เรียกว่า ผ้าทิพย์) (ราชบัณฑิตยสถาน, อ้างแล้ว : 31)

²⁷ บาทุกาบัวบาทชั้น

แมกเผ่าทวยราษฎร์	เชิงงอน
แต่ปมีเชิงขร	อาจหุ้ม
บัวกลีบบัวอาทอุ้ม	ชาวเหล่า ประชาเฮย
เป็นศรีแก่แผ่นดิน	เหยียบทั้งธรณี
ราชาประมุขชน	ภูวดล
ตั้งถาจักปชวน	เช่นอ้าง
เราปไซชนร้าง	ชวยล้ำ สมนา
พระมหากษัตริย์เจ้า	หลบครึ่งอยุธยา
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าบรม	จอมปฐม
ทรงพระอุตสาห์สม	นาถเจ้า
เพื่อประกาศบรเทศ้าว	ล้ำสร้าง
	แต่นี้ไทยเสถียร
	(ศุกร บุนนาค ประพันธ์)

ฉลองพระบาทเชิงงอนเป็นหนึ่งในบรรดาเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ เหตุเพราะพระมหากษัตริย์เป็นที่เคารพควรให้ความอ่อนน้อมและเป็นที่ถวายความจงรักภักดีของประชาชน (นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, 2520: 8)

²⁸ แสงขรรค์คู่หัตถ์ไท่

กรายกราดริปูปลง	ธิดาชทรง
ชัยศรีที่อ้าง	ปราบได้
มาแต่เสียมราฐไทร	เกียรติประวัติ เหวงฤา
เจ้าพระยาอภัยภูเบศรเฝ้า	สยบเบื่องบาท
ถวายแต่ไถ้เรศศรี	ภักดี
วิจิตรศิลปกรรมมี	ปราศด้าม
วิชัยศักดิ์ยามเขตข้าม	มาแต่ บรรพ์เอย
	ตระบัดอ้ออสูนี้
	(ศุกร บุนนาค ประพันธ์)

พระแสงขรรค์ชัยศรี เป็นหนึ่งในบรรดาเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ เหตุเพราะพระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจ (นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, อ้างแล้ว: 7)

²⁹ ประวัตินิพนธ์ (2525: 14) ได้เขียนบทความเรื่อง “พระสยามเทวาธิราช” ไว้ในหนังสือเรื่องนิทรรศการการประกวดพระบูชา พระเครื่อง เหรียญคุณาจารย์ 3 ตุลาคม 2525 ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์โดยอ้างว่าพระสยามเทวาธิราชทรงจักรในพระหัตถ์ซ้าย เมื่อผู้เขียนพิจารณาหัตถ์จากข้อมูลที่รวบรวมได้และสังเกตจากภาพถ่ายแล้วน่าจะเชื่อว่าข้อมูลนี้อาจคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง

³⁰ ผู้เขียนสังเกตว่าผู้เขียนบทความเกี่ยวกับพระสยามเทวาธิราชส่วนใหญ่มักใช้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง “ถวายพระนาม” รูปสมมติเทพยดาองค์นี้ว่า พระสยามเทวาธิราช แต่มีบางบทความเช่น บทความของสุทธิลักษณ์ อัมพันวงศ์ (2526:14) ใช้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระราชทานนาม” รูปสมมติเทพยดาองค์นี้ว่า พระสยามเทวาธิราช ผู้เขียนมีความเห็นว่าถ้าใช้คำว่า “ถวายพระนาม” น่าจะหมายถึงความเชื่อเกี่ยวกับ “เทวดาใหญ่รักษาแผ่นดินไทย” (พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2409 อ้างใน พลตรีหลวงวิจิตร วาทกร, 2541:61) มีอยู่แล้ว แต่รัชกาลที่ 4 ทรงทำให้เป็นรูปธรรมโดยการสร้างขึ้นเป็นเทวรูปแล้วสมมติชื่อว่าพระสยามเทวาธิราช แต่ถ้าใช้คำว่า “พระราชทานนาม” น่าจะหมายถึงความเชื่อเกี่ยวกับ “เทวดาใหญ่รักษาแผ่นดินไทย” ไม่เคยมีปรากฏมาก่อนหน้าสมัยรัชกาลที่ 4 แต่รัชกาลที่ 4 ทรงสร้างความเชื่อดังกล่าวขึ้นและทำให้เป็นรูปธรรมโดยการสร้างขึ้นเป็นเทวรูปองค์หนึ่งและกำหนดชื่อว่า “พระสยามเทวาธิราช” และพระราชทานความเชื่อนี้สู่ประชาชนประชาชนถึงควรรับไว้น้อมใส่เกล้าด้วยความศรัทธา ดังนั้นพระสยามเทวาธิราชตามความเห็นที่สองนี้จึงเป็นของพระราชทานจากพระมหากษัตริย์สู่ประชาชน (ปรับจากนิธิ เที่ยงศรีวงศ์, 2533: 80-102 ; 2538: 89-124)

³¹ นิมมาน (นาม) แปลว่า การสร้าง การแปลง การทำ การวัดสวน (บาลีและสันสกฤตว่า นิรมาน) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539:449)

³² นพวงศ์องค์ใหญ่ต้น	จำนวน หนึ่งแสน
กรมหมื่นมเหศวร	ศักดิ์ได้
สุประดิษฐ์วิจิตร	ยศยิ่ง ยศนา
กรมหมื่นวิษณุภาณุ	ธิราชตั้งนามกรฯ

กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส พระนามเดิมพระองค์เจ้าชายนพวงศ์ วรวงศ์เอกอรรคมหาเมฆภูมิ
 ปรมุตมราไชยธ เป็นพระราชโอรสลำดับหนึ่งในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่
 เจ้าจอมมารตาน้อย (ธิดาพระอินทรอภัย) เมื่อวันพฤหัสบดีเดือน 4 แรม 10 ค่ำ ปีมะเมียตรงกับวันที่
 6 มีนาคม พ.ศ. 2365 ในรัชกาลที่ 4 ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเมื่อปีจอ พ.ศ.
 2396 ได้ทรงกำกับกรมล้อมพระราชวัง ต่อมาได้ทรงกำกับกรมพระคลังมหาสมบัติเมื่อกรมหมื่น
 วิษณุขนาดสิ้นพระชนม์แล้ว และพระองค์ได้สิ้นพระชนม์ในตอนปลายรัชกาลที่ 4 เมื่อวันพฤหัสบดี
 เดือน 8 แรม 9 ค่ำ ปีเถาะตรงกับวันที่ 19 ธันวาคม พ.ศ. 2410 พระชนมายุ 46 พรรษา ทรงเป็นต้น
 ราชสกุลนพวงศ์ (กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, 2495 : 202)

³³ แนวคิดเรื่องรัฐชาติ หรือการสร้างชาติ (Nation-State) เป็นแนวคิดที่คำนึงถึงการเป็นรัฐ
 หรือประเทศโดยที่มีอำนาจปกครองดินแดนที่มีอาณาเขตที่ชัดเจนไป ดินแดนที่กลุ่มคน เชื้อชาติ
 ภาษา ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเดียวกันต้องมาอยู่ภายใต้การปกครองที่เสริมสร้างความ
 อันหนึ่งอันเดียวกันโดยการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางได้อย่างแท้จริง เพื่อก่อให้เกิดความเป็นเอก
 ภาพในชาติและทำให้ประชาชนในท้องถิ่นต่าง ๆ เกิดความจงรักภักดีต่อรัฐบาล (โกวิท วงศ์สุ
 วัฒน์, 2519:9) โดยพิจารณาจากลักษณะสำคัญ 4 ประการคือ 1. มีประชากรส่วนหนึ่ง 2. มีดินแดน
 หรืออาณาเขตเป็นหลักแหล่งแน่นอน 3. มีรัฐบาลหรือองค์กรที่จะทำหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อย
 ภายในสังคมและ 4. มีอำนาจอธิปไตยหรืออำนาจสูงสุดในรัฐเป็นของตนเอง (Pye อ้างใน มัลลิกา
 มัสสุดี, 2539: 359) ส่วน Philip Hirsch (1990) มองว่า ความเป็นรัฐชาตินั้นเป็นความหมายในเชิง
 พื้นที่หมายถึงการผนวกรวมเอาชุมชนและท้องถิ่นต่าง ๆ เข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจรัฐเดียวกัน ซึ่ง
 เกี่ยวพันกับความทันสมัยซึ่งมีความหมายเชิงมิติของเวลา เป็นการเปลี่ยนแปลงจากสภาวะที่ล่า
 หลังของอดีตไปสู่ความเจริญในอนาคต ทำให้มองได้ว่าเป็นรัฐชาติกับความทันสมัยเปรียบเสมือน
 เป็นกระบวนการสองด้านของเหรียญอันเดียวกัน แนวคิดนี้น่าจะเข้ามาในสังคมไทยตั้งแต่ก่อนหน้า
 รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411) คือประมาณช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2393) โดย
 ไพโรจน์ โตเทศ (2525:8) อ้างว่าชาวฝรั่งเศสเห็นว่ากรุงรัตนโกสินทร์นั้นเป็นรัฐชาติเพราะถือว่ามี
 เมืองอื่น ๆ เป็นส่วนหนึ่งของกรุงรัตนโกสินทร์ สำหรับอุดมการณ์ของรัฐชาติก็เช่นเดียวกัน รัฐเริ่มรับ
 เอามาใช้ในสังคมไทย เพื่อต่อรองกับมหาอำนาจตะวันตก ต่อมาได้กลายเป็นเครื่องมือในการเสริม
 อำนาจของศูนย์กลางและในท้ายที่สุด เมื่ออำนาจศูนย์กลางต้องพึ่งการพัฒนาแบบทุนนิยมเพื่อ
 สร้างความชอบธรรมให้ระบบการปกครองมากขึ้น อุดมการณ์ของรัฐชาติจึงทำหน้าที่ 2 ประการคือ
 ประการแรกช่วยปกป้องอำนาจศูนย์กลางและต่อต้านฝ่ายตรงกันข้าม ด้วยการอ้างว่าเป็นผู้ผูกขาด
 ความรักในชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์และการอ้างว่าเป็นผู้ผูกขาดในการสร้างประชาธิปไตย
 ประการที่สองช่วยส่งเสริมการขยายตัวของระบบทุนนิยมด้วยการนำเอาจริยธรรมบางประการใน

พุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติมากำหนดพฤติกรรมของคนในชาติ ให้เป็นแรงงานที่ดีในระบบทุนนิยม เช่น ความซื่อสัตย์และความอดทน เป็นต้น แต่ผลของการพัฒนาด้วยอุดมการณ์ของชาติได้ปลูกฝังให้เกิดค่านิยมแบบอำนาจนิยม ที่ให้ความสำคัญกับศูนย์กลางอำนาจมากกว่าชุมชนและท้องถิ่น และยึดแต่ด้วยทฤษฎีหมายโดยไม่ยอมรับจารีตประเพณีของท้องถิ่นทั้ง ๆ ที่เป็นส่วนสำคัญของวัฒนธรรมไทยเดิม ซึ่งได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือ การหันมาใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมอย่างเดียวกวมากขึ้นตามการตีความหลักนิติศาสตร์บางส่วนเพื่อส่งเสริมอำนาจรัฐซึ่งเริ่มมาตั้งแต่มีความพยายามที่จะสร้างชาติแล้ว การเปลี่ยนแปลงนี้ได้แยกกฎหมายออกจากศีลธรรมและความยุติธรรม โดยถือว่ารัฐชาติสมัยใหม่มีอำนาจอธิปไตยเต็มพื้นที่ของประเทศ หลักนิติศาสตร์ใหม่นี้มองว่าอำนาจรัฐคือความถูกต้อง ดังนั้นผู้ที่ได้อำนาจรัฐจึงมีอำนาจตามกฎหมาย ขณะที่กฎหมายก็จะสนับสนุนการขยายตัวของอำนาจรัฐ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 98-107)

³⁴ เอกองค์นามออกอ้าง	วรวรรณ
ดิศวรกุมารพันธุ์	เฝ้าเชื้อ
นงคราญอุดมอัน	ยงยี่ง
องค์ศรีเสาวภาคีเนื้อ	หน่อให้ธิดินทร์

(กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, 2495 : 211)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระนามเดิม พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ประสูติแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาชุ่ม เมื่อวันที่เสาร์ เดือน 7 แรม 9 ค่ำ จ.ศ. 1224 ตรงกับวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2405 หรือ ค.ศ. 1862 ทรงเป็นต้นราชสกุลดิศกุล (กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, อ้างแล้ว : 211 ; กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2514 : 1, 372 ; ก. อิศร, 2543 : 42)

³⁵ หม่อมเจ้าหญิง พิไลยเลขา ดิศกุล (พ.ศ. 2440-2528) พระธิดาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพกับหม่อมเจื้อย ดิศกุล (ยมาภัย) (พ.ศ. 2404-2466) (อ้างในราชสกุล "ดิศกุล" 2540: 15-19, 106-107)

³⁶ จดหมายตอบจากเลขาธิการสำนักพระราชวังที่ พว. 0001/2787 ลงวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2515 ถึงบรรณธิการ ธ.ป.ท. ปริทรรศน์ (อ้างใน นวรัตน์ เลขะกุล, 2525: 84) แต่อย่างไรก็

ตาม ในปัจจุบันจะพบว่าระเบียบกฎเกณฑ์ดังกล่าว ได้คลี่คลายลงไปมากแล้ว ดังเราจะเห็นได้จาก ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้มีภาพถ่าย พระสยามเทวาริราชไปปรากฏตามหนังสือต่าง ๆ ได้นอกจากนี้เมื่อเวลาที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงพานักเรียนโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า มาทัศนศึกษาที่พระบรมมหาราชวัง ท่านก็ทรงอนุญาตให้บรรดานักเรียนเหล่านี้เข้าไปสักการบูชา และชมพระบารมีพระสยามเทวาริราชที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณได้ และท่านเคยดำริกับเลขาธิการสำนักพระราชวังว่าน่าจะมีการเปิดให้ประชาชนทั่วไปเข้ามาสักการบูชา และชื่นชมพระบารมีพระสยามเทวาริราชได้เช่นเดียวกับพระแก้วมรกต แต่ก็ยังมีได้ดำเนินการให้เป็นรูปธรรมแต่อย่างใด และในปัจจุบันยังมีการจำลององค์พระสยามเทวาริราชไปเพื่อการสักการบูชาด้วย (สัมภาษณ์ คุณนภาพร เล้าสินวัฒนา, 9 ตุลาคม 2544) สำหรับองค์จำลองพระสยามเทวาริราชที่มีเทวลักษณะอันถูกต้องสมบูรณ์และประกอบพิธีเทวภิเษกอยู่ถูกต้อง ในปัจจุบันมีเพียงแห่งเดียวคือของสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ประกอบพิธี ณ พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหารโดยมีสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกองค์ปัจจุบันเมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระญาณสังวร ทรงเป็นองค์ประธาน (พลาดิศย์ สิทธิธัญกิจ, 2539:134)

³⁷ ด้านเหนือคู่อุดรผนัง ทักษิณที่นั่งทรงธรรม

สำหรับสนมนางวัง พังธรรมะเทศน์สโมสราน

(กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์อ้างใน ประยูทธ สิทธิพันธุ์, 2521 : 307)

พระที่นั่งทรงธรรมเดิมเป็นพระที่นั่งแก่งโรงละครหรือแก่งโรงมหาสภา สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, 2519 : 7) ตั้งอยู่ทางด้านใต้ของพระราชมณเฑียรในสวนขวา (ซึ่งสร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเช่นกัน) มีลักษณะเป็นโรงละครใหญ่ทำเป็นแก่งจีน หลังคาเป็นสามหลังติดกัน (พระราชวิจารณ์ในจดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี ข้อ 252 พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างในแสงสุรีย์ ลดาวัลย์, 2519:114) ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาพระที่นั่งแก่งโรงละครนี้เป็น “พระที่นั่งทรงธรรม” เพื่อเป็นที่ฟังเทศน์ฟังธรรมในพระบรมมหาราชวัง และยังเป็นทีสำหรับพระราชธิดาทรงเรียนภาษาอังกฤษด้วย (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างในแสงสุรีย์ ลดาวัลย์, อ้างแล้ว : 115) พระที่นั่งทรงธรรมนี้ถูกรื้อลงเสียในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, อ้างแล้ว : 7)

³⁸ พระพุทธมามณเฑียร คือ พระราชมณเฑียรเดิมที่สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นนายช่างจัดสร้าง พระราชมณเฑียรนี้มี

ลักษณะเป็นจตุรมุข मुखตะวันออกตะวันตกเสมอกันเป็นพื้นเดียว แต่มุขเหนือพื้นลดเป็น 2 ชั้น มุขใต้พื้นลดเป็น 3 ชั้น เสาไม้และฝากระดานทำอย่างประณีต เสาเขียนลายทองพื้นแดง พระแสงเปิดเป็น 4 บาน พับกลางช่องพระแสงตัดเป็นโค้งอย่างฝรั่ง (ปรับจากพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวี อ่างในแสงสุริย์ ลดาวัลย์, อ่างแล้ว : 114)

ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อศิลาปูพื้นในสวนขวาและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ไปบูรณปฏิสังขรณ์และก่อสร้างถวายตามพระอารามต่าง ๆ หลายแห่งเพื่ออุทิศพระราชกุศลฉลองพระมหากุณาธิคุณในสมเด็จพระบรมชนกนาถพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แม้องค์พระราชมณเฑียรเองก็ได้ทรงมีพระราชดำริที่จะรื้อไปสร้างเป็นพระอารามใหม่เช่นกันแต่ก็ยังมิได้ทำจนสิ้นรัชกาล

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า พระราชมณเฑียรแต่เดิมครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริที่จะรื้อไปสร้างถวายวัดนั้น ถ้าวรื้อไปเสียก็จะมีพระราชมณเฑียรที่รัชกาลที่ 2 ทรงสร้างหลงเหลืออยู่ในพระบรมมหาราชวัง แต่ครั้งจะบูรณปฏิสังขรณ์เป็นพระราชมณเฑียรก็ไม่เหมาะสม เพราะรัชกาลที่ 3 ได้ทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะถวายวัดเสียแล้ว ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะพระราชมณเฑียรแต่ครั้งรัชกาลที่ 2 นี้แล้วทรงสถาปนาขึ้นเป็น "พระพุทธมามณเฑียร" (แสงสุริย์ ลดาวัลย์, อ่างแล้ว : 115)

³⁹ "อนึ่งแผ่นดินพระจอมเกล้า โปรดพเน็ราชไมตรี

ราชาธิบิต่างแคว้น	นำถ่ายแผนนวงกรรม
อย่างฝรั่งท่างดงาม	เผยอยศสยามอร่ามชาติ
จึงมีราชะดำรัส	ตรัสสมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาประยูรวงศ์	แม่กองบงการสร้าง
นายช่างวางแบบขนาด	กรมหมื่นราชสีหวิกรม
ครั้นสมเด็จพระปิตุลา	บุตใหญ่เสนาบดี
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์	บงการแทนสมเกษียณ
ราชมณเฑียรแบบวิเทศ	อภิเนาว์นิเวศน์สำเร็จ
ในจุพิศศัตะศก	ตกปีมะเส็งเสนาอภิไธย"

และอีกตอนหนึ่งได้กล่าวถึงพระที่นั่งต่าง ๆ ในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ ความว่า

“.....	อนันตสมาคม
บรมพิมาน	นงคราญสโมสร
จันทรทิพโยภาส	ภานูมาศจำรูญ
มุละมณเฑียร	หอเสถียรธรรมะปริต
ราชฤทธิรุ่งโรจน์	โกชนลีลาศ
ประภาสพิพิธภัณฑ	.....”

(กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ อ้างใน ประยูทธ สิทธิพันธุ์, 2521:305-306)

เพื่อแสดงให้เห็นชาวตะวันตกเห็นถึงความรู้ความเข้าใจตลอดจนความมีใจกว้างของคนไทยในการยอมรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกมาผสมผสานกับวัฒนธรรมไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชดำริที่จะเริ่มการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้มีความทันสมัยแบบสังคมตะวันตกและสอดคล้องกับทัศนคติที่ดีของชาวตะวันตก (ม.ร.ว. จักรรถ จิตรพงศ์, 2540 : 8) โดยได้โปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างหมู่พระราชมณเฑียรสถานขึ้นใหม่หมู่หนึ่งในรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกผสมผสานกับจีน (สำนักพระราชเลขานุการ, 2531: 408) สร้างในลักษณะสถาปัตยกรรมแบบนีโอคลาสสิก อันเป็นที่นิยมกันในยุโรปในยุคสมัยนั้น (ม.ร.ว. จักรรถ จิตรพงศ์, อ้างแล้ว : 9) เมื่อแรกสร้างนั้นโปรดให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) เป็นแม่กอง ครั้นพอลงมือสร้างไปได้ไม่นาน สมเด็จพระยาองค์นี้ถึงแก่พิราลัยจึงโปรดให้เจ้าพระยาศรีสุรียงวงศ์เป็นแม่กองและกรมขุนราชสีหวิกรม เจ้ากรมช่างสิบหมู่เป็นนายช่าง (ไชแสง ศุชะวัฒนะ, 2542: 43) สร้างต่อมาจนสำเร็จในปี พ.ศ. 2400 (เริ่มสร้าง พ.ศ. 2396) มีพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นท้องพระโรงกลาง เอลิมพระราชมนเฑียรเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2402 เป็นพระราชมนเฑียรประจำรัชกาลที่ 4 และพระองค์ประทับอยู่ต่อมาจนสิ้นรัชกาล พระอภิเนาว์นิเวศน์เป็นพระราชมนเฑียรหมู่ใหญ่ที่มีพระที่นั่งและหอต่าง ๆ รวมสิบองค์ (ทรงสรรค์ นิลกำแหงและคณะ, 2525 : 52) ประกอบไปด้วย

1 พระที่นั่งอนันตสมาคม	เป็นท้องพระโรงเสด็จออกฝ่ายหน้า
2 พระที่นั่งบรมพิมาน	เป็นพระมหามณเฑียรฝ่ายใน
3 พระที่นั่งนงคราญสโมสร	เป็นท้องพระโรงฝ่ายใน
4 พระที่นั่งจันทรทิพโยภาส	เป็นพระวิมานฝ่ายใต้
5 พระที่นั่งภานูมาศจำรูญ	เป็นพระวิมานฝ่ายเหนือ

6 พระที่นั่งมูลมณเฑียร	เป็นพระที่นั่งเดิมหรือมาสร้างใหม่ต่อมา หรือไปสร้างไว้ที่วัดเชมาภิตาราม
7 หอเสถียรธรรมปริตร	เป็นหอพระปริตร
8 หอราชฤทธิรุ่งโรจน์	เป็นหอพระแสงศาสตราคม
9 หอโกชนลีลาศ	เป็นหอเลี้ยงแขกเมือง
10 พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ	เป็นพิพิธภัณฑในพระราชฐาน

พระที่นั่งต่าง ๆ ในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์นี้ถูกรื้อลงหมดในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนเหตุผลที่รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชดำริให้ก่อสร้างหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ให้มีรูปแบบเป็นสถาปัตยกรรมตะวันตกนี้ เพราะมีพระราชประสงค์ให้ใช้เป็นที่รับรองชาวต่างประเทศที่จะได้เข้าเฝ้าในสภาพแวดล้อมที่เป็นแบบชาวตะวันตกและใช้เป็นที่เก็บสิ่งของต่าง ๆ ที่ชาวต่างประเทศนำมาทูลเกล้าฯ ถวายโดยไม่ต้องไปวางปะปนกับสิ่งของที่เป็นของไทย (ม.ร.ว. จักรวรรดิ จิตรพงศ์, 2540 : 9) ดังปรากฏในประกาศเทวดาในงานพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรตอนหนึ่งว่า

“...อนึ่งในแผ่นดินปัจจุบัน ได้มีทางพระราชไมตรีด้วยพระมหานครใหญ่ ๆ ในแผ่นดินยุโรปแลทวีปอเมริกา ล้วนบรรดาซึ่งเป็นประเทศไม่ต้องขึ้นแต่เมืองอื่นเมืองใดหลายพระนคร มีสิ่งของเครื่องมงคลราชบรรณาการเข้ามาถวาย เจริญทางพระราชไมตรีล้นนิตี ๆ หลายอย่างต่าง ๆ ของจำพวกนี้จะทรงพระราชศรัทธาถวายบูชาพระรัตนตรัยในพระอารามหลวงเสียก็หาควรไม่ เพราะเหตุที่มาจากแต่เจ้าของเครื่องราชบรรณาการเหล่านั้นก็เข้ามาเฝ้าเอง ๆ แล้วถามว่าเครื่องราชบรรณาการเหล่านั้นยังคงเก็บไว้เป็นที่ระลึกถึงทางพระราชไมตรีสืบไปฤา ครั้นเมื่อจะจัดประดับประดาในพระที่นั่งสร้างอย่างสยามตามอย่างช่างโบราณก็ดูจะพาลขัดพระเนตร เป็นที่ยัมเย้ยของแขกเมืองที่มาแต่ประเทศยุโรปจะพึงว่าได้ว่าของสำหรับใช้อย่างอื่นเอามาใช้อย่างไป เพราะฉะนั้นจึงโปรดให้ช่างสร้างพระอภิเนาว์นิเวศน์ โดยแบบอย่างท่วงทีละม้ายคล้ายกับราชนิเวศน์ ซึ่งมีในมหานครข้างยุโรปปฐพีเพื่อจะตั้งท่วงทีกับสิ่งเครื่องประดับประดาที่ได้มาจากแต่ยุโรปมหานครต่าง ๆ ไว้สำหรับแขกเมืองและระลึกถึงทางพระราชไมตรีด้วยพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ในยุโรปปฐพี เพราะทอดพระเนตรเห็นของราชบรรณาการพิเศษที่กล่าวมานี้อยู่เนื่อง ๆ นั้น ....” (ไชแสง ศุขะวัฒน์นะ, อ้างแล้ว:43-44)

หากศึกษาวิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรมโดยอาศัยภาพถ่าย และเอกสารบันทึกเป็นหลัก จากมุมมองตามคตินิยมแบบไตรภูมิของไทยแล้วจะเห็นได้ว่า ชั้นล่างขององค์พระที่นั่งที่ทับตันและมีการตกแต่งผิวให้เป็นหินขลุขลุเปรียบเสมือนภูเขาที่หนุนรับพระวิมานบนชั้นสอง ซึ่งมีความวิจิตรงดงามอย่างไม่เคยมีมนุษย์ผู้ใดเคยเห็น ส่วนที่ขาดไป ณ ที่นี้คือเรือนยอดพระมหาปราสาทอันหมายถึงเขาพระสุเมรุอันศักดิ์สิทธิ์ในจักรวาล ข้อวิเคราะห์จากหลักฐานทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าแม้จะมีการก่อสร้างอาคารสถานที่ในพระราชฐานเป็นแบบอย่างตะวันตกแล้ว พื้นฐานวิถีชีวิตในพระราชสำนักอันสืบเนื่องมาจากความเชื่อถือมิได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แต่ยังคงรักษาประเพณีไทยไว้ได้อย่างแน่นแฟ้น (ม.ร.ว. จักรกร จิตรพงศ์, 2540: 10)

⁴⁰ พระที่นั่งไพศาลทักษิณเป็นพระที่นั่งต่อเนื่องกับท้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานทางด้านเหนือสร้างทอดยาวจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก มีความยาว 35 เมตร กว้าง 8 เมตร ยกพื้นสูงประมาณ 2 เมตร ตอนกลางองค์พระที่นั่งไพศาลทักษิณที่ต่อเนื่องกับท้องพระโรงหน้าทำเป็นคูหาเปิดโล่ง มีอัฒจันทร์ทางขึ้นลงตอนกลาง และมีอัฒจันทร์ขึ้นลงทางเฉลี่ยงชั้นลดของปีกพระที่นั่งไพศาลทักษิณทั้ง 2 ด้าน

ในอดีต สมัยเมื่อพระมหากษัตริย์ประทับอยู่ ณ พระที่นั่งในหมู่พระมหामณเฑียร ก็จะทรงใช้พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานเป็นที่บรรทมและเป็นที่พักผ่อนในลักษณะของห้องไปรวท และทรงใช้พระที่นั่งไพศาลทักษิณเป็นที่ประทับทรงพระสำราญ หรือประกอบพระราชกรณียกิจบางอย่างในลักษณะเช่นบุคคลสามัญจะพึงใช้ห้องนั่งในเรือนตน บางโอกาสก็ได้เสด็จออก ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณนี้เพื่อให้พระบรมวงศานุวงศ์หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทและทรงไว้วางพระราชหฤทัยเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท หรือบางโอกาสก็เสด็จออกทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการภายใน

ในปัจจุบันพระที่นั่งไพศาลทักษิณเป็นพระราชพิธีมณฑลที่สำคัญที่สุดในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก (แสงสุรย์ ลดาวัลย์, อ้างแล้ว : 18 ; พลตรี ม.ร.ว. ศุภวัฒน์ เกษมศรี, 2539:124-1

⁴¹ ณ จุดนี้ผู้เขียนพบว่าผู้เขียนบทความเกี่ยวกับพระสยามเทวาริราช ส่วนใหญ่มักใช้ว่าพระสยามเทวาริราช “ทรงประดิษฐาน” อยู่ในเรือนแก้ว แต่ก็มีบางท่าน (มูลนิธิมุทกทายวันมหาวิหาร, 2525:15; สุทธิกะ รอดสวัสดิ์, 2525:41; อวยพร แต่ชุตระกุล, 2537: 39) ใช้ต่างไปว่า พระสยามเทวาริราช “สถิต” ในเรือนแก้ว คำว่า “ประดิษฐาน” เป็นคำกริยาแปลว่าตั้งไว้ ใช้กับสิ่งเคารพนับถือเช่น พระพุทธรูป เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539: 504) ส่วนคำว่า “สถิต” เป็นคำกริยาแปลว่าอยู่ ยืนอยู่ ตั้งอยู่ ใช้เป็นคำยกย่องแก่สิ่งหรือบุคคลที่อยู่ในฐานะสูง เช่น พระเจ้าสถิตบนสวรรค์ พระมหากษัตริย์สถิตบนพระที่นั่ง เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539 : 793) ณ ที่นี้ผู้

เขียนจึงใช้คำว่า “ประดิษฐาน” ตามท่านผู้รู้ส่วนใหญ่แม้ว่าเมื่อพิจารณาจากความหมายตามรูปศัพท์แล้ว ผู้เขียนสมควรใจที่จะใช้คำว่า “สถิต” มากกว่า เพราะผู้เขียนเชื่อว่าพระสยามเทวาธิราชเป็นของสูง (ดุสิต มโนธรรม, 2520 : 9) และถือว่าเป็นปูชนียวัตถุที่ศักดิ์สิทธิ์สูงสุด (อภิรักษ์ โปษยานนท์, 2536 : 96)

⁴² เรือนแก้วเป็นค่านามแปลว่าสิ่งที่ทำเป็นกรอบมีลวดลายล้อมพระพุทธรูป
(ราชบัณฑิตยสถาน, 2539 : 710)

⁴³ ตัวหนังสือจีนนี้เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติที่ สร.0201.10.4/6 เรื่องนามเทวรูปพระสยามเทวาธิราช (พ.ศ. 2482) ซึ่งพระยาเทวาธิราช หัวหน้ากองวังและพระราชพิธีได้ทำความเห็น 2 ข้อ เสนอต่อเลขานุการสำนักพระราชวังประกอบการพิจารณาเปลี่ยนนามพระสยามเทวาธิราชตามเอกสารที่ 450/2482 ลงวันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2482 โดย 1 ใน 2 ข้อนั้นพระยาเทวาธิราชได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับตัวหนังสือจีนไว้ว่า

“(๒) ตัวหนังสือจีน เท่าที่จะทราบได้ แม้ไม่ชัดเจนนัก ข้าพเจ้าคิดว่าเป็นอักษรวิธีของจีนในเมืองไทยนี้ หาใช่อักษรวิธีของจีนหลวงไม่ หนังสือเบ็องบน ๒ ตัว จีนอ่านว่าอะไรไม่ทราบ แต่ญี่ปุ่นอ่านว่า Sen-Koku ซึ่งหมายความว่าประเทศสยามแต่ขาดตัวหนังสือไป ๑ ตัว เพราะคำว่า”สยาม” ต้องกอบปรด้วยตัวหนังสือ ๒ ตัว นอกนั้นก็มิมีตัวหนังสือซึ่งแปลว่า “พระเจ้า” สรุปรวมความก็คงแปลว่า “ที่ประดิษฐานพระเจ้า อันปรากฏสำหรับบูชา” และ หนังสือเบ็องบนคงเป็นความหมายว่า “กรุงสยาม”

⁴⁴ พลาติคัย สิทธิธัญกิจ (2539:9) แปลว่า “สถานที่ซึ่งสถิตแห่งพระสยามเทวาธิราช” ส่วนผู้เขียนบทความเกี่ยวกับพระสยามเทวาธิราชท่านอื่น ๆ มักแปลว่า “ที่สถิตแห่งพระสยามเทวาธิราช”

⁴⁵ ชื่อพระทวารเทวราชมเหศวรนี้เดิมเป็นชื่อตง (ไม้เครื่องเรือนที่วางบนรอกหรือคานสำหรับรองพื้นกระดานหรือฟาก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539:315) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เดิมเรียกว่าพระทวาร (พระราชานุกิจ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อ่างในแสงสุรีย์ ลดาวัลย์, 2519:15) พระทวารเทวราชมเหศวรเป็นพระทวารสำหรับพระมหา

กษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินเข้า – ออก สู่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยได้ อยู่กึ่งกลางพระทวารนี้ ใช้ได้ เฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้น ผู้อื่นจะใช้เป็นทางผ่านเข้าออกไม่ได้ เว้นแต่จะโปรดเกล้าฯพระราชทานพระบรมราชานุญาตเป็นกรณีพิเศษ (อุทุมพร สุนทรเวช, 2514:99)

⁴⁶ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมโหฬารเป็นพระที่นั่งสร้างต่อเนื่องกับพระที่นั่งไพศาลทักษิณทางด้านเหนือพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นท้องพระโรงฝ่ายหน้าสำหรับเสด็จออกว่าราชการสำคัญ ๆ ของแผ่นดินมาแต่เดิมและบางครั้งก็ใช้เป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีในงานสิริมงคล และการพระราชมหากุศลต่าง ๆ (อุทุมพร สุนทรเวช, 2514: 99) ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นแบบท้องพระโรงยกพื้นสูงสร้างแบบก่ออิฐถือปูนทาสีขาวตกแต่งหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผาเคลือบสีเขียว ขอบสีส้ม ลายสีเหลืองประดับด้วยช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ประดับกระจกลีทอง ภายในองค์พระที่นั่งประดิษฐานพระแท่นราชบัลลังก์ 2 พระองค์คือพระที่นั่งบุษบกมาลามหาจักรพรรดิพิมานและพระที่นั่งพุดตานกาญจนสิงหาสน์อันเป็นอาสน์สำหรับพระมหากษัตริย์ประทับในงานพระราชพิธี ประดิษฐานอยู่ภายใต้พระมหาเศวตฉัตร (ณัฐ ประกายสุขและคณะ, 2537:37)

⁴⁷ พระสุรัสวดีหรือสร้อยสุรัสวดี เป็นทั้งชื่อของแม่น้ำและชื่อของเทวี เป็นเทวีผู้ประจำวาจาและความรู้ นางเป็นชายาของพระพรหมและมีหลายชื่อเช่น พรานมิ ภารตี ปุตการี ศารทา วาติศวารี ภกวัตติ สัสติ ศตะรุปะ วาจะ เป็นต้นพระสุรัสวดีมีผิวกายขาว แต่งองค์ทรงเครื่องขาว ลูบไล้ด้วยกระแจะจันทร์ขาว ประทับยืนบนดอกบัวและถือพิณขาวจึงได้ชื่อว่าวีณาปानीและเป็นครุฑนตรีและการขับร้องด้วย ประทับบนหลังนกยูง ตามรูปมักทำเป็นสี่กรถือพิณ ดอกบัว ถ้วยน้ำและคัมภีร์ แต่บางแห่งว่าหัตถ์เบื้องขวาถือดอกไม้บุษบาพระพรหมหัตถ์หนึ่ง ถือคัมภีร์โบลานอีกหัตถ์หนึ่ง หัตถ์เบื้องซ้ายถือสายสร้อยไข่มุกเรียกว่าศิวมาลาอีกหัตถ์หนึ่งถือบัณเฑาะว์ชื่อว่า ทมรระวะ (ส.พลายน้อย, 2520: 50-52)

⁴⁸ พระอิศวรหรือพระศิวะเปลี่ยนแปลงมาจากพระรุทระในสมัยพระเวท พระองค์ทรงเป็นหนึ่งในสามของพระผู้เป็นเจ้าสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ พระอิศวรทรงเป็นผู้ทำลายแต่การทำลายก็คือการสร้างขึ้นใหม่หรือการเวียนว่ายตายเกิด ด้วยเหตุนี้ศิวลึงค์หรือองค์กำเนิดของเพศชายจึงหมายถึงการสร้างสรรคซึ่งใช้เป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์และได้รับการเคารพนับถือโดยทั่วไป พระองค์ทรงเป็นมหาโยคี ทรงมუნมวยผมเป็นชฎา ทรงนุ่งหนังเสือและถือตรีศูล นอกจากนี้พระองค์ยังมีเนตรที่สามขวางอยู่กลางพระนลาฏซึ่งถ้าลืมขึ้นเมื่อใดก็จะเกิดเป็นไฟบัลลย์กัลป์เผาผลาญโลก ทรง

ทัตจันทร์เสี้ยวเป็นปิ่นและสวมนาศเป็นสังวาล นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเป็นภูเตศวรหรือเจ้าแห่ง ภูตผีปีศาจด้วย ซายาของพระองค์คือพระอุมา และทรงพาหนะคือ โคนนทิม(ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2528 : 66)

⁴⁹ พระอุมาแปลตามตัวว่าแสงสว่าง นางเป็นชายาของพระอิศวรหรือพระศิวะและมีหลาย นาม เช่น เทวี(เทพธิดา) ปารพตี (ชาวเขาเพราะเป็นธิดาแห่งท้าวหิมวัตต์คือภูเขาหิมาลัย) เป็นต้น เนื่องจากนางเป็นศักดิ์ (กำลังแรง) ของพระอิศวร นางจึงมีลักษณะ 2 ประการคือ เรียบร้อยและรุนแรง โหดร้าย สำหรับลักษณะหลังทำให้มีผู้เคารพนับถือนางมากและทำให้นางมีหลายนามเช่นทศรา (ผู้เข้าถึงได้โดยยาก) กาลี (ผู้มีผิวดำ) ไกรวี (ผู้รุนแรง) เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้ทำให้มีผู้บูชานางด้วย โลหิตในลักษณะโหดร้าย นางมี 10 กรและถืออาวุธต่าง ๆ กัน (ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, อ้างแล้ว : 70)

⁵⁰ พระนารายณ์หมายถึงผู้เคลื่อนไหวอยู่ในน้ำคือบรรทมอยู่เหนือหลังพระยายานันตนาคราช หรือเศษนาค เมื่อโลกถูกทำลายลงและทรงสร้างโลกขึ้นใหม่ด้วยดอกบัวที่ผุดออกมาจากพระนาภี (สะดือ) ของพระองค์และมีพระพรหมผู้สร้างโลกประทับอยู่บนนั้น เมื่อโลกยังคงอยู่พระนารายณ์ หรือพระวิษณุก็จะอวตารลงมาปราบยุคเข็ญในโลกซึ่งเรียกว่าอวตารสิบปาง พระนารายณ์ทรงเป็น เทพเจ้าสูงสุดในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย พระองค์ทรงมีผิวคล้ำ มีสี่กรถือสังข์ จักร คทา และดอกบัว (หมายถึงธรรมา) ตามลำดับ ทรงมีมเหสีนามว่า ลักษมีหรือพระศรี เทพีแห่งโชคลาภและ ทรงครุฑเป็นพาหนะ (ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, อ้างแล้ว : 58)

⁵¹ ตริมูรติคือ พระผู้เป็นเจ้าสูงสุด 3 องค์ของศาสนาพราหมณ์มีพระพรหมเป็นผู้สร้างอยู่ กลาง พระนารายณ์เป็นผู้รักษาอยู่ด้านขวาและพระอิศวรหรือพระศิวะผู้ทำลายอยู่ด้านซ้าย (ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2528: 58)

* ผู้เขียนขอขอบพระคุณพี่เอมอร เขาวนสวน นักภาษาโบราณระดับ 5 สังกัดฝ่ายเอกสาร โบราณหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ที่กรุณาอ่านเอกสารโบราณหมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 ฉบับนี้ให้ กับผู้เขียน และขอขอบพระคุณอาจารย์เกษียร มะปะโม นักภาษาโบราณระดับ 8 สังกัดฝ่ายเอกสาร โบราณ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เช่นกันที่ได้กรุณาตรวจทานความถูกต้องของเนื้อความใน เอกสารและเอกสารฉบับนี้ถูกแปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทยปัจจุบันโดยผู้เขียน

⁵² แต่สมใจ นิมเล็ก (2525:412) ได้สรุปสาเหตุที่ศิลปะจีนเข้ามามีอิทธิพลต่อศิลปะไทย (เช่น สถาปัตยกรรม จิตรกรรม เป็นต้น) ดังนี้คือ

1. ชาดช่างไทยที่มีฝีมือเป็นจำนวนมาก
2. ช่างชาวจีนที่ติดต่อสัมพันธ์กันอันเนื่องมาจากการติดต่อค้าขาย
3. ช่างชาวจีนที่อยู่ในประเทศไทย
4. ความไม่มั่นคงถาวรของศิลปะไทยแบบเดิม (โดยเฉพาะสถาปัตยกรรม)
5. การประดับตกแต่งที่วิจิตรพิสดารแต่ไม่คงทนถาวร

สมใจ นิมเล็กได้ยกตัวอย่างในแง่สถาปัตยกรรมว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น วัดวาอารามล้วนสร้างตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายเป็นส่วนมาก เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกครั้งสุดท้าย บ้านเมืองเสียหายยับเยิน ช่างฝีมือดีล้มหายตายจากไปมากมายและประจวบกับสมัยกรุงธนบุรี ต่อมาจนถึงรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ต้องใช้เวลาเพื่อการทำสงครามกับประเทศข้างเคียง ทำให้ไม่มีเวลาทำนุบำรุงศาสนาได้ เมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 3 นี้พระองค์จึงต้องเร่งซ่อมสร้างทำนุบำรุงเพื่อไม่ให้สถาปัตยกรรมต่าง ๆ ต้องชำรุดทรุดโทรมลงไปอีกในการเร่งงานนี้ต้องใช้ช่างฝีมือเป็นจำนวนมากและเนื่องจากการขาดช่วงในการก่อสร้าง ทำให้ขาดการฝึกช่างไปด้วย จำนวนช่างไทยที่พอจะทำงานได้จึงมีน้อยมาก ประจวบกับเวลานั้นมีการค้าขายกับจีนและมีคนจีนเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศมาก จึงได้ให้ช่างจีนช่วยในงานสถาปัตยกรรมด้วยอันธรรมาคารุณาสัยของช่างนั้นเมื่อถนัดในสิ่งใดก็พอใจที่จะทำในสิ่งนั้น จึงไม่เป็นปัญหาที่ช่างชาวจีนจะกราบทูลเรื่องก่อสร้างอันเป็นแบบฉบับสถาปัตยกรรมจีนจนรัชกาลที่ 3 ทรงเห็นดังงามด้วย ชนชาวจีนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในประเทศไทยนั้นย่อมรักพวกพ้อง ความเป็นมาของเชื้อชาติ และย่อมรักศิลปะประจำชาติของตน เมื่อต้องการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยและสถานที่เคารพตามประเพณีจึงนำศิลปะประจำชาติตนมาใช้กับงานสถาปัตยกรรม จึงเป็นแบบอย่างที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความสวยงามความเหมาะสม จนเป็นเหตุให้พระองค์ทรงเห็นว่าสถาปัตยกรรมแบบจีนเหมาะสมกับประเทศไทย

⁵³ โต๊ะเครื่องบูชาแบบจีนแกมไทยนี้เริ่มมีขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวฉลองวัดพระเชตุพนใน พ.ศ. 2391 คราวเดียวกับที่เกิดม้หามู่ ครั้งนั้นโปรดให้ขอแรงเงินเจ้าภาชีนายอากกรและพวกพ่อค้าให้จัดโต๊ะเครื่องบูชา มาตั้งเป็นเครื่องประดับในลานวัดพระเชตุพน สันนิษฐานว่าเพราะเป็นการตั้งพิธีของพุทธศาสนา ไม่สมควรจะมีเครื่องเช่น พวกผู้ตั้งจึงขนเอาของอื่น ๆ ซึ่งเห็นว้างไกลขึ้นตั้งกลางโต๊ะแทนเครื่องเช่น เป็นวิธีจัดโต๊ะเงินอย่างไทยเกิดขึ้นด้วยเหตุนี้ ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในงานบรมราชาภิเษกโปรดฯ ให้ขอแรงพระบรมวงศานุวงศ์เจ้าภาชีนายอากกร พ่อค้า นายสำเภา จัดโต๊ะเครื่องบูชาเข้าไปตั้งเป็นเครื่องประดับ

ในพระมหามณเฑียรและวัดพระแก้วมีจำนวนถึง 100 โต๊ะ แสดงให้เห็นว่าหลังจากฉลองวัดพระเชตุพนแล้วคงจะนิยมเล่นเครื่องโต๊ะบูชาอย่างจีนแกมไทยเรื่อยมา เมื่อเกิดนิยมเล่นเครื่องโต๊ะกันขึ้นและนิยมเป็นลายเดียวกัน พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี (พุก ต้นสกุลโชติตะกณะ) ได้ทูลขอให้กรมขุนราชสีหวิกรมทรงคิดแบบอย่างแล้วส่งเครื่องโต๊ะเข้ามาขายเป็นชุด ๆ เรียกว่า "โต๊ะกิมตัง" แต่นั่นการตั้งโต๊ะบูชาอย่างจีนแกมไทยก็เลยเป็นแบบและใช้เครื่องถ้วยของจีนเป็นพื้นมาจนบัดนี้

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเครื่องบูชาอย่างโต๊ะจีน มีงานหลวงเมื่อใด มักโปรดให้ตั้งโต๊ะเครื่องบูชาประกวดกันเนื่อง ๆ และทรงพระราชดำริตั้งแบบแผนเพิ่มเติมขึ้นอีกหลายอย่าง เช่น

1. โต๊ะเครื่องบูชาอย่างจีนจัดเป็น 2 อย่างเรียกว่า "โต๊ะใหญ่" คือตั้งทั้งโต๊ะขวางหลังและโต๊ะหน้าอย่างหนึ่ง และ "โต๊ะโขก" ตั้งเพียงโต๊ะหน้าตัวเดียวอีกอย่างหนึ่ง
2. ชั้นที่จัดขึ้นบนโต๊ะนั้นมีหย่องหรือเท้ารองทุกชั้นไปตามชนิดของชั้นสิ่งของ ยกเว้นแต่บางสิ่งที่มีฐานอยู่แล้ว เช่น เริงเทียน กระจ่างต้นไม้ และตุ๊กตา เป็นต้น
3. บรรดาชั้นที่ควรเลี่ยมกรอบต้องให้เลี่ยมทุกชั้น เว้นแต่ ตุ๊กตาหรือลั่นแลที่มีกรอบไม้แล้ว เป็นต้น
4. บรรดาชั้นที่ตั้งโต๊ะจะต้องขีดให้สะอาด
5. การจัดชั้นขึ้นโต๊ะถ้าเป็นโต๊ะที่ขวางหลังจะขาดลั่นแล ขวดปักดอกไม้ กระจ่างรูป กระจ่างเผาเครื่องหอม กระจ่างรูปหน้า ขวดหน้า ขามลูกไม้หน้า เริงเทียน ทั้ง 8 อย่างนี้ขาดแต่อย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้ ถ้าเป็นโต๊ะที่ไม่มีขวางหลังหรือโต๊ะโขกจะขาดลั่นแล ขวดปักดอกไม้ กระจ่างรูป ขามลูกไม้ เริงเทียน ทั้ง 5 อย่างนี้แต่อย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้ (เบญจมาศ พลอินทร์, 2523: 95-96 ; กรมพระยาดำรงราชานุภาพอ้างในรองอำมาตย์เอกหลวงนฤนาทประไพ (นาท บัวสรวง), 2511: 13-19)

⁵⁴ในอดีตเมื่อกล่าวถึงชื่อเต็มของกรุงเทพมหานครมักจะหมายถึงราชอาณาจักรดังปรากฏในกฎหมายของอยุธยาที่สืบเนื่องถึงกรุงรัตนโกสินทร์ที่ว่า "ที่ในแคว้นแคว้นกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยามหาดิลกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย เปนที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เป็นที่ราษฎรหามีได้ (ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 2 มาตรา 52 น. 215-216) ความเด่นชัดคือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็น "พระเจ้าแผ่นดิน" อันหมายถึงตลอดทั่วทั้งพระราชอาณาจักร แต่ถ้าหากจะกล่าวถึงเมืองหลวงหรือศูนย์กลางของอาณาจักร มักใช้คำว่า "กรุง" "พระนคร" หรือ "พระนครหลวง" เป็นต้น (ธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, 2543: 46-47)

⁵⁵ การปกครองแบบราชาธิปไตย (Monarchy) คือการปกครองแบบที่มีพระมหากษัตริย์เป็นสัญลักษณ์ของรัฐ ดำรงฐานะเป็นทั้งประมุขของประเทศและเป็นสัญลักษณ์ของความต่อเนื่องกัน คือความเป็นพระมหากษัตริย์จะถูกลืบล้านตติวงศ์ติดต่อกันไปไม่ขาดตอนตามกฎหมายเกณฑ์ที่ได้กำหนดไว้ (จรรยา สุภาพ, 2527:148)

⁵⁶ พระบรมราชจักรีวงศ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกองค์ปฐมบรมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีได้ทรงกำหนดพระนามของพระบรมราชวงศ์ว่า “จักรี” นั้นเนื่องมาจากทรงมีพระราชดำริว่า พระบรมชนกนาถทรงมีตำแหน่งเจ้าพระยาจักรีเมืองพิษณุโลกและในสมัยกรุงธนบุรีพระองค์ท่านเองก็เคยได้รับสถาปนาเป็นเจ้าพระยาจักรีเช่นกัน นอกจากนี้ผู้เขียนคิดว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเชื่อในคติของศาสนาพราหมณ์ ที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นสมมุติเทพ อวตารลงมาจากพระอิศวร หรือพระนารายณ์ ซึ่งมีจักรเป็นอาวุธประจำพระองค์ (กริสโวลด์, 2508 : 15)

จักรเป็นอาวุธของพระนารายณ์ชื่อจักรสุทรรณ หรือวัชรนารา เมื่อเกิดกสิยศำคัญขึ้นในโลกครั้งใดพระนารายณ์จะต้องอวตารลงมาปราบยุคเข็ญในโลก และจักรดวงนี้ก็จะลงมาเกิดเป็นอาวุธหรือเครื่องมือของพระนารายณ์ด้วยเช่น ในเรื่องรามเกียรติ์เมื่อพระนารายณ์อวตารลงมาเกิดเป็นพระราม จักรดวงนี้ก็ลงมาเกิดเป็นพระพรตเพื่อช่วยปราบทศกัณฐ์ในครั้งนี้ด้วย ความเชื่อที่ว่าจักรย่อมจะมีขึ้นเป็นของคู่บุญบารมีของผู้มีบุญมากนี้ได้สืบเนื่องต่อมาในยุคหลังว่า ถ้ากษัตริย์องค์ใดมีบุญญาธิการมาก ปราบได้ทั่วทิศก็จะได้เป็นจักรพรรดิราชและเมื่อใดเกิดจักรพรรดิราชขึ้นมาในโลกแล้ว ก็จะมีจักรมาเกิดเป็นของคู่บุญบารมีด้วย ในทางศาสนาพราหมณ์ฮินดูเชื่อว่าผู้มีบุญและอำนาจมากเท่านั้นจึงจะมีจักรเป็นของคู่บารมีได้ และพระราชชาติที่เป็นเสมือนสมมุติเทพเท่านั้นคือพระราชชาติที่มีอำนาจยิ่งกว่าพระราชชาติทั้งหลายสามารถปราบปรามประเทศต่าง ๆ ไว้ในอนุภพได้โดยมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นเขตประเทศแล้ว กษัตริย์พระองค์นั้นถ้าเป็นผู้ประพฤติดีและบูชาธรรมก็จะเป็นที่นับถือและยำเกรง ดังนั้นความเป็นจักรพรรดิราชหรือธรรมิกราชก็ย่อมเป็นคุณสมบัติพิเศษที่เกิดขึ้นเองด้วยอนุภพบุญญาธิการ (เป็นเรื่องเฉพาะตัว) ของจักรพรรดิราชพระองค์นั้น หากพระราชชาติใดต้องการเป็นจักรพรรดิราชอยู่เหนือกษัตริย์ทั้งปวงมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นเขตประเทศแล้ว กษัตริย์องค์นั้นหลังจากได้กระทำพิธีราชาภิเษกแล้วก็ต้องแผ่ขยายอาณาเขตของประเทศของตนด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ปล่ยม้าอุปการหรือทำสงครามเพื่อให้ตนได้เป็นจักรพรรดิราช เหตุนี้จึงเกิดคำว่า จักรภพหรือจักรวรรดิขึ้น ความคิดตามคติของฮินดูในเรื่องของจักรและจักรพรรดิราชนี้มีมาและสืบทอดความเชื่ออยู่ในหมู่ชาวฮินดูสมัยก่อนพุทธกาลมาเป็นเวลานานแล้ว ดังปรากฏในอรรถกถาสุมังคลวิลาสินีภาค 2 ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของจักรแก้วและความเป็นจักรพรรดิราชไว้ว่าจักรแก้วจะปรากฏในมนุษย์เท่านั้น ประมาณค่ามิได้ ไม่เหมือนสิ่งใดในโลก หาได้ยาก มีเกิดขึ้นเป็น

บางครั้งเท่านั้น ทั้งจะปรากฏแก่ผู้มีคุณสมบัติที่ดีทั้งรูป ชาติตระกูล ความประพฤติและอิสริยยสมบัติ ด้วย ดังนั้นจักรพรรดิราชจึงมีพระรูปโฉมงดงาม พระชันษายืนยาวปราศจากโรคภัย เป็นที่รักใคร่ของประชาชน มีความประพฤติอันประเสริฐ ชนะศัตรูได้โดยธรรม ปกครองแผ่นดินโดยมีมหาสมุทร ทั้งสี่เป็นขอบเขตมีคุณสมบัติพิเศษคือรัตนทั้งเจ็ดเกิดขึ้น (จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว ขุนคลังแก้ว ขุนพลแก้วหรือลูกแก้ว) และจักรพรรดิราชนั้นทรงเป็นผู้ทำให้จักรแก้วนั้นหมุนไป ซึ่งจักรแก้วนี้เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดที่แสดงความเป็นจักรพรรดิราช เชื่อกันว่าจมอยู่ในทะเลลึก 84,000 โยชน์ประดับด้วยแก้วเจ็ดประการ กงและคุมทำจากแก้วมณี กำทำจากทองและเงิน ปากคุมหุ้มด้วยแผ่นเงิน มีรัศมีดวงอาทิตย์ คติความเรื่องจักรและจักรพรรดิราชนี้ตามประวัติศาสตร์เชื่อว่ามาจากชนชาติอารยันเมื่อครั้งได้ยাত্রาทัพ โดยให้รถรบอันมีกงล้ออันมีลักษณะเช่นเดียวกับจักรแก้วที่กล่าวนี้ เป็นกำลังสำคัญที่ใช้รบกับชนพื้นเมืองหรือพวกทาสยูและได้ปราบพวกทาสยูจนราบคาบสามารถก่อตั้งบ้านเรือนต่อมาจนกลายเป็นประเทศอินเดียในปัจจุบันนี้ คงจะเป็นภาพที่ประทับใจชาวอารยันผู้เป็นบรรพบุรุษของชาวฮินดูในปัจจุบันจนเกิดคติความเชื่อเรื่องจักรและจักรพรรดิราชขึ้น

ส่วนตรีศูลนั้นเป็นอาวุธของพระอิศวรหรือพระศิวะมีชื่อว่าปิณฑ แต่ในรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้บรรยายว่า “อันนารายณ์นั้นสี่หัตถา ทรงตรีศกษาจักรสังข์” ส่วนเสฐียรโกเศศสันนิษฐานว่าพระนารายณ์ในรามเกียรติ์ทรงตรีศกษาจะตัดเอาตรีมาจากคำว่า ฐาตรีซึ่งแปลว่าแผ่นดินเพราะให้ถือแผ่นดินคงทำไม่ได้ แต่บางรูปทำเป็นถือดอกบัว นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายเพิ่มเติมไว้ว่าตรีศูลนั้นไม่ใช่อาวุธของพระนารายณ์แต่เป็นของพระอิศวรดังปรากฏในลิลิตนารายณ์สิบปางตอนหนึ่งว่า

วิชฌนาถอาจแก้ว	สรวงทรง ฤทธิแฮ
แผ้วปลอดมฤตยู	เดชห้าว
งูเป็นอาสนะองค์	ผทมสุข
เทพแก้วนกลินฟ้าด้าว	แดนดิน
ปิ่นเอากรุฑชีด้น	เมชี
กรสีกุ่มสังข์จักร	เพริดแพ้ว
ศทาทีกัธริ	ถือเหมาะ
บาราบอสูรแล้ว	แหลกลาน

การที่เชื่อว่าตรีศูลหรือตรีเป็นอาวุธของพระนารายณ์นั้นเพราะพระนารายณ์มีอีกชื่อว่าพระจักรีและคนไทยมักออกเสียงตรีเป็นกริจจึงรวมเข้ากับคำว่า จักร เป็นจักรี ซึ่งไปเข้ากับชื่อของพระนารายณ์ แต่อย่างไรก็ตามทั้งจักรและตรีศูลก็เป็นอาวุธประจำเทพที่สำคัญของศาสนาพราหมณ์

ฮินดูเมื่อรวมกันเข้าเป็นจักรีแล้วก็ย่อมนับเป็นมงคลนามอันหมายถึงสัญลักษณ์ประจำพระบรมราชจักรีวงศ์ (นวัตน์ เลขะกุล, 2525 : 100-104 ; สังคม ศิริราช, 2525: 38-41)

⁵⁷ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ของไทยวิไลนัก

เป็นสัญลักษณ์คุณงามตามยุคสมัย

เป็นเครื่องปรากฏเกียรติยศอำไพ

เพราะความดีสร้างไว้ฝากโลกา

(อ้างในประยูทธ สิทธิพันธ์, 2526 : 1)

เครื่องราชอิสริยาภรณ์คือสัญลักษณ์ (ประยูทธ สิทธิพันธ์, อ้างแล้ว : 1) หรือเครื่องหมาย (ภักทิยา น้อยบัวทิพย์, 2543 : 48) ที่ใช้ประดับเสื้อเพื่อแสดงถึงยศและตำแหน่ง (สุจินดา ม่วงมั่งมี, 2542: 92) ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินพระราชทานเป็นเครื่องหมายเกียรติยศและบำเหน็จความชอบ (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2468 : 59) เป็นของพระมหากษัตริย์ทรงสร้างขึ้นสำหรับพระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบในราชการหรือส่วนพระองค์เรียกเป็นสามัญว่า ตรา เหรียญหรือ เหรียญตรา (สวนะ ศุภวรรณกิจ, 2505 : 1 ; 2511 : 3)

วัฒนธรรมการมีเครื่องประดับสำหรับแสดงเกียรติยศ และบำเหน็จความชอบซึ่งเป็นของพระมหากษัตริย์ทรงสร้างขึ้นหรือเครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้ ในสังคมไทยมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าใครสร้างเช่น พระสังวาลพระนพ เป็นต้น ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงติดต่อกับชาวยุโรปทำให้ทรงทราบว่าเครื่องหมายแสดงเกียรติยศของกษัตริย์ยุโรปมีที่มาจากเครื่องหมายกางเขน พระองค์จึงทรงพระราชดำริที่จะสร้างเครื่องหมายแบบชาวตะวันตกจากรูปแบบของสิ่งที่เป็นมงคลดั้งเดิมของไทย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเครื่องหมายแสดงพระเกียรติยศใช้ประดับฉลองพระองค์ และเครื่องหมายแสดงเกียรติยศและตำแหน่งสำหรับพระราชทานแก่ขุนนางและข้าราชการ และชาวต่างประเทศผู้มีความดีความชอบให้ติดประดับกับเสื้อ โดยทรงใช้ตราประจำตำแหน่งซึ่งใช้ประทับหนังสือราชการมาเป็นแบบในการสร้าง เช่น ตราไอราพต ตรามหาสุริยมณฑล ตราราชสีห์ เป็นต้น (ภักทิยา น้อยบัวทิพย์, 2543 : 50) ด้วยเหตุที่ใช้ตราประจำตำแหน่งมาทำเครื่องหมายดังกล่าว คนทั่วไปจึงนิยมเรียกว่า ตราหรือ เหรียญตรา กอปรกับเมื่อแรกสร้างตรานั้นยังไม่มีกฎหมายให้เรียกว่าอย่างไร แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกในพระราชนิพนธ์ว่า “เครื่องประดับสำหรับยศ” โดยทรงใช้คำว่า “เครื่องราชอิสริยยศ” หมายถึงเฉพาะเครื่องประดับของพระมหากษัตริย์ ถ้าเป็นเครื่องประดับสำหรับขุนนางทรงใช้ว่า “เครื่องสำคัญยศ” ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงตราพระราชบัญญัติจึงโปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า “เครื่องราชอิสริยยศ” ภายหลังเปลี่ยนมาเป็น “เครื่องราชอิสริยาภรณ์” แต่ทว่าคนทั่วไปก็ยังคงเรียกกันติดปากว่า ตรา มาจนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่ง

ตวงนี้เองที่เป็นต้นกำเนิดของเครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทยในสมัยปัจจุบัน (สมเด็จพระยามหาราช
ราชานุญาต, 2468 : 1-3)

โดยสรุปแล้วเครื่องราชอิสริยาภรณ์มีความสำคัญ 4 ประการคือ

1. ความสำคัญในเชิงประวัติศาสตร์

เครื่องราชอิสริยาภรณ์แต่ละตระกูลจะมีความเป็นมาในทางประวัติศาสตร์อันยาวนานแตกต่างกัน บางตระกูลก็แสดงให้เห็นถึงเหตุการณ์สำคัญหรือบุคคลสำคัญในแต่ละยุคสมัย เช่นในประเทศไทยก็มีกรณีของเหรียญปราบฮ่อ เหรียญพิทักษ์เสรีชน เหรียญงานพระราชสงครามทวีปยุโรป เหรียญบรมราชาภิเษก เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงเหตุการณ์สำคัญที่เคยเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์

2. ความสำคัญในเชิงศิลปวัฒนธรรม

เครื่องราชอิสริยาภรณ์แต่ละชั้นของแต่ละประเทศจะมีความสวยงามวิจิตรบรรจงแตกต่างกันออกไป เช่น เครื่องราชอิสริยาภรณ์ของไทยทำเป็นรูปต่าง ๆ บางชนิดก็ลงยาราชาวดี บางชนิดประดับเพชรหรืออัญมณีมีค่า แสดงให้เห็นฝีมือ ความคิดริเริ่มและศิลปะในการออกแบบเขียนลายตลอดจนการประดิษฐ์ของช่างในสมัยโบราณ

3. ความสำคัญในเชิงความรู้สึก

เครื่องราชอิสริยาภรณ์เป็นของสูงเพราะได้รับมาจากประมุขของประเทศ ถ้าในประเทศไทยก็เป็นของพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ ไม่ว่าจะพระราชทานโดยตรงจากพระหัตถ์หรือจากผู้แทนพระองค์หรือบุคคลอื่นใดก็ตาม จึงก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นพิเศษอีกด้วย เช่น ตระกูลจอมเกล้าซึ่งบุตรมีโอกาสดำเนินต่อเนื่องจากที่บิดาเคยได้รับพระราชทานไว้ก่อน แล้วต่อมาภายหลังในกรณีเช่นนั้นนอกจากบุตรจะระลึกถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานตราจุลจอมเกล้าสืบตระกูลแก่ตนแล้ว ยังเป็นเหตุให้ได้รำลึกถึงบิดาผู้วายชนม์และได้บำเพ็ญคุณงามความดี จนบัดนี้เกียรติยศนั้นตกทอดมาถึงตนอีกด้วย

4. ความสำคัญในเชิงเกียรติยศ

เครื่องราชอิสริยาภรณ์เป็นเครื่องเชิดชูเกียรติยศ ผู้ได้รับพระราชทานจึงรู้สึกผูกพันที่จะต้องรักษาเกียรติยศนั้นไว้ตลอดไป เกียรติยศนี้ไม่ก่อให้เกิดอภิสิทธิ์ใด ๆ ตามกฎหมาย แต่ในบางกรณีอาจได้รับสิทธิต่อเนื่องบางอย่างตามที่กฎหมายและระเบียบปฏิบัติกำหนดเป็นพิเศษเช่น ผู้ได้รับพระราชทานเหรียญพิทักษ์เสรีชน เหรียญกาชาดสรรเสริญนาคุณอันหมายถึงผู้ที่ทำคุณงามความดีในการต่อสู้สงครามหรือในกิจการของสภากาชาดไทย ทางราชการหรือสภากาชาดไทยอาจให้สิทธิพิเศษในการลดหรืองดค่ารักษาพยาบาลก็ได้ ซึ่งนับว่าเป็นบำเหน็จตอบแทนคุณงามความดีอย่างหนึ่ง

5. ความสำคัญในเชิงกฎหมาย

เครื่องราชอิสริยาภรณ์แต่ละตระกูลย่อมมีพระราชบัญญัติรองรับ กฎหมายว่าด้วยเครื่องราชอิสริยาภรณ์แต่ละตระกูลบัญญัติถึงลักษณะ การขอพระราชทาน สิทธิประโยชน์ การประดับ และหน้าที่ของผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น ต้องสงคืนเมื่อเลื่อนชั้นตราที่ได้รับพระราชทานสูงขึ้นหรือผู้ได้รับพระราชทานเสียชีวิตลง มิฉะนั้นจะต้องชดใช้เป็นเงิน บุคคลอื่นใดที่ไม่ได้รับพระราชทานจะนำมาประดับโดยไม่มีสิทธิ์หาได้ไม่ ผู้ใดฝ่าฝืนย่อมมีความผิด เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนบัญญัติไว้ในกฎหมาย ผู้เกี่ยวข้องจึงควรทำความเข้าใจไม่ให้เกิดปฏิบัติผิดพลาดได้ (วิชญ์ เครื่องาม, 2543 – 2544 : 32-33)

⁵⁸ เหรียญราชอิสริยาภรณ์คือเหรียญต่าง ๆ ที่พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นสำหรับพระราชทานแก่บุคคลต่าง ๆ ได้แก่ ข้าราชการบริพาร ข้าราชการ ทหารที่ออกศึก สงครามและสำหรับพระราชทานเป็นที่ระลึกในโอกาสสำคัญต่าง ๆ และที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บุคคลประดับได้อย่างเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ตามที่ทางราชการกำหนด แบ่งออกได้ 4 ประเภท คือ

1. เหรียญราชอิสริยาภรณ์สำหรับพระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบในราชการสงครามหรือพระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบในความกล้าหาญ
2. เหรียญราชอิสริยาภรณ์สำหรับพระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบในราชการแผ่นดิน
3. เหรียญราชอิสริยาภรณ์สำหรับพระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบในองค์พระมหากษัตริย์
4. เหรียญราชอิสริยาภรณ์สำหรับพระราชทานเป็นที่ระลึก

⁵⁹ โล่ตราแผ่นดินนี้ประดิษฐ์ขึ้นใช้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเสวกเอก หม่อมเจ้าประวิษ ชุมสายในกรมขุนราชสีหวิกรมทรงประดิษฐ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2416 โล่ตราแผ่นดินนี้มี 3 ช่อง โดยช่องบนซึ่งเป็นช่องที่ใหญ่ที่สุดเป็นรูปช้างไอยราพตสามเศียร หมายถึง สยามเหนือ สยามใต้และสยามกลาง ช่องล่างด้านขวาเป็นรูปช้างเผือกหมายถึงลาวประเทศ ช่องล่างด้านซ้ายเป็นรูปกริชคดและกริชตรงสองอันไขว้กันหมายถึงมลายูประเทศซึ่งขึ้นกับประเทศสยามในขณะนั้นรวมลักษณะของโล่ตราแผ่นดินแล้วนั้นนworatani เลขะกุล สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากตราโล่ของกษัตริย์อังกฤษ (นworatani เลขะกุล, 2525: 291)

⁶⁰ คำเนียร เลขะกุล (2505: 27) ได้แสดงความเห็นไว้ว่า “..ในเหรียญทองแดงนั้นมีลวดลายอย่าง queพระพิณจวรรณการได้กล่าวไว้ข้างต้นนั้นแล้วเว้นแต่มีเลขบอกร.ศ.ไว้ใต้พระสยามเทวาริราช

ว่า ๑๒๔ (ตรงกับ พ.ศ.๒๔๔๘) แม้รูปพระสยามเทวาธิราชที่ปรากฏอยู่บนเหรียญนั้นจะกลับทางกับพระบรมรูป.." ซึ่งเห็นว่ามีลักษณะผิดไปจากที่พระพิณิจวรรณาการได้เล่าไปบ้างเล็กน้อย

⁶¹โปไซดอน (Posidon) (กรีก) เป็นโอรสองค์ใหญ่ของโครนัสและเจ้าแม่วีอา เป็นเทพแห่งท้องทะเล กรีกเป็นชาติที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ดังนั้นทะเลจึงมีความหมายแก่ชาวกรีกมาก นอกจากนี้คำว่าทะเลในสมัยกรีกโบราณย่อมหมายถึงทะเลเมดิเตอร์เรเนียนเป็นสำคัญ (Mediterranean sea) เทพแห่งทะเลจึงมีความสำคัญอย่างสูงต่อชาวกรีก โปไซดอนนอกจากจะเป็นใหญ่เหนือทะเลแล้วยังปกครองทะเลยูจีนี (ทะเลดำ) แม่น้ำทั้งปวง รวมทั้งพายุและความสงบของคลื่นในทะเลอีกด้วย ขณะใดที่โปไซดอนทรงรถทองคำขึ้นเหนือน้ำคลื่นลมจะสงบโดยสิ้นเชิง อวรุทประจำหัตถ์อันเป็นสัญลักษณ์ของโปไซดอนคือตรีศูล ซึ่งใช้ถือเป็นประจำเมื่อใดที่ต้องการจะเขย่าโลกก็เพียงแต่กวัดแกว่งตรีศูลนี้ ท้องทะเลก็จะปั่นป่วนเป็นบ้าทันที (นวรรณ์ เลขะกุล, 2525 : 291)

⁶²ธงชัยเฉลิมพลคันนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นสำหรับกองทัพบก เป็นคันแรกและพระราชทานให้จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเชิญไปในกองทัพคราวปราบฮ่อ (อ้างในดำเนียร เลขะกุล, 2505 : 24)

⁶³จดหมายเหตุ คือ การจดเรื่องราวที่มีขึ้นอาจจะเป็นเรื่องอะไรก็ได้ แต่เพราะเหตุที่เกิดขึ้นนั้น ต้องจดอ้างว่าเกิดเมื่อไหร่ แผ่นดินไหน (กระพระยานวิศรานุวัตติวงศ์, มปป: 288)

⁶⁴ย.อ.เยรินี (พ.ศ.2403-2456) เป็นชาวเณว์ ได้ออกจากโรงเรียน เข้ารับราชการอยู่ในกองทัพบกอีตาเลียมเมื่อ พ.ศ.2422 แล้วลาออกมาสมัครเข้าเป็นผู้ฝึกทหารอยู่กรมทหารมหาดเล็กในเมืองไทยและได้รับยศเป็นร้อยเอก ต่อจากนั้นได้ย้ายไปอยู่กรมทหารหน้าและเป็นครูฝึกและสอนในโรงเรียนนายร้อยวังสราญรมย์ พ.ศ.2427 ลาออกไปเป็นล่ามอยู่ในมหาดไทย พ.ศ.2429 กลับเข้ามาอยู่ในกรมทหารใหม่ พ.ศ.2432 เป็นครูในโรงเรียนนายร้อยทหารบก พ.ศ.2439 เป็นเจ้ากรมยุทธศึกษา พ.ศ.2440 เป็นหลวงสารสาสน์พลขันธ์ พ.ศ.2447 เป็นพันเอกพระสารสาสน์พลขันธ์ ลาออกรับบำนาญและกลับไปอยู่เมืองเณว์ บ้านเดิมเมื่อ พ.ศ.2449 ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ.2456 (ดำเนียร เลขะกุล, 2505 : 25)

⁶⁵ ประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” เป็น “ไทย” นั้น ผู้เขียนจะไม่ขอกล่าวถึงในที่นี้เพราะเป็นเรื่องที่ใหญ่และมีความสำคัญมาก รวมทั้งไม่เกี่ยวข้องกับจุดประสงค์ในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

⁶⁶ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (มปป:536-537) ได้ทรงอธิบายไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช 2 ว่า “เรื่องชื่อสยาม...ฝ่าพระบาท (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ) ย่อมทรงทราบอยู่แล้วว่าญี่ปุ่นใช้หนังสือจีนแต่อ่านออกเสียงไม่เหมือนจีน เกลักระหม่อม (กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์) จึงสอบถามพระยาเทวาริราช ซึ่งเขาเป็นนักเรียนเมืองญี่ปุ่นเขียนชื่อเมืองไทยอย่างไรและอ่านออกเสียงเป็นอย่างไร เขาว่าเขารู้แต่เพียงยุคยะมาดลงมาใช้หนังสือสามตัวเหมือนจีน ตามที่จีนแต่จิวอ่านว่า “เสียม-โล-ก๊ก” แต่ญี่ปุ่นอ่านตัว “เสียม” ว่า “ชิยา”(เขียนตัวโรมันเป็น Shiya) หรืออ่านเร็ว ๆ ก็เป็น “ชยา” ส่วนตัว “โล” นั้นญี่ปุ่นอ่านว่า “มุ” ตัว “ก๊ก” นั้นอ่านว่า “โกกุ” รวมกันเป็น “ชยามูโกกุ” แปลว่าประเทศสยาม” ส่วนกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (มปป: 499-500) ทรงอธิบายไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช 2 เช่นกันว่า “เรื่องชื่อสยาม...ในจดหมายเหตุจีนซึ่งพระเจ้าจันฉีฮ่องเต้...มีอธิบายว่าประเทศนี้เดิมเป็น 2 อาณาเขต “เสียมก๊ก” อยู่ข้างเหนือ “โลฮกก๊ก” อยู่ข้างใต้ต่อมารวมเป็นอาณาเขตเดียวกันจึงได้นามว่า “เสียมโลฮกก๊ก” แต่คนเรียกทั้งคำ “ฮก” เสียม คงเรียกกันแต่ว่า “เสียมโลก๊ก” สืบมาเป็น 2 อาณาเขตดังกล่าว เมื่อศักราชเท่าใดไม่ได้ความ...”

⁶⁷ หลังจากได้เกิดสงครามมหาเอเชียบูรพาขึ้นในปลายปี พ.ศ.2484 รัฐบาลญี่ปุ่นซึ่งมีกองทัพอยู่ในประเทศไทยได้เสนอให้ประเทศไทยจัดตั้งธนาคารกลางขึ้น เพื่อเป็นเจ้าหน้าที่เงินตราโดยให้มีที่ปรึกษาและหัวหน้าหน่วยงานต่าง ๆ เป็นชาวญี่ปุ่น พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวิวัฒนไชย ไซยันต์ซึ่งทรงเป็นผู้อำนวยการสำนักงานธนาคารชาติไทยในขณะนั้น ได้ทรงคัดค้านว่าไม่มีความจำเป็นต้องกระทำเช่นนั้น เพราะเรามีสำนักงานธนาคารชาติไทยซึ่งสามารถดำเนินงานโดยคนไทยได้อยู่แล้ว เมื่อการณปรากฏเป็นเช่นนี้จึงจำเป็นต้องเร่งรัดเปลี่ยนสำนักงานธนาคารชาติไทยซึ่งขณะนั้นยังมีได้เป็นธนาคารกลางโดยสมบูรณ์ให้เป็นธนาคารกลางโดยแท้จริงขึ้นมา ด้วยความจำเป็นดังกล่าวรัฐบาลจึงได้ตราพระราชบัญญัติธนาคารแห่งประเทศไทย พ.ศ.2485 ขึ้นเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ.2485 กำหนดให้ธนาคารแห่งประเทศไทยเป็นองค์กรอิสระ ต่อมาในวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2485 ได้ตราพระราชกฤษฎีกากำหนดกิจการธนาคารแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2485 ขึ้น ดังนั้นธนาคารแห่งประเทศไทยจึงถือกำเนิดขึ้นเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2485 โดยใช้อาคารซึ่งเป็นอาคารฮ่องกงและเซียงไฮ้เป็นสำนักงาน พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าวิวัฒนไชย ไซยันต์ ซึ่งทรงเป็นผู้อำนวยการสำนักงานธนาคารชาติไทยอยู่แล้วจึงได้ทรงดำรงตำแหน่งผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย

ไทยเป็นพระองค์แรก ต่อมาในปี พ.ศ. 2488 ธนาคารจึงได้ย้ายสำนักงานมาอยู่ที่บางขุนพรหม (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2513 : 2-3)

⁶⁸ ก่อนหน้าที่จะมีการจัดตั้งธนาคารแห่งประเทศไทยขึ้นในปี พ.ศ.2485 นั้น ได้มีการจัดตั้งสำนักงานธนาคารชาติไทยขึ้นมาก่อนในปี พ.ศ.2483 ซึ่งมีฐานะเป็นทบวงการเมือง (ส่วนราชการที่มีสภาพเป็นนิติบุคคลและมีอำนาจหน้าที่ในทางปกครอง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539 : 377) สังกัดกระทรวงการคลัง ตามพระราชบัญญัติสำนักงานธนาคารชาติไทย พ.ศ.2483 ส่วนเครื่องหมายประจำสำนักงานที่ใช้เป็นตราประทับเอกสารสำคัญก็ใช้ตรานกวายุภักษ์ ซึ่งเป็นดวงตราประจำกระทรวงการคลัง ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ได้ทรงออกแบบไว้ มาเป็นเครื่องหมายประจำสำนักงานของตน และได้ขึ้นทะเบียนไว้ตามพระราชบัญญัติเครื่องหมายราชการ พ.ศ.2482

การใช้ตรานกวายุภักษ์เป็นเครื่องหมายประจำสำนักงานธนาคารชาติไทยได้เริ่มใช้ตั้งแต่เปิดดำเนินการในพ.ศ.2483 จนเมื่อมีการตั้งธนาคารแห่งประเทศไทยขึ้นดำเนินการแทนสำนักงานธนาคารชาติไทย

ดวงตรานกวายุภักษ์นี้เริ่มใช้กันมาตั้งแต่เมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่อาจสันนิษฐานได้ว่าเจ้าพระยาวิไชยเยนทร์เป็นผู้คิดทำขึ้นเป็นตราส่วนตัวเพื่อใช้เป็นตราประทับเอกสารสำคัญ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาพระคลัง ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์แห่งกรุงศรีอยุธยา เพราะเจ้าพระยาวิไชยเยนทร์เป็นชาวกรีกมีชื่อเดิมว่า คอนสแตนติน เยรกี (Constantine Hierachy) ซึ่งคำว่า เยรกี แปลว่า นกอินทรีหรือเหยี่ยว เสฐียรโกเศศ ได้อธิบายไว้ในหนังสือเล่าเรื่องไนโตรภูมิพระร่วงว่า “นกกการเวกคงเป็นนกดัวเดียวกับนกวายุภักษ์ซึ่งใช้เป็นรูปเครื่องหมายกระทรวงการคลัง กล่าวกันว่ามันบินอยู่สูงจึงไม่มีใครเคยเห็นตัว ได้ยินแต่เสียงมันร้องเพราะจับใจเมื่อมันอยู่แต่บนอากาศมันจะกินอะไรเป็นอาหารก็ต้องตอบว่ากินลม จึงได้ชื่อว่า นกวายุภักษ์และอาจจะเพราะเหตุนี้จึงเหมาะที่จะใช้เป็นตราของกระทรวงการคลัง

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเขียนแบบนกวายุภักษ์ขึ้นตามลักษณะของนกกการเวกโดยมีลักษณะหัวและเท้าเหมือนนกกอินทรีย์ หน้าคู้ ปากอ้าจุ่มลง เท้าออกขึ้นแนบตัว ปีกใหญ่ หางเป็นพวงแบ่งเป็น 3 ชั้น ชั้นในสุดมีขนหกเส้นเป็นขนหางยาวที่สุด 2 เส้น ส่วนขนชั้นนอกและชั้นกลางเป็นขนแพนหางของนกทั่วไป

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงออกแบบนกวายุภักษ์ขึ้นตามรูปนกกการเวก เนื่องจากทรงพบหมายทำหนังสือพระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีถึงความตอนหนึ่งว่า “ทรงพระมาลาปีกขนนกวายุภักษ์” เพราะพระมาลาทุกชนิดที่มีปีกขนนกย่อมใช้ขนนกกการเวกอย่างเดียวเป็นปกติ (นวรรณ์ เลขะกุล, 2525 : 257-278)

นกกการเวกหรือนกกการวิกนี้ปรากฏตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 (2539: 290) มี 2 ความหมายคือ

1. เป็นชื่อนกในวรรณคดี อยู่ในป่าหิมพานต์ บินสูงเหนือเมฆ ร้องไพเราะ สัตว์ทั้งหลายได้ยินก็หยุดชะงักไป
2. เป็นชื่อนกในวงศ์ Paradisaeidae หรือเรียกว่าสกุลนกสวรรค์ มีหลายสกุล หลายชนิด ทุกชนิดมีสีสันสวยงามมาก พบเฉพาะในเกาะนิวกินี เกาะใกล้เคียงและตะวันออกเฉียงเหนือของออสเตรเลีย ที่รู้จักกันมากที่สุดคือ ชนิด *Paradisaea apoda*

⁶⁹ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิวัฒน์ไชย ไชยันต์ ประสูติเมื่อปีกุน วันเสาร์ที่ 29 เมษายน พ.ศ.2442 เป็นพระโอรสองค์ที่ 9 ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าไชยันต์มงคล กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย และหม่อมช้วน ไชยันต์ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิวัฒน์ไชย ไชยันต์สิ้นพระชนม์ชีพเมื่อวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ.2503 เวลา 12.15 น. ขณะมีพระชนมายุได้ 61 พรรษา (ธนาคารแห่งประเทศไทย, 2504 : 1-23)

⁷⁰ สายสุริยา (นาม) แปลว่าสายเครื่องหมายวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์และแพทย์ หรือด้ายศักดิ์สิทธิ์ สวมจากซ้ายไปขวาเรียกว่า สายสุริยา สุริยา ยัชโญปวีต สังวาลพราหมณ์ หรือสายมงคลพราหมณ์ ในประเทศอินเดียราวพุทธกาล ประชาชนที่อยู่ในวรรณพราหมณ์ กษัตริย์ และแพทย์หรือเวทย์ จะต้องส่งบุตรไปศึกษา ณ โรงเรียนพราหมณ์ กำหนดอายุของเด็กชายเหล่านี้ไว้ต่างกันตามวรรณะของตน หากไม่ได้เข้าพิธีนี้เมื่อเกินอายุไปจะถูกขับออกจากวรรณะของตนและสังคมอารยัน พิธีนี้เรียกว่า “พิธีอุปนาถนะ” ก่อนการศึกษา พราหมณ์มักบวชจะเสกมนต์เป่าลงที่ตัวนักเรียนและเอาสายสุริยาพราหมณ์หรือด้ายศักดิ์สิทธิ์นี้คล้องเจียงป่าให้ ในขณะที่พิธีคล้องสายสุริยานี้ว่าผู้นั้นได้เกิดอีกหนหนึ่งจึงได้ชื่อว่า “ทวิชะ” (ในหนังสือ *Encyclopaedia of The Social Sciences* เรื่อง “Death Customs” ได้กล่าวว่า “คติของพราหมณ์ถือว่า คนมีความเกิดเป็นสามชน หนแรกเกิดจากบิดามารดาโดยธัมมา หนที่สองเมื่อทำพิธีบูชาเป็นทวิชะ หนที่สามเมื่อตายใน เมื่อนำศพเข้าสู่ในนี้คือเกิดครั้งที่สาม” (กรมศิลปากร อ้างในศาสนสมเด็จเจ้า 5:265) แล้วจึงศึกษาพระเวทต่าง ๆ เช่น ไตรเพท อาถรรพณ์เวท สามเวท คัมภีร์ปุราณะพร้อมด้วยอติหาสะตามความสามารถของตน คฤหัสถ์ผู้เป็นทวิชาติ เมื่อได้ชำระร่างกายสะอาดและได้เติมเชื้อเพลิงลงบนไฟศักดิ์สิทธิ์และทำจิตใจให้สงบแล้วก็ควรบริกรรมโคลก (โคลก อ่านว่า สะโหลก) แปลว่า คำประพันธ์ในภาษาสันสกฤต 4 บาท เป็น 1 บท เรียกว่า โคลกหนึ่ง หรือคำขบร้องสรรเสริญ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539 : 787) ศักดิ์สิทธิ์ถวายแด่สุริยาเทพ(เก็บความจากนวรรตน์ เลขะกุล, 2525 : 291 ; ราชบัณฑิตยสถาน, 2539 : หน้า 423,818) นอกจากนี้ทวิชาติยังมีความหมายถึง พระมหากษัตริย์ได้ด้วยเพราะพระองค์ทรงดำรง

พระชาติที่แตกต่างและยิ่งใหญ่เหนือกว่าคนทั้งปวง กล่าวคือทรงเป็น “ทวิชาติ” เพราะเกิดสองครั้ง หมายถึงถือกำเนิดครั้งแรกเป็นชาติมนุษย์เจกเช่นเดียวกับมนุษย์ทั่ว ๆ ไป และกำเนิดครั้งสองเป็นชาติกษัตริย์ผ่านพระราชพิธีบรมราชาภิเษก (สมเกียรติ วันทะนะ, 2530: 99)

⁷¹จากการสัมภาษณ์คุณ นลินี เลขะกุล ผู้เชี่ยวชาญพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและคุณกมลวรรณ สาลีคงประยูร ภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2544

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย